

Saurashtra University

Re – Accredited Grade 'B' by NAAC
(CGPA 2.93)

Mehta, Krushnakumar M., 2004, પી. ટી. સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ,
thesis PhD, Saurashtra University

<http://etheses.saurashtrauniversity.edu/id/eprint/222>

Copyright and moral rights for this thesis are retained by the author

A copy can be downloaded for personal non-commercial research or study,
without prior permission or charge.

This thesis cannot be reproduced or quoted extensively from without first
obtaining permission in writing from the Author.

The content must not be changed in any way or sold commercially in any
format or medium without the formal permission of the Author

When referring to this work, full bibliographic details including the author, title,
awarding institution and date of the thesis must be given.

Saurashtra University Theses Service
<http://etheses.saurashtrauniversity.edu>
repository@sauuni.ernet.in

પી. ટી. સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ
ORGANIZATIONAL CLIMATE OF P.T.C. COLLEGE

◆ પ્રયોજક ◆

કૃષ્ણકુમાર એમ. મહેતા

બી.એસસી., સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી (૧૯૮૯)
 એમ.એસસી., સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટી (૧૯૯૧)
 બી.એડ., સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી (૧૯૯૨)
 એમ.એડ. સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી (૧૯૯૪)

◆ માર્ગદર્શક ◆

ડૉ. ભદ્રાયુભાઈ વિ. વઘરાજાની

ડાયરેક્ટર,
 એકેડેમિક સ્ટાફ કોલેજ,
 સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી,
 રાજકોટ

ડોક્ટર ઓફ ફિલોસોફી (શિક્ષણ)ની ઉપાધિ માટેના
 નિયમો અન્વયે રજૂ કરવામાં આવેલ
મહાનિબંધ

શ્રીમતી સી. આર. ગાર્ડી એકેડેમિક સ્ટાફ કોલેજ
 સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી,
 રાજકોટ
 ડિસેમ્બર – ૨૦૦૪

**STATEMENT UNDER UNIVERSITY Ph.D. RULES
ORDI. Ph.D. 7**

I here by declare that,

- (a) the research work embodied in this thesis on "*Organizational Climate of P.T.C. College*" submitted for Ph.D. degree has not been submitted for any other degree of this or any other University on any previous occasion.
- (b) to the best of my knowledge no work of this type has been reported on the above subject, since I have discovered new relation of facts, this work can be considered to be contributory to the advancement of knowledge on Psychology and Education; and
- (c) all the work presented in the thesis is original and wherever references have been made to the work of others it has been clearly indicated as such and the sources of information included in the bibliography.

**Counter Signed by
The Guiding Teacher**

**Signature of the
Research Student**

Date :

Date :

Certificate of Approval

This thesis, directed and supervised by the candidate's guide, has been accepted by the Smt. C. R. Gardi Academic Staff College, Saurashtra University, Rajkot in the fulfilment of the requirements for the degree of -

**Doctor of Philosophy
(EDUCATION)**

**Title : પી. ટી. સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ
(Organizational Climate of P.T.C. College)**

Candidate : કૃષ્ણકુમાર એમ. મહેતા

Date:

**Dr. Bhadrayu V. Vachharajani
Director,
Academic Staff College,
Saurashtra University,
Rajkot**

ઝાણ સ્વીકાર

કોઈપણ ક્ષેત્રમાં કોઈ વ્યક્તિ એકલે હાથે સંશોધનકાર્ય કરી શકે નહીં. પ્રસ્તુત સંશોધન અનેક વ્યક્તિઓના સહકારનાં પરિણામનું સર્જન છે. અહીં એ સર્વે પ્રતિ કૃતજ્ઞતાની તથા આભારની લાગણી વ્યક્ત કરું છું.

પ્રસ્તુત સંશોધનના પ્રારંભથી લઈને સંશોધનના દરેક તબક્કે ઉદ્ભવેલી મૂંઝવણોમાં મદદરૂપ થઈ મને પ્રોત્સાહિત કરી, પ્રેરણા આપી, મારા અભ્યાસકાર્યને સરળ બનાવનાર માર્ગદર્શકશ્રી અને એકેડેમિક સ્ટાફ કોલેજના નિયામકશ્રી ડો. ભદ્રાયુભાઈ વઘરાજાની સાહેબનો હું અત્યંત આભારી છું.

મારા સંશોધનકાર્યમાં સહાયરૂપ બનેલા સર્વે તજજ્ઞો, અધ્યાપકો, શિક્ષકમિત્રો તથા મારા પરિવારજનોનો હું આ તકે આભાર માનું છું.

મારા સંશોધનકાર્યમાં સહાયરૂપ બનેલા જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, રાજકોટના અધ્યાપકગણનો હું આભાર માનું છું.

અંતમાં, જેમના સહકાર વિના આ સંશોધનકાર્ય શક્ય ન બન્યું હોત તેવા સંશોધન હેઠળની પી.ટી.સી. કોલેજના આચાર્યશ્રીઓ તથા અધ્યાપકગણનો હું હાર્દિક આભાર માનું છું.

ડીસેમ્બર-૨૦૦૪

રાજકોટ

કૃષ્ણકુમાર એમ. મહેતા

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ ક્રમાંક

❖ નામાભિધાન પૃષ્ઠ	I
❖ સ્વીકૃતિ પત્ર	II
❖ ઋણ સ્વીકાર	IV

પ્રકરણ - ૧ ૦૦૧-૦૨૧

સામાન્ય પરિચય

૧.૧ પ્રસ્તાવિકા	૦૨
૧.૨ સંગઠનાત્મક વાતાવરણની વિચાર - વિભાવના	૦૪
૧.૩ સંગઠનાત્મક વાતાવરણના ઘટકો	૦૬
૧.૪ સંગઠનાત્મક વાતાવરણના પ્રકારો	૦૯
૧.૫ પી.ટી.સી. કોલેજ વિશે	૧૨
૧.૬ અભ્યાસ માટેના યોગ્ય કારણો	૧૩
૧.૭ સંશોધન સમરથાનું શીર્ષક	૧૫
૧.૮ સંજ્ઞાઓની વ્યાખ્યા	૧૫
૧.૯ અભ્યાસના હેતુઓ	૧૬
૧.૧૦ ઉત્કલ્પનાઓ	૧૮
૧.૧૧ અભ્યાસની મર્યાદાઓ	૨૦
૧.૧૨ પ્રકરણોની રૂપરેખા	૨૧

પ્રકરણ - ૨ ૦૨૨-૦૫૧

સંબંધિત માહિતી અને સંશોધનોની સમાલોચના

૨.૧ પ્રસ્તાવિકા	૨૩
૨.૨ વિદેશમાં થયેલા અભ્યાસો	૨૪
૨.૩ ભારતમાં થયેલા અભ્યાસો	૩૦
૨.૪ નિષ્કર્ષ	૫૦

પ્રકરણ - ૩	૦૫૨-૦૬૭
સંશોધન દરખાસ્ત અને અમલીકરણ	
૩.૧ પરિચય	૫૩
૩.૨ સંશોધન પદ્ધતિ	૫૩
૩.૩ સંશોધન ઉપકરણ	૫૪
૩.૪ માહિતી એકત્રીકરણ	૬૦
૩.૫ અંકશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિનો ઉપયોગ	૬૧
પ્રકરણ - ૪	૦૬૮-૦૯૦
માહિતીનું વિશ્લેષણ તથા અર્થઘટન	
૪.૧ પરિચય	૬૯
૪.૨ પી.ટી.સી. કોલેજના વાતાવરણની પ્રસ્તુતિની રચના અને પી.ટી.સી. કોલેજના વાતાવરણની ઓળખ	૬૯
૪.૩ સંગઠનાત્મક વાતાવરણના પ્રકાર પ્રમાણે પી.ટી.સી. કોલેજનું વર્ગીકરણ	૭૭
૪.૪ પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને અન્ય માપદંડો વચ્ચેનો સંબંધ	૮૦
૪.૫ નિષ્કર્ષ	૮૯
પ્રકરણ - ૫	૦૯૧-૦૯૯
સારાંશ, તારણો અને સૂચનો	
૫.૧ પરિચય	૯૨
૫.૨ મુખ્ય તારણો	૯૩
૫.૩ પ્રસ્તુત અભ્યાસના શૈક્ષણિક ફલિતાર્થો	૯૬
૫.૪ ભાવિ અભ્યાસ માટેના સૂચનો	૯૮
❖ સંદર્ભ ગ્રંથ સૂચિ	૧૦૦-૧૦૯
❖ પરિશિષ્ટ	૧૧૦-૧૩૪

સારણી સૂચિ

સારણી ક્રમાંક	વિગત	પૃષ્ઠ
૧.૧	સંગઠનાત્મક વાતાવરણના છ પ્રકારનું આકૃતિ દ્વારા નિરૂપણ	૧૧
૩.૧	વલણ માપદંડના વિધાનોનો 'ટી' ગુણોત્તર	૫૭
૩.૨	વિવિધ ઉપકસોટીઓ અંતર્ગત વિભાજન	૬૨
૩.૩	મુક્તપણાથી બંધિયારપણાના સંદર્ભમાં છ પ્રકારના સંગઠનાત્મક વાતાવરણની નમૂનારૂપ પ્રસ્તુતિ	૬૫
૩.૪	OCDQની આઠ ઉપકસોટી માટે આંતરિક સુસંગતતા તથા સમાનતાનો અંદાજ	૬૬
૪.૧	ગુજરાતની પી.ટી.સી. કોલેજના વાતાવરણની પ્રસ્તુતિ	૭૦
૪.૨	પી.ટી.સી. કોલેજના વાતાવરણના પ્રકાર પ્રમાણે કોલેજનું વર્ગીકરણ	૭૭
૪.૩	સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને વિવિધ માપદંડો વચ્ચેનો સંબંધ	૮૦
૪.૪	સંગઠનાત્મક વાતાવરણના વિવિધ પ્રકારો તથા અન્ય માપદંડો વચ્ચેનો સંબંધ	૮૨
૪.૫	સહસંબંધાક r નું ફિશરના Z માં રૂપાંતર કરીને ૦.૯૫ વિશ્વાસ અંતરાલે મેળવેલી વિશ્વાસસીમાઓ	૮૩

પરિશિષ્ટ સૂચિ

પરિશિષ્ટ ક્રમાંક	વિગત	પૃષ્ઠ
૧	અભ્યાસના નમૂનામાં સમાવિષ્ટ ગુજરાતની પી.ટી.સી. કોલેજની યાદી	૧૧૧
૨	એડવર્ડઝના 'ટી' ગુણોત્તર દ્વારા વિધાન પસંદગીનું ઉદાહરણ	૧૧૫
૩	કલમ પૃથકકરણ માટેના તજજ્ઞોની યાદી	૧૧૭
૪	તજજ્ઞોને વિનંતી પત્ર	૧૧૯
૫	આચાર્યને વિનંતી પત્ર	૧૨૦
૬	અધ્યાપકને વિનંતી પત્ર	૧૨૧
૭	સંશોધક ઉપકરણ : અધ્યાપકનો સંતોષ માપદંડ	૧૨૨
૮	સંશોધક ઉપકરણ : આચાર્યનો પ્રભાવ માપદંડ	૧૨૩
૯	સંશોધક ઉપકરણ : કોલેજનો પ્રભાવ માપદંડ	૧૨૪
૧૦	સંશોધક ઉપકરણ : વિદ્યાલયીય સંગઠનાત્મક વાતાવરણ સૂચક પ્રશ્નાવલી (S O C D Q)	૧૨૫
૧૧	પી.ટી.સી. કોલેજનું ફોર્મ તથા પ્રવેશના નિયમો	૧૨૯

પ્રકરણ - ૧ સામાન્ય પરિચય

- ૧.૧ પ્રાર્તાવિહ
- ૧.૨ સંગઠનાત્મક વાતાવરણની વિચાર - વિભાવના
- ૧.૩ સંગઠનાત્મક વાતાવરણના ઘટકો
- ૧.૪ સંગઠનાત્મક વાતાવરણના પ્રકારો
- ૧.૫ પી.ટી.સી. કોલેજ વિશે
- ૧.૬ અભ્યાસ માટેના યોગ્ય કારણો
- ૧.૭ સંશોધન સમર્યાનું શીર્ષક
- ૧.૮ સંજ્ઞાઓની વ્યાખ્યા
- ૧.૯ અભ્યાસના હેતુઓ
- ૧.૧૦ ઉત્કલ્પનાઓ
- ૧.૧૧ અભ્યાસની મર્યાદાઓ
- ૧.૧૨ પ્રકરણોની રૂપરેખા

પ્રકરણ - ૧ સામાન્ય પરિચય

૧.૧ પ્રારંભિક

શાળા—કોલેજનું વાતાવરણ એ એક એવું શક્તિશાળી પરિબળ છે, જે વિદ્યાર્થીના સર્વાંગી વિકાસમાં કેન્દ્રવર્તી ભાગ ભજવે છે. કોલેજ એ એક એવી સામાજિક સંસ્થા છે, જ્યાં વિભિન્ન વ્યક્તિગત લાક્ષણિકતાઓ, મૂલ્યો અને અભિગમો ધરાવતા અનેક અધ્યાપકોએ વિદ્યાર્થીઓની શક્તિઓ, વલણો અને સર્વાંગી રીતે વ્યક્તિત્વના એકરૂપ વિકાસ માટે સાથે મળીને કામ કરવાનું હોય છે. તેથી એ સ્પષ્ટ છે કે અધ્યાપકો વચ્ચે તેમજ અધ્યાપકો અને આચાર્ય વચ્ચેની પારસ્પરિક અસર કોલેજના વાતાવરણની નાજૂક અને જટિલ સંરચનામાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે.

શાળા—કોલેજને આંતરવ્યક્તિગત સંબંધોની એક સંરચના તરીકે જોઈ શકાય છે. તેમાં પારસ્પરિક સંબંધોને કારણે એક ચોક્કસ પ્રકારનું વાતાવરણ સર્જાય છે, જે શીખવાની અને શીખવવાની પ્રવૃત્તિને અસર કરે છે. જે ઘણી નોંધપાત્ર હોય છે. કોલેજ સમુદાયના વિભિન્ન સભ્યોની પારસ્પરિક અસરથી એક ચોક્કસ પ્રકારનું જે વાતાવરણ સર્જાય છે તે અજોડ હોય છે. જે વિભિન્ન સંસ્થાઓમાં જુદું – જુદું હોય છે. જેમ કે હાલિપન (૧૯૬૩) કહે છે કે જે કોઈ થોડી કોલેજની મુલાકાત લે છે તેને સત્વરે જણાય છે કે લાગણીની દ્રષ્ટિએ દરેક કોલેજ એકબીજાથી કઈ રીતે જુદી હોય છે. તેઓ પોતાની મુલાકાત દરમિયાન નોંધે છે કે એક કોલેજમાં અધ્યાપકો અને આચાર્ય ઉત્સાહી હોય છે. તેઓ પોતાના કાર્ય અંગે વિશ્વાસ ધરાવતા હોય છે. તેઓ એકબીજા સાથે કામ કરવામાં આનંદ મેળવતા હોય છે. આ આનંદ વિદ્યાર્થીઓ તરફ વળતો હોય છે. આથી વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાન મેળવવાની તક મળે છે. કોલેજમાં જવું એ તેમને માટે સુખદ અનુભવ હોય છે. બીજી કોલેજમાં અધ્યાપકોમાં વધતો અસંતોષ જોઈ શકાય છે. જ્યાં આચાર્ય તેમની અસમર્થતા અને દિશાવિહિનતાને સત્તાના આવરણ હેઠળ છુપાવવા માંગતા હોય છે. તેમનું આ આવરણ નબળું પુરવાર થાય છે. કારણ કે અન્યો પ્રતિનું તેમનું વલણ

દમમ અને સહાયકતા વચ્ચે ઝોલાં ખાતું હોય છે. આ વાતાવરણની વિદ્યાર્થીઓ પર માનસિક અસર પડે છે. આ વિદ્યાર્થીઓ તેમની હતાશાની અસર અધ્યાપકો પર વળતી રીતે વાળતા હોય છે. જ્યારે ત્રીજી કોલેજમાં આનંદ કે હતાશાને બદલે પોકળ વિધિઓને સ્થાન હોય છે. જ્યાં આચાર્ય, અધ્યાપકો અને વિદ્યાર્થીઓ અંશભાગે કાર્ય કરતા હોય છે. ત્યાં કાર્ય આસાનીથી અને સુગમતાથી થતું જોવા મળે છે. પરંતુ એમ જણાય છે કે તેમાં ભાગ લેનાર માટે તે નહિવત્ અર્થસાધક હોય છે તેઓના વિચિત્ર વર્તનને કારણે આ દેખાવ વાસ્તવિક લાગતો નથી. અને આ પ્રમાણે કોઈ અન્ય કોલેજમાં જાય તો તેને જણાય છે કે દરેકને પોતાનું વ્યક્તિત્વ હોય છે. (એન્ડ્રુ ડબલ્યુ હાલ્પિન, ૧૯૬૯, પૃ. ૧૩૧)

અહીં હાલ્પિને કોલેજના વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વના ચોક્કસ વાતાવરણની તુલના કરી છે. આપણે લોકોને તેમની ઉખ્મા, સંનિષ્ઠા, વિપુલતા, ઉદાસીનતા, દુશ્મનભાવ અથવા તેમના વિશે અન્યો જે સમજે છે તે મુખ્ય લક્ષણોના આધારે તેમના વ્યક્તિત્વને મહદ્ અંશે જાણીએ છીએ. તે જ વાત કોલેજને લાગુ પડે છે. કેટલીક કોલેજ ઉખ્માભરી લાગણી બતાવીને સભ્યો અને મુલાકાતીઓને આવકારે છે. બીજી કોલેજ શંકા કે અળગાપણું, ઠંડી લાગણી કે ઉપેક્ષાભાવની છાપ ઊભી કરે છે. આ પ્રમાણે આપણામાંના દરેકને કોલેજમાં પ્રવર્તતી વિશિષ્ટ લાગણી, વાતાવરણ કે વ્યક્તિત્વનો ખ્યાલ આવે છે. કોલેજના સભ્યો સાથે બહુ ઓછો સમય વીતાવીએ તો પણ આવી લાગણી થાય છે. આ હકીકત બીજી સર્વ પ્રકારની શૈક્ષણિક સંસ્થાઓને લાગુ પડે છે.

હવે આપણે જો એમ માની લઈ એ કે વ્યક્તિઓને તેમના વ્યક્તિત્વની લાક્ષણિકતાઓ ના આધારે ઓળખી શકાય તેમ છે, તો તે જ બાબત શાળા – કોલેજ જેવી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓને પણ લાગુ પાડી શકાય છે. કોલેજ એ પ્રગતિશીલ સમાજનું જીવંત સંગઠન છે. જેનું કાર્ય વ્યક્તિને જીવનમાં આંતરદ્રષ્ટિ આપવાનું હોય છે. શિક્ષણ એ જીવનભર ચાલતી પ્રક્રિયા છે. દરેક વ્યક્તિને પ્રતિ ક્ષણે શિક્ષણ મળે છે. કોલેજ એ સમાજ દ્વારા સ્થપાયેલ એક સંગઠન સિવાય બીજું કશું જ નથી. પ્રગતિશીલ થવા માટે જ તેનું નિર્માણ થયું છે. કોલેજમાં કાર્યરત દરેક વ્યક્તિને પોતાનું વ્યક્તિત્વ હોય છે. આ વ્યક્તિત્વ પરના હુમલાથી રાગ-દ્વેષ જાગે છે. પરંતુ જ્યારે મૈત્રી ભર્યા સંબંધો હોય ત્યારે તે એકબીજાની સહાયથી ઈચ્છનીય દિશામાં સરળતાથી આગળ ઘપે છે. આથી એમ કહી

શકાય કે એક વ્યક્તિની કાર્યક્ષમતા કે અનેક વ્યક્તિઓની સંલગ્ન કાર્યક્ષમતા દરેક વ્યક્તિને મળતા પ્રોત્સાહન પર અવલંબે છે.

કોલેજ એ એક એવું સંગઠન છે કે જ્યાં વિવિધ પ્રકારની વ્યક્તિઓ સાથે મળે છે. આથી એ જરૂરી છે કે વ્યક્તિઓ વચ્ચેના સંબંધો ઉખાસભર અને માનવીય હોય. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વિદ્યાર્થીઓના વ્યક્તિત્વ અને અધ્યાપકોના સંતોષ પર પણ અસર કરે છે.

૧.૨ સંગઠનાત્મક વાતાવરણની વિચાર વિભાવના :

કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણને સંશોધકોએ વિભિન્ન સ્વરૂપે વ્યક્ત કરેલ છે. કેટલાકે કોલેજ વિશે થતી લાગણી દર્શાવી છે. કેટલાકે તેનો ઉલ્લેખ કોલેજના વ્યક્તિત્વ તરીકે કર્યો છે. બર્નાર્ડે સંગઠનની વિચાર વિભાવના નીચે પ્રમાણે દર્શાવી છે.

"સંગઠન સાદું કે જટિલ હોય, તે હંમેશા સંકલિત પ્રયાસોની બિનવ્યક્તિગત પદ્ધતિ હોય છે. તેના ધ્યેય તરીકે સર્વદા સંકલન અને એકતાપ્રેરક સિદ્ધાંત હોય છે, તથા વિચાર વિનિમયની શક્તિ હોય છે. અંગત સ્વેચ્છા માટેની સદા આવશ્યકતા હોય છે, અને ધ્યેયોની અખંડિતતા જાળવીને કાર્યક્ષમતા તથા અસરકારકતા સર્જવાની હોય છે."

કોર્નેલે ૧૯૫૫ માં જ્યારે શાળાના સંગઠનાત્મક વાતાવરણનો ઉલ્લેખ કર્યો ત્યારે આ વ્યાખ્યાનો ઉપયોગ કર્યો હતો. તેમણે શાળાના સંગઠનાત્મક વાતાવરણને, સંગઠનમાં પોતાનું કાર્ય કરતી વ્યક્તિઓ કે ભૂમિકાઓને અન્યો સાથેના સંબંધમાં અને નિયમો વિશેના તેમના અર્થઘટનોના નાજુક સમન્વય તરીકે ગણાવી હતી.

સંગઠનને વ્યક્તિત્વ તરીકે ગણનાર આર્જરીસની વિચાર વિભાવના મુજબ સંગઠનાત્મક આબોહવા તેને ગણી શકાય, જેમાં વ્યક્તિઓના સમૂહ, આચાર્ય અને અધ્યાપકો શાળા જેવી સંસ્થાના કાર્યમાં સામાજિક અને મનોવૈજ્ઞાનિક અર્થમાં પારસ્પરિક અસર કરતા હોય. એક વ્યક્તિને ઓળખવા તેના વ્યક્તિત્વને સમજવું જોઈએ, તે રીતે એક શાળાના વ્યક્તિત્વની ઝાંખી મેળવવા શાળાના મૂળ તત્ત્વને વ્યક્ત કરતા વાતાવરણને સમજવું જોઈએ. શર્મા (૧૯૭૨) એ દર્શાવ્યું છે કે આત્મ ગૌરવની વ્યાખ્યા એ માનવીની

ચોક્કસ જરૂરિયાતો અને તે જરૂરિયાતો સંતોષવા માટેના વાતાવરણીય સાધન વિશેની વ્યક્તિગત સૂઝના અર્થમાં આપી શકાય. વ્યક્તિત્વ પ્રમાણમાં એક ગાળા માટે સ્થિર હોય છે, પરંતુ તે બદલાઈ શકે છે. આવું જ સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વિશે બની શકે છે. સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વિવિધ વ્યક્તિગત વ્યક્તિત્વોની પારસ્પરિક અસરોથી સર્જાય છે.

આર્જરીસે (૧૯૫૫) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ એ સંજ્ઞાનો ઉપયોગ એક બેંકમાં ભાગ લેનારની ભૂમિકાના વર્તન સાથે સંકળાયેલ સંશોધન પરની ચર્ચામાં કર્યો હતો. તેમણે સમજૂતિ આપી હતી કે એક સંગઠનમાં માનવીય વર્તન વિશે સંશોધન કરનાર એક વ્યક્તિ એવી સમસ્યાઓનો સામનો કરે છે જેમાં તેણે એકબીજાને વિભિન્ન રીતે અસર કરતા બહુવિધ સ્તરે એક સાથે અસ્તિત્વ ધરાવતા પરિબલોની ગુંચવણને વ્યવસ્થિત કરવાની હોય છે. અને વિચાર વિભાવના આપવાની હોય છે. આ વિભિન્ન પરિબલોને આ રીતે વર્ણવવામાં આવ્યા છે. (૧) ઔપચારિક સંગઠનાત્મક વિભિન્નતા જેવી કે નીતિઓ, વ્યવહાર અને કામના વર્ણનના આધારે સંગઠનના સભ્યોને ઈચ્છનીય રીતે વ્યવસ્થામાં વર્તન કરવા પ્રેરવા કે જેથી સંગઠન તેના ધ્યેયો, તેના બાહ્ય પર્યાવરણ સાથે સાનુકૂળ થઈ શકે તથા પોતાનું આંતરિક સ્વરૂપ જાળવી શકે. (૨) વ્યક્તિની વિભિન્નતાઓ જેવી કે જરૂરિયાતો, શક્તિઓ, મૂલ્યો, સ્વવિચાર અને રક્ષણની વ્યવસ્થા તેમાં ભાગ લેનારાઓને એ રીતે વર્તવા પ્રેરે કે જેથી તેઓ તેમના વ્યક્તિત્વને અભિવ્યક્ત કરે અને (૩) ઔપચારિક સંગઠનને સાનુકૂળ થવા ભાગ લેનારાઓ પ્રયાસો ચાલુ રાખે, તેથી સર્જાયેલ અવિધિસરની વિભિન્નતાઓ એવું સ્વરૂપ ધારણ કરે જેથી સંગઠન તેના ધ્યેયો સિદ્ધ કરી શકે અને તેની સાથોસાથ વ્યક્તિઓ ઓછામાં ઓછી પોતાની આત્મ અભિવ્યક્તિ કરી શકે. આર્જરીસે વિશેષમાં સમજાવ્યું હતું કે ત્રણ વિભિન્ન પરિબલો જુદા નથી, પરંતુ વર્ગીકરણ ન કરી શકાય તે રીતે તેમનું મિશ્રણ થયું હોય છે. અને તેઓ એવો ઢાંચો રચે છે જેમાં દરેક પોતાને જાળવવા વળતી સહાયક ભૂમિકાની કામગીરી બજાવે. તેમણે તેનો ચોથા સ્તર તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને તેને એક જીવંત જટિલતા તરીકે વર્ણવીને તેની વ્યાખ્યા, સંગઠનના વાતાવરણ તરીકે આપી હતી.

કોર્નેલ (૧૯૫૫) અને આર્જરીસે 'સંગઠનાત્મક વાતાવરણ' ની સમજૂતિ સંગઠનમાંની વ્યક્તિઓની પારસ્પરિક અસરના અર્થમાં આપી હતી. તેમણે વિભિન્ન

પરિભળોની પૃથક અને સંક્ષિપ્ત ચર્ચા કરી હતી. તેઓ માનતા હતા કે આ વિભિન્ન પરિભળોની પારસ્પરિક અસર થાય છે. આ પારસ્પરિક અસરની વિલક્ષણતાને એ પરિસ્થિતિમાં સર્જાતી વિચારી શકાય જે પરિસ્થિતિમાં પરસ્પર અવલંબિત પરિભળો પૈકી દરેકનું વિશ્લેષણ કરી શકાય. અને અન્ય પરિભળોના યથાક્રમમાં ગોઠવી શકાય. વોલેર (એ.એસ.બિડવેલ ૧૯૫૭) પણ શાળાને એક ઔપચારિક સંગઠન તરીકે જોતા નથી, પરંતુ તેને એક સામાજિક વ્યવસ્થા કે નાનકડા સમાજ તરીકે જુએ છે.

એ તદ્દન દેખીતું છે કે 'સંગઠનાત્મક વાતાવરણ' ની વિચાર વિભાવના વિવિધ લેખકો દ્વારા વિભિન્ન રીતે ચર્ચવામાં આવી છે. ગિલ્બ (૧૯૬૦) કહે છે કે જ્યારે એક નવા નિરીક્ષક એક જૂથમાં પ્રથમવાર આવે છે ત્યારે તે જૂથ વિશેની એક લાગણી અનુભવે છે જેને વાતાવરણ કહી શકાય. વધુમાં તે આ વાતાવરણને સહાયક અને વિપરીત વાતાવરણની વાત કરે છે. તે કહે છે કે સહાયક વાતાવરણનું ચાવીરૂપ નિર્ધારક એ, આ જૂથ જે સામાન્ય સમસ્યામાં હિસ્સેદાર છે તેમાં ભાગ લેવાની તૈયારીનું વલણ છે. આવી સ્વેચ્છા વ્યક્તિત્વના ઊંડા સ્તરે હોય શકે છે. બીજાઓ પાસેથી શીખવાની તૈયારી એ આવા વાતાવરણનો અમલ કરવા માટેનું એક જરૂરી કૌશલ્ય છે. જેને સહાયક વાતાવરણ કહેવાય છે તે સર્જનાર વર્તનો જૂથના અન્ય સભ્યોની લાગણી સ્વીકારીને સહભાગી રીતે સમસ્યા ઉકેલવાના વલણો હોય છે. તેમજ જેને 'વિપરીત વાતાવરણ તરીકે ગણવામાં આવે છે તે સર્જનારે વર્તનો જૂથના બીજા સભ્યોને સલાહ આપવાના, ઠપકો આપવાના, અંકુશ મુકવાના, શિક્ષા કરવાના વગેરે હોય છે.

૧.૩ સંગઠનાત્મક વાતાવરણના ઘટકો :

OCDQ (સંગઠનાત્મક વાતાવરણ સૂચક પ્રશ્નાવલી) નું વિશ્લેષણ શર્મા (૧૯૭૩)એ (૬૪ સુધારાવાળા વિધાન) વિધાન (Item) સ્તરે કર્યું. તેના પરિણામે સંગઠનાત્મક વાતાવરણના આઠ ઘટકો પ્રાપ્ત થયા. જે હાલ્પિન અને કોફ્ટ (૧૯૬૩) ના અભ્યાસમાં બન્યું હતું. આ આઠ ઘટકોમાંથી ચાર પેટા કસોટીઓ હાલ્પિન અને કોફ્ટ (૧૯૬૩) એ નિયત કરેલ ઘટકોથી માળખાકીય રીતે અને મૂળતત્ત્વની રીતે ભિન્ન છે. હાલ્પિન અને કોફ્ટ (૧૯૬૩) અને શર્મા (૧૯૭૩) એ નિયત કરેલા OCDQ ના ચાર સમાન ઘટકો (૧) ઉદાસીનતા (૨) સંગઠન પ્રતિ આદર (૩) આત્મીયતા અને (૪)

ઉત્પાદકતાને અગ્રતા છે. બંને અભ્યાસોમાં માળખા તથા મૂળ અર્થમાં આ પરિમાણો સમાન જણાયા હતાં. શર્મા (૧૯૭૩) ના અભ્યાસમાં જે ચાર નવા પરિમાણો રજૂ થયા તે (૧) મનો શારીરિક અવરોધ (૨) અળગાપણું (૩) નિયંત્રણો (૪) માનવીય આગે કદમ છે. હાલ્પિન અને કોફ્ટ (૧૯૬૩) એ સમાન પરિમાણોની આપેલી વ્યાખ્યાઓનો સ્વીકાર થયો હતો. અને બાકીના ચાર પરિમાણોની વ્યાખ્યા શર્મા (૧૯૭૩) એ આપી છે. આ પરિમાણોને વધુ બે વર્ગોમાં ભિન્ન કરવામાં આવ્યા છે. (૧) જૂથકીય વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ (૨) નેતાના (સુકાની) વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ. આ પરિમાણોની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ આપેલ છે.

(૧) જૂથકીય વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ :

(I) **ઉદાસીનતા** : ઉદાસીનતાનો ઉલ્લેખ 'તે સાથે ન હોવાના' વલણનાં સંદર્ભમાં છે. આ પરિણામ એક જૂથને એ રીતે વર્ણવે છે કે 'જે સાથે કદમ મિલાવતું ન હોય' એટલે કે તે તેને સોંપાયેલા કામની સાથે 'ગતિ મિલાવતું ન હોય'. દુર્ભેદન એ પ્રથમ વર્ણવેલ છે તે મુજબ બધું સામાન્ય વિભાવના "વિસંગતતા" સાથે સુસંગત થાય છે. સંક્ષેપમાં આ વિષય કાર્યલક્ષી પરિસ્થિતિમાં શિક્ષકના વર્તન પર કેન્દ્રિત છે. (હાલ્પિન, ૧૯૬૯ પૃ. ૧૫૦).

(II) **અળગાપણું** : અળગાપણું એ જૂથમાં વર્તનના ઢાંચાના સંદર્ભમાં છે. તેમાં નેતા (આચાર્ય) નો સમાવેશ પણ થઈ જાય છે. આ જૂથની લાક્ષણિકતા ઓછો અંગત સંબંધ અને મોટા પ્રમાણમાં ઔપચારિકતા છે. તેમાં આચાર્ય "નિયમ પ્રમાણે કામ કરે છે." તેનું પ્રમાણ વ્યક્ત થાય છે. આચાર્ય પરિસ્થિતિનો સામનો કરવા માટે અવિધિસર રીતે શિક્ષકો સાથે પ્રયાસ કરવાને બદલે નીતિઓને વળગી રહે છે. તે એવો નિર્દેશ આપે છે કે જૂથ અને નેતા વચ્ચે ભાવાત્મક અંતર છે અને સાથોસાથ જૂથના સભ્યો વચ્ચે પણ અંતર છે. (શર્મા, ૧૯૭૩ પૃ. ૧૯૯).

(III) ભાવના : ભાવના આત્મગૌરવના સંદર્ભમાં છે. શિક્ષકો અનુભવે છે કે તેમની સામાજિક જરૂરિયાતો સંતોષાય છે. અને તેની સાથોસાથ તેઓ પોતાના કાર્યમાં સિદ્ધિની લાગણી અનુભવે છે. (હાલ્પિન ૧૯૬૯, પૃ. ૧૫૧).

(IV) આત્મીયતા : આત્મીયતા એ શિક્ષકો એકબીજા સાથે મૈત્રીભર્યા સામાજિક સંબંધોનો આનંદ મેળવે છે તેનો ઉલ્લેખ કરે છે. આ પરિણામો સામાજિક જરૂરિયાતોનો સંતોષ દર્શાવે છે. જે કાર્યની સિદ્ધિ સાથે જોડાયેલ હોય તેવું જરૂરી નથી. (હાલ્પિન, ૧૯૬૯ પૃ. ૧૫૧)

(૨) નેતાના વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ :

(I) મનોશારીરિક અવરોધ : મનોશારીરિક અવરોધ જૂથના સભ્યોની એવી લાગણીનો ઉલ્લેખ કરે છે. જેમાં આચાર્ય તેમના પર રાબેતા મુજબની ફરજો, સંચાલકોની માંગણીઓ અને બીજી વહીવટી જરૂરિયાતોનો બોજો લાદે છે. જેમને તેઓ બિન જરૂરી ગણતા હોય છે. આ સમયે તેઓ એમ માનતા હોય છે કે આચાર્ય તેના વર્તનમાં ખૂબજ સરમુખત્યારવાદી વલણ ધરાવે છે. આચાર્ય કર્મચારીઓ તરફથી વળતા પ્રતિભાવ સાથે સમાયોજન સાધતા હોતાં નથી. સંદેશાની આપલે કરવાની તેમની શૈલી બિન પરિમાણીય ઝોક ધરાવે છે. (શર્મા ૧૯૭૩, પૃ. ૨૦૪)

(II) નિયંત્રણો : નિયંત્રણો એ પ્રમાણનો ઉલ્લેખ કરે છે જેના દ્વારા આચાર્યના વર્તનને નોકરશાહીવાદી તથા બિનવ્યક્તિગતવાદી ગણાવી શકાય. અલબત્ત તેમનું વર્તન કાર્યલક્ષી હોય, પૂરતા પ્રમાણમાં કામગીરી વિષયક માર્ગદર્શન અને વહીવટી સેવાઓ પૂરી પાડીને સમાન ધ્યેય પ્રતિ જૂથકીય કાર્યમાં સહાય કરીને અસરકારકતા તથા કાર્યક્ષમતાનું પ્રમાણ વધારવાનો પ્રયાસ કરતા હોય તો પણ તેમનું વર્તન આ વર્ગમાં આવે છે.

(III) ઉત્પાદનને અગ્રતા : ઉત્પાદનને અગ્રતા દ્વારા એ વર્તનનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે, જેમાં આચાર્ય કર્મચારીઓ પર બારીક દેખરેખ રાખે છે

તે ખૂબ જ આદેશલક્ષી હોય છે અને તેનો સંદેશા વ્યવહાર માત્ર એક જ દિશામાં જવાનો ઝોક ધરાવે છે. અને તે તેના કર્મચારીઓના પ્રતિભાવ વિશે સંવેદનશીલ હોતા નથી. (હાલ્પિન ૧૯૬૯ પૃ. ૧૫૧).

(IV) માનવતાવાદી આગેકદમ : માનવતાવાદી આગેકદમનો ઉલ્લેખ આચાર્યના એ વર્તનનો ઉલ્લેખ કરે છે જેમાં તે પોતાના દ્રષ્ટાંતથી શિક્ષકોને પ્રેરિત કરવા પ્રયાસો કરે છે. તે શિક્ષકોને તેઓ સ્વેચ્છાએ જે આપવા તૈયાર હોય તેથી વધુ આપવા જણાવતા નથી. આચાર્યનું વર્તન અચૂકપણે કાર્યલક્ષી હોય છે. છતા તેની સાથો સાથ શિક્ષકો પ્રતિ માનવતાવાદી અને સહૃદયભર્યા વર્તનનો ઝોક હોય છે. (શર્મા, ૧૯૭૩ પૃ. ૨૦૯)

૧.૪ સંગઠનાત્મક વાતાવરણના પ્રકારો :

શર્મા (૧૯૭૩) એ R- ટેકનિક અને Q - ટેકનિક બંનેના ઉપયોગ કરીને છ પ્રકારના વાતાવરણને ઓળખી કાઢ્યા છે. તેની વ્યાખ્યા અહીં નીચે કરવામાં આવી છે. શર્મા (૧૯૭૩) અને હાલ્પિન અને કોફ્ટ (૧૯૬૩) વચ્ચે મહત્વનો એક તફાવત કે જેની અહીં નોંધ લઈ શકાય તેમ છે, તે એ છે કે શર્માએ 'પરિચિત વાતાવરણ' ને મુક્ત પ્રકારના વાતાવરણના જૂથમાં હોવાનું દર્શાવ્યું છે. અને 'નિયંત્રિત વાતાવરણ' ને બંધિયાર પ્રકારના જૂથમાં દર્શાવ્યું છે. જ્યારે હાલ્પિન અને કોફ્ટ તેને અન્ય પ્રકારમાં ગણાવે છે.

(૧) મુક્ત વાતાવરણ

મુક્ત વાતાવરણમાં એવા પર્યાવરણનો ઉલ્લેખ કરાયો છે જેમાં શિક્ષકો સામાજિક જરૂરિયાતોનો સંતોષ તેમ જ કાર્ય સંબંધી સંતોષ મેળવે છે. અને પોતાના કાર્યમાં સિદ્ધિની લાગણી અનુભવે છે. તેઓ પોતાના આચાર્ય (નેતા) ને ભારે વિચારવાન અને વર્તનમાં લોકશાહીવાદી ગણતા હોય છે. તેથી જૂથના સભ્યો અને આચાર્ય 'એકાત્મતા' અનુભવતા હોય છે. પરિણામે જૂથ ઉચ્ચ કક્ષાની અખંડિતતા તથા વર્તનની અધિકૃતતા અનુભવતું હોય છે. (શર્મા ૧૯૭૩, પૃ. ૨૫૨).

(૨) સ્વાયત્ત વાતાવરણ :

સ્વાયત્ત વાતાવરણ એવા પર્યાવરણનો ઉલ્લેખ કરે છે, જેમાં શિક્ષકો મૈત્રી ભર્યું વાતાવરણ અનુભવતા હોય અને તેમને ઉચ્ચ કક્ષાનું જૂથકીય આત્મગૌરવ પ્રાપ્ત હોય. તેઓ મહદ્ અંશે સામાજિક જરૂરિયાત સંતોષતા હોય છે. અને કાર્યસિદ્ધિનો આનંદ મેળવતા હોય છે. સક્રિય નેતાગીરીનો અભાવ અને આચાર્યના ભાગે સરેરાશ નિયંત્રણોના મિશ્રણને મનો શારીરિક અવરોધના તત્ત્વ તરીકે ગણવામાં આવે છે. (શર્મા, ૧૯૭૩ પૃ. ૨૫૪, ૨૫૫).

(૩) પરિચિત વાતાવરણ :

પરિચિત વાતાવરણનું મુખ્ય લક્ષણ, આચાર્ય અને શિક્ષકો બંનેનું મૈત્રી ભર્યું વર્તન નોંધપાત્ર પ્રમાણમાં હોય છે. શિક્ષકોએ તેમની વચ્ચે અંગત મૈત્રી સ્થાપી હોય છે. અને તેઓ સામાજિક રીતે ઓછામાં ઓછું એક વિશાળ અને સુખી કુટુંબનો ભાગ હોય છે. સામાજિક જરૂરિયાતનો સંતોષ ખૂબ ઉચ્ચ હોય છે. આચાર્ય પરોક્ષ રીતે નેતાગીરી સંભાળતા હોય છે. અને ઉત્પાદન સંતોષકારક રાખવા પ્રયાસ કરતા હોય છે. પરંતુ તે શિક્ષકોની સામાજિક જરૂરિયાતોના સંતોષને અવરોધતા હોતા નથી. (શર્મા, ૧૯૭૩, પૃ. ૨૫૬, ૨૫૭).

(૪) નિયંત્રિત વાતાવરણ :

નિયંત્રણાત્મક વાતાવરણ એવા પર્યાવરણનો ઉલ્લેખ કરે છે, જેમાં મુખ્ય લક્ષણો ભારે કાર્યલક્ષીતા હોય અને તે શિક્ષકોની સામાજિક જરૂરિયાતોના સંતોષના ભોગે હોય. નેતાગીરીના પગલા માત્ર એક બાજુએથી જ ઉદ્ભવતા હોય અને સરમુખત્યારશાહીની રીતના હોય તેમાં જૂથની સામેલગીરીને ક્યારેય ઉપયોજન અપાતું નથી. વ્યક્તિત્વના માનવીય પાસાની ઉપેક્ષા થાય છે. સંદેશાની આપ લે હંમેશા એક તરફી હોય છે. શિક્ષકોને કાર્યસિદ્ધિથી નહીવત્ સંતોષ મળતો હોય છે. (શર્મા, ૧૯૭૩ પૃ. ૨૬૧).

(૫) વાલીપણાનું વાતાવરણ :

વાલીપણાના વાતાવરણમાં એ પરિસ્થિતિનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે, જેમાં સભ્યો માટે તેમની સામાજિક જરૂરિયાતો સંતોષવા માટે ખૂબ જ ઓછી તક હોય છે. તેમના માટે કાર્યસંતોષ મેળવવામાં પણ આવી જ સ્થિતિ હોય છે. આચાર્ય ઈચ્છે તે મુજબ

વિદ્યાશાખાએ કામ કરવાનું હોય છે. પરંતુ તેની સાથોસાથ આચાર્ય શાળાના પિતા સમાન વાલી તરીકે વ્યક્તિગત હિતની ઉપેક્ષા કરતા હોતા નથી અને તેથી તેમના વર્તનને અત્યંત વિચારશીલ ગણવામાં આવે છે. (શર્મા ૧૯૭૩ પૃ. ૨૬૪).

(૬) બંધિયાર વાતાવરણ :

બંધિયાર વાતાવરણની લાક્ષણિકતા એ છે કે સંગઠનના બધા સભ્યોના ભાગે મોટા પ્રમાણમાં ઉપેક્ષાનું માનસ પ્રવર્તતું હોય, સંગઠન આગળ વધતું હોતું નથી, ગતિશીલ હોતું નથી. આ વાતાવરણમાં વર્તનની અધિકૃતતાનો અભાવ હોય છે. આચાર્ય જૂથમાંથી ઉદ્ભવતા નેતાગીરીના કાર્યોને દબાવી દે છે. જૂથના સભ્યો, નથી સામાજિક જરૂરિયાતોનો સંતોષ મેળવી શકતા કે નથી કાર્યસિદ્ધિમાંથી ઉદ્ભવતો કાર્ય સંતોષ મેળવી શકતા.

ઉપરની છ વ્યાખ્યાઓનું કોષ્ટક દ્વારા વર્ણન કોષ્ટક ૧.૧ માં આપેલ છે.

કોષ્ટક – ૧.૧

સંગઠનાત્મક વાતાવરણના છ પ્રકારનું આકૃતિ દ્વારા નિરૂપણ

વાતાવરણ	જૂથકીય વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ				નેતાના વર્તન લાક્ષણિકતાઓ			
	ઉદાસીનતા	અળગાપણું	ભાવના	આત્મીયતા	મનોશારીરિક અવરોધ	નિયંત્રણો	ઉત્પાદનને અગ્રતા	માનવતાવાદી આગેકદમ
મુક્ત	L	L	H	M	M	L	M	H
સ્વાયત્ત	L	M	H	H	H	M	L	L
પરિચિત	L	H	M	H	L	M	H	L
નિયંત્રિત	L	M	M	L	M	H	H	L
વાલીપણાનું	H	M	L	L	H	L	L	H
બંધિયાર	H	H	L	L	H	H	M	L

L = નીચું; M = મધ્યમ; H = ઊંચું

સંક્ષેપમાં દર્શાવીએ તો એમ કહી શકાય કે શાળા-કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ આચાર્ય અને તેમના કર્મચારીગણ તેમ જ શિક્ષકો વચ્ચેના સંબંધોથી સર્જાય છે.

શિક્ષણ વિશેની રાષ્ટ્રીય નીતિ (૧૯૮૬) માં નિયત કરવામાં આવ્યું છે કે "રાષ્ટ્રીય વિકાસ અને તેના અસ્તિત્વની જાળવણી માટે શિક્ષણને રોકાણના અત્યંત મહત્વના ક્ષેત્ર તરીકે ગણવું જોઈએ." વેદાંતાચારી (૧૯૮૧) એ તેમનો અસંતોષ દર્શાવતા કહ્યું હતું કે "શૈક્ષણિક માહિતીની સ્પષ્ટ નીતિ વિશે આપણે હજુ પણ અનિશ્ચિત સ્થિતિમાં હોવાનું જણાય છે. આથી આપણે શિક્ષણ પાસેથી જે અપેક્ષા રાખીએ છીએ તે ખૂબ જ જટિલ છે. જો કે હાલના દિવસોમાં આપણે જેનો સામનો કરીએ છીએ તે વિભિન્ન અભિગમોના નિરાકરણ માટે ગુંચવણભર્યો પ્રશ્ન નથી."

આમ છતાં હાલના સમયમાં શૈક્ષણિક પદ્ધતિ અનેક સમસ્યાઓથી ભરેલી છે. અને તે સ્વાભાવિક છે. સમગ્ર દેશ ક્ષતિયુક્ત શિક્ષણના પરિણામો ભોગવી રહ્યો છે. નરસિંહરાવ (૧૯૮૨) એ N.C.E.R.T. ખાતેના તેમના પ્રારંભિક સંશોધનો પૈકીના એકમાં જણાવ્યું હતું કે આપણે મુદ્દલિયાર પંચના અહેવાલથી શરૂ કરીને વ્યવસાયીકરણ હાથ ધર્યું છે. અને હજુ પણ તેના ઉકેલ માટે મથીએ છીએ.

ઉપરના નિરીક્ષણના સંદર્ભમાં એ સમજવાનું મુશ્કેલ નથી કે આપણી શિક્ષણ પદ્ધતિનું અનિષ્ટ બિનઉત્પાદકતા અને અસંતોષ છે.

૧.૫ પ્રાઈમરી ટીચર્સ સર્ટીફિકેટ કોલેજ (પી.ટી.સી.) વિશે :

શિક્ષણના પિરામીડમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ એક મહત્વનું અંગ છે. પ્રાથમિક શિક્ષણ દરમિયાન વિદ્યાર્થી વિવિધ વિષયોના મૂળભૂત ખ્યાલ, સંકલ્પના, પૂર્વ ભૂમિકાથી વાકેફ થાય છે. જેના આધારે તે માધ્યમિક તથા ઉચ્ચ માધ્યમિક શિક્ષણ સરળતાથી મેળવી શકે છે. પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોને શિક્ષણના ઉદ્દેશો, શિક્ષણનો અર્થ, વિવિધ શિક્ષણ પદ્ધતિઓ, શિક્ષણનું મનોવિજ્ઞાન, શિક્ષણનું તત્ત્વજ્ઞાન, શૈક્ષણિક આયોજન, સૈદ્ધાંતિક તથા પ્રાયોગિક શિક્ષણનો તફાવત વગેરે અતિ આવશ્યક વિષય વસ્તુથી એક પૂર્ણ શિક્ષક બનાવીને ઈચ્છિત ફળદાયી શિક્ષણ મેળવવા પ્રાથમિક શિક્ષકોને શિક્ષણની યોગ્ય અને સઘન તાલીમ આપવા માટેનું સ્થળ એટલે પી.ટી.સી. (કોલેજ).

હાલમાં (જાન્યુઆરી - ૨૦૦૦) ગુજરાત રાજ્યમાં ગુજરાતી માધ્યમની કુલ ૬૧ કોલેજ છે. જેમાં બહેનો માટે, ભાઈઓ માટે તથા મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારની કોલેજનો

સમાવેશ થાય છે. ધો. ૧૨ માં ઉચ્ચ પરિણામ સાથે ઉત્તીર્ણ થનાર વિદ્યાર્થીને તેના ગુણને આધારે પી.ટી.સી. માં પ્રવેશ મળી શકે છે. જેમાં વિજ્ઞાનપ્રવાહના વિદ્યાર્થીઓ, અનુસુચિત જાતિ, વિધવા છાત્ર વગેરેની અનામત બેઠકો હોય છે. આ અભ્યાસક્રમ બે વર્ષનો હોય છે. જેમાં તાલીમાર્થીને ઉપર જણાવ્યા મુજબનો અભ્યાસક્રમ, શાળાઓમાં પાઠનું આયોજન, શૈક્ષણિક પ્રવાસ, સત્રાંત તથા વાર્ષિક પરીક્ષાઓ, સહઅભ્યાસ પ્રવૃત્તિઓ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

૧.૬ અભ્યાસ માટેના યોગ્ય કારણો :

એક શૈક્ષણિક સંસ્થાના અસ્તિત્વ માટે એક માત્ર યોગ્ય કારણ વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપવાની તેની ક્ષમતા છે, વધુ સારું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે પ્રમાણે તે કોલેજ તેના અસ્તિત્વ માટેનું યોગ્ય કારણ આપી શકે છે. એમ માનવામાં આવે છે કે શાળા – કોલેજ જેવા જટિલ સામાજિક સંગઠનમાં કાર્યલક્ષી વાતાવરણને પોષણ આપવાનું મૂળભૂત રીતે જરૂરી છે. વ્યક્તિગત અને સામૂહિક શક્તિ પ્રકટ થઈ શકે તે માટે અને સર્જનાત્મકતા, વૃદ્ધિ અને પરિવર્તનને પ્રોત્સાહિત કરી શકાય તે માટે આ જરૂરી છે.

વાતાવરણની એવી વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે કે તે ભાગ લેનાર વ્યક્તિઓ પર અસર કરનાર પરિસ્થિતિ વિષયક નિર્ણાયક પરિબલોની એક જટિલ પદ્ધતિ છે.

બ્લૂમ (૧૯૬૮) વાતાવરણની લાક્ષણિકતા આ રીતે દર્શાવે છે. "અમે વાતાવરણને એ રીતે ગણીએ છીએ. જે વ્યક્તિની આસપાસ હોય, તેને અસર કરીને આવરી લેનાર હોય તે પરિબલો અને ગુણકો પુરું પાડનારું માળખું. અલબત્ત કેટલીક વ્યક્તિઓ કદાચ આ માળખાનો પ્રતિકાર કરે, ક્વચિત વ્યક્તિઓ તેનો સંપૂર્ણપણે અસ્વીકાર કરે કે આ પરિબલોથી દૂર ભાગે. વાતાવરણ એ વ્યક્તિ પર કાર્ય કરનાર, તેને આકાર આપનાર અને મજબૂત કરનાર પરિબલ છે. (બ્લૂમ ૧૯૬૮ પૃ. ૧૮૭).

જે રીતે પી.ટી.સી. કોલેજમાં મહત્ત્વની બાબતોમાં વાતાવરણ સંબંધી વિભિન્નતા પ્રવર્તે છે તે વિશે અત્યારે ઓછી માહિતી હોવાથી વિદ્યાર્થીઓમાં ચોક્કસ લાક્ષણિકતાઓના વિકાસને અસર કરનાર વાતાવરણીય પરિસ્થિતિઓ વિશે હાલમાં સ્પષ્ટ પણે નક્કી કરવાનું મુશ્કેલ છે. શૈક્ષણિક વાતાવરણ વિદ્યાર્થીઓને કઈ રીતે અસર કરે છે તે

વિશેની આપણી સમજણ વધારવા આપણે કોલેજનું પર્યાવરણ વર્ણવવા અને તેનું વિશ્લેષણ કરવા વિવિધતા ભર્યા નવા માર્ગો શોધી કાઢવાના રહે છે.

વિદ્યાર્થીની શિક્ષણયાત્રામાં પ્રાથમિક શિક્ષણ મહત્ત્વનું અંગ છે. પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકના વિચાર, વાણી, વર્તન, શિક્ષણ પદ્ધતિ વગેરેની વિદ્યાર્થી પર ઊંડી અસર થતી હોય છે અને પ્રાથમિક શિક્ષકોને તાલીમ આપતી શાળા એટલે પી. ટી. સી. કોલેજ. આથી એ સ્પષ્ટ છે કે પી.ટી.સી. કોલેજના સંઠનાત્મક વાતાવરણની અસર તેના તાલીમાર્થી (પ્રાથમિક શિક્ષક) પર થતી હોય છે. સંગઠનાત્મક વાતાવરણ એ અધ્યયન – અધ્યાપનની પ્રક્રિયાને પ્રભાવિત કરે છે. તથા અધ્યાપકોની વ્યવસાયિક પ્રગતિને અસર કરે છે. તેમજ તે અધ્યાપકનો સંતોષ, આચાર્યનો પ્રભાવ તથા પી. ટી. સી. કોલેજના પ્રભાવને પણ અસર કરે છે.

પી.ટી.સી. કોલેજ સંગઠનમાં આચાર્ય નેતાનું સ્થાન ધરાવે છે. તેણે પોતાના વિદ્યાર્થીઓનો અને કર્મચારીઓનો વ્યવસાયી વિકાસ થાય તે જોવું જોઈએ. આચાર્યનું પદ એવું ચાવીરૂપ છે જે કોલેજમાં વલણ, વાતાવરણ, પ્રગતિ, સહકાર અને પ્રયાસોની દિશાને અસર કરી શકે. તાજેતરમાં કોલેજ જેવી સંસ્થામાં સંગઠનાત્મક અસરકારકતા, સિદ્ધિ અને ભૂમિકાની અપેક્ષાઓ, નેતાગીરીની ભૂમિકાની આસપાસની જટિલતાઓ વિશેની વ્યવસાયિક જાગૃતિ વધુ તીવ્ર બની છે. 'કોલેજના' સંગઠનાત્મક વાતાવરણની 'વ્યક્તિત્વ' તરીકે વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે જેનું માપ કોલેજના વ્યવસાયી કર્મચારીઓ દ્વારા નેતૃત્વ વિષયક વર્તન અને જૂથની વિચારધારા છે. અહીં એવી પૂર્વધારણા લેવામાં આવી છે કે એવું કઈક અસ્તિત્વ ધરાવે છે જેને 'સંગઠનાત્મક વાતાવરણ' નું નામ આપી શકાય વધુમાં એવી પૂર્વધારણા લીધેલ કે આ વાતાવરણ 'સર્જી શકાય' અને 'જાળવી શકાય'. તેથી આવું વાતાવરણ સર્જવા અને જાળવવા માટે જરૂરી પરિસ્થિતિ નક્કી કરવાની અને તેની વ્યાખ્યા ઘડવાનો પ્રશ્ન રહે છે.

હાલનો અભ્યાસ (પ્રસ્તુ અભ્યાસ) એ પૂર્વધારણા પર આધારિત છે જે ગેટઝેલ અને ગ્યુબા (૧૯૫૮) ના મોડેલ પર અવલંબિત છે જેમાં શાળા જેવા સંગઠનનું ચિત્ર દોરવામાં આવ્યું છે. શાળાને સામાજિક-મનોવૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ ગણીને એ વાત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે કે આચાર્ય અને તેના કર્મચારીઓ વચ્ચેના સંબંધો અને શિક્ષકો વચ્ચેના

સંબંધોનું સ્વરૂપ શાળા દ્વારા અપાતા શિક્ષણની ગુણવત્તાને અસર કરશે. આમ કહેવાનો અર્થ એ છે કે શાળાનું વ્યક્તિત્વ કે તેનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ, શાળા તેના ધ્યેયો સિદ્ધ કરવામાં સફળતા મેળવે તેના પર કંઈક અસર કરી શકે છે.

આ પ્રકારનો અભ્યાસ વાતાવરણ વિષયક વિકલ્પનો સ્પષ્ટ પુરાવો આપી શકે અને આ અભ્યાસનો ઉપયોગ વહીવટકર્તાઓને શૈક્ષણિક સંસ્થામાં કેવા પ્રકારનું વાતાવરણ સ્થાપવું જોઈએ તે નક્કી કરવામાં સહાયક બની શકે. એમ માનવામાં આવે છે કે શૈક્ષણિક પદ્ધતિઓમાં અસરકારક શિક્ષણ આપવા તથા મેળવવા માટે વાતાવરણોનું વિશ્લેષણ મૂળભૂત રીતે આવશ્યક છે. આ માન્યતાને શર્મા (૧૯૬૮) ના કાર્યથી સ્પષ્ટ ટેકો મળે છે. તેમાં તેણે નોંધ કરી છે કે 'મુક્ત' વાતાવરણ એક શાળાની શૈક્ષણિક સિદ્ધિના આંકને ઊંચે ઉઠાવે છે, જ્યારે 'બંધ' વાતાવરણ વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિને વિપરીત અસર કરે છે. અન્ય શબ્દોમાં આપણે કહી શકીએ કે સંગઠનાત્મક વાતાવરણએ વ્યક્તિઓના એવા સંબંધોનું વિશ્લેષણ છે કે જેમાં કોલેજના કર્મચારીઓની લાક્ષણિકતાઓ તથા વિવિધતાઓ સંગઠનાત્મક પરાકાષ્ટા સર્જે છે અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિઓ તેનું પરિણામ છે.

૧.૭ સંશોધન સમર્યાનું શીર્ષક :

પ્રસ્તુત અભ્યાસનું શીર્ષક સંશોધકે આ પ્રમાણે નિયત કરેલ છે.

"પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ"

૧.૮ સંજ્ઞાઓ (પદ)ની વ્યાખ્યા :

સંજ્ઞાઓ (પદ) ની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ છે.

(૧) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ :

સંગઠનના સભ્યો તેમની અંગત જરૂરિયાતોને સંતોષવા તેમની નિયત ભૂમિકા ભજવે ત્યારે તેઓની વચ્ચે થતી આંતરક્રિયાને સંગઠનાત્મક વાતાવરણ એમ ગણી શકાય જેને શૈક્ષણિક પર્યાવરણ પણ કહી શકાય.

(૨) પી.ટી.સી. કોલેજ :

ગુજરાત રાજ્યના શિક્ષણ વિભાગ દ્વારા સંચાલિત GCERT ના કાર્યક્ષેત્રમાં સમાવિષ્ટ શૈક્ષણિક સંસ્થા જેમાં જિલ્લા શિક્ષણ તાલીમ ભવનનો પણ સમાવેશ થાય છે.

૧.૯ અભ્યાસના હેતુઓ :

સંશોધકે અભ્યાસના હેતુઓ આ પ્રમાણે નક્કી કર્યા હતા.

- ૧ ગુજરાત રાજ્યની પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણને ઓળખીને તેનું વર્ગીકરણ કરવું.
- ૨ સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
 - ૨.૧ મુક્ત વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
 - ૨.૨ સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેના સંબંધના અભ્યાસ કરવો.
 - ૨.૩ પરિચિત વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
 - ૨.૪ નિયંત્રિત વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
 - ૨.૫ વાલીપણાનું વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
 - ૨.૬ બંધિયાર વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
૩. સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
 - ૩.૧ મુક્ત વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.

- ૩.૨ સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
- ૩.૩ પરિચિત વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
- ૩.૪ નિયંત્રિત વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
- ૩.૫ વાલીપણાનું વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
- ૩.૬ બંધિયાર વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
૪. સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
- ૪.૧ મુક્ત વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
- ૪.૨ સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
- ૪.૩ પરિચિત વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
- ૪.૪ નિયંત્રિત વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
- ૪.૫ વાલીપણાનું વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
- ૪.૬ બંધિયાર વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
૫. સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ (કોલેજનું વાર્ષિક પરિણામ) વચ્ચેના સંબંધના અભ્યાસ કરવો.
- ૫.૧ મુક્ત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેના સંબંધના અભ્યાસ કરવો.

- ૫.૨ સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેના સંબંધના અભ્યાસ કરવો.
- ૫.૩ પરિચિત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેના સંબંધના અભ્યાસ કરવો.
- ૫.૪ વાલીપણાનું વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેના સંબંધના અભ્યાસ કરવો.
- ૫.૫ નિયંત્રિત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેના સંબંધના અભ્યાસ કરવો.
- ૫.૬ બંધિયાર વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેના સંબંધના અભ્યાસ કરવો.

૧.૧૦ ઉત્કલ્પનાઓ :

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં આ પ્રમાણે શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓની રચના કરવામાં આવી છે.

૧. સંગઠનાત્મક વાતાવરણની દ્રષ્ટિએ ગુજરાતની પી.ટી.સી. કોલેજમાં તફાવત નહીં હોય.
૨. સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
 - ૨.૧ મુક્ત વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
 - ૨.૨ સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
 - ૨.૩ પરિચિત વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
 - ૨.૪ નિયંત્રિત વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
 - ૨.૫ વાલીપણાનું વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

૨.૬ બંધિયાર વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

૩. સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

૩.૧ મુક્ત વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

૩.૨ સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

૩.૩ પરિચિત વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

૩.૪ નિયંત્રિત વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

૩.૫ વાલીપણાનું વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

૩.૬ બંધિયાર વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

૪. સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

૪.૧ ખુલ્લુ વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

૪.૨ સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

૪.૩ પરિચિત વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

૪.૪ નિયંત્રિત વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

- ૪.૫ વાલીપણાનું વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
- ૪.૬ બંધિયાર વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
૫. સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
- ૫.૧ મુક્ત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
- ૫.૨ સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
- ૫.૩ પરિચિત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
- ૫.૪ નિયંત્રિત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
- ૫.૫ વાલીપણાનું વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
- ૫.૬ બંધિયાર વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

૧.૧૧ અભ્યાસની મર્યાદાઓ :

- પ્રસ્તુત અભ્યાસની મર્યાદાઓ નીચે પ્રમાણે છે.
- (૧) પ્રસ્તુત અભ્યાસ આચાર્ય અને અધ્યાપકોના સંબંધો તથા ઔપચારિક પરિસ્થિતિમાં અધ્યાપકોના સંબંધોના પરિણામે થતી સામાજિક તથા વર્તનની આંતરક્રિયા પૂરતો મર્યાદિત છે.
 - (૨) બિન શૈક્ષણિક કર્મચારીઓની અનુભૂતિને સંસ્થાના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ નક્કી કરવામાં સમાવિષ્ટ કરેલ નથી.
 - (૩) વ્યક્તિગત માનસિક સ્વાસ્થ્ય ને પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં લક્ષમાં લીધેલ નથી.

(૪) પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં ગુજરાતની સરકારી તથા બિન સરકારી અનુદાનિત પી.ટી.સી. કોલેજને અભ્યાસના નમુનામાં સમાવિષ્ટ કરેલ છે.

૧.૧૨ પ્રકરણોની રૂપરેખા :

- પ્રકરણ – ૨** આ પ્રકરણમાં સંગઠનાત્મક વાતાવરણને અનુલક્ષીને થયેલા સંશોધનો, પરિણામોનું વિશ્લેષણ દર્શાવેલ છે.
- પ્રકરણ – ૩** આ પ્રકરણમાં સંશોધન દરખાસ્તનો ઉલ્લેખ છે. જેમાં અભ્યાસ માટેનો નમૂનો, વ્યાપવિશ્વ, સંશોધન માટેનું સાધન, અંકશાસ્ત્રીય ગણતરીઓ વગેરે દર્શાવેલ છે.
- પ્રકરણ – ૪** ગુજરાતની પી.ટી.સી. કોલેજમાંથી એકત્રીત કરેલ માહિતીનું વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન. આ પ્રકરણમાં પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વર્ણવેલ છે.
- પ્રકરણ – ૫** આ પ્રકરણમાં તારણો, નોંધ તથા વધુ અભ્યાસ માટેના સૂચનોનો સમાવેશ થાય છે.

.....✍

પ્રકરણ - ૨
સંબંધિત માહિતી અને સંશોધનોની
સમાલોચના

૨.૧ પ્રાર્થાવિડ

૨.૨ વિદેશમાં થયેલા અભ્યાસો

૨.૩ ભારતમાં થયેલા અભ્યાસો

૨.૪ નિષ્કર્ષ

પ્રકરણ - ૨ સંબંધિત માહિતી અને સંશોધનોની સમાલોચના

૨.૧ પ્રાર્તાવિહ :

કોઈપણ સંશોધનમાં સંબંધિત માહિતી સામગ્રીના મહત્વનો ઈન્કાર થઈ શકે નહી. સંબંધિત માહિતી—સામગ્રી, સંબંધિત ક્ષેત્રમાં થયેલ સંશોધન કાર્યના વિસ્તારની બાબતમાં જ માર્ગદર્શક સીમાસ્થંભ તરીકે કાર્ય કરતી નથી, પરંતુ સંશોધકને સંશોધનના સંબંધિત ક્ષેત્રમાં રહેલ ઉણપો અને ગાળો (અવકાશ) વિશે વિચારવા કરવા પ્રેરે છે. અભ્યાસના આયોજનનું તે મહત્વનું પાસું છે. અને સર્વેક્ષણમાં વ્યતીત થતો સમય નિયમિત પણે એક શાણપણભર્યું રોકાણ બની રહે છે. આ કાર્યમાં સર્વાંગી ક્ષેત્રની ઊંડી આંતરદ્રષ્ટિ અને સ્પષ્ટ પથદર્શનની જરૂર રહે છે. આમ કરવાથી નિષ્કર્ષ પર ન પહોંચી શકાય તેવી બાબતો, નકારાયેલા વિષયો, નકારાયેલા અભ્યાસો, નિરર્થક પ્રયાસો, તપાસ અને ભૂલની પ્રવૃત્તિ અને સૌથી વધુ મહત્વની બાબત ક્ષતિયુક્ત સંશોધન યોજના પર આધારિત ભૂલ ભરેલા નિષ્કર્ષોનું જોખમ નિયમિતપણે ઘટે છે. આ યથા—દર્શનથી સમસ્યાની વધુ સમજણ સાધી શકાય છે. અને તેના મહત્વના પાસા લક્ષમાં લઈ શકાય છે. અને બિનજરૂરી પુનરાવર્તન ટાળી શકાય છે. ઉપર થયેલી ચર્ચા પરથી એટલો નિષ્કર્ષ આપી શકાય કે સંબંધિત માહિતી – સામગ્રીના અભ્યાસથી તપાસકર્તાને એ જાણવામાં સહાય મળે છે કે અભ્યાસના ચોક્કસ ક્ષેત્રમાં પૂર્વે શું કાર્ય થયું છે અને આગળના સમયમાં શું કરવાનું છે. જે માર્ગદર્શક અભ્યાસના સ્ત્રોત તરીકે કામ આપે છે.

પ્રસ્તુત અભ્યાસ સંબંધી પ્રાપ્ય માહિતી – સામગ્રીના વિવિધ સ્ત્રોતોનો ઉપયોગ કર્યો છે. અને સુવિધા ખાતર વિભાગવાર સર્વેક્ષણ કર્યું છે. સંબંધિત ભારતીય અને વિદેશના અભ્યાસોની વિસ્તૃત સમાલોચના વિભાગવાર નીચે પ્રમાણે વર્ગીકૃત કરવામાં આવી છે.

૨.૨ વિદેશમાં થયેલા અભ્યાસો :

હાલ્પિન અને કોફ્ટ (૧૯૫૪)એ શાળાઓના સંગઠનાત્મક વાતાવરણનો અભ્યાસ કર્યો હતો. આ અભ્યાસ અગ્રગામી કાર્ય (મૂળ સંશોધન) હતું. ૧૯૬૨ માં હાલ્પિન અને કોફ્ટએ તેમના મૌલિક અભ્યાસ "શાળાઓનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ" ના તારણોનો અહેવાલ આપ્યો હતો. તેમણે એવી પાયાની માન્યતા સાથે અભ્યાસ શરૂ કર્યો હતો કે એક શાળાનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ શાળાનું સંગઠનાત્મક વ્યક્તિત્વ ગણી શકાય. તેમણે સ્વીકાર્યું હતું કે આ બાબતમાં મોટા ભાગે ઉપયોગમાં લેવાયેલ ઉત્સાહની વિચારધારા અનેક શાળાના વાતાવરણને વર્ણવવા માટે મર્યાદિત મૂલ્ય ધરાવે છે. કારણ કે સંશોધનમાં જણાયું છે કે જે કઈ ઉત્સાહ હોય તે નિયમિત પણે એક પરિણામણીય નથી.

હાલ્પિન અને કોફ્ટએ હેતુપૂર્વક તેમનો પ્રારંભિક પ્રયાસ, અમેરિકામાં ભૌગોલિક રીતે પ્રતિનિધિરૂપ ગણી શકાય તેવા વિસ્તારોની પ્રાથમિક શાળાઓના એક નમૂના પૂરતો મર્યાદિત રાખ્યો હતો. અભ્યાસના નમૂનામાં ૭૧ પ્રાથમિક શાળાઓનો સમાવેશ થતો હતો. આ નમૂનો પસંદ કરવામાં હાલ્પિન અને કોફ્ટએ ઈરાદાપૂર્વક શહેરી મહત્વની શાળાઓનો બાકાત રાખી હતી. અને તેની જગ્યાએ સમુદાયોમાં એવી શાળાઓ પસંદ કરી હતી જેમાં હબસીઓનું એકત્રીકરણ ઓછું હોય. આ વિશેની વિગતો ૧૯૬૦ અને ૧૯૬૧ માં એકત્રિત કરવામાં આવી હતી. તે સમયે શિક્ષકોનો લડાયક મિજાજ અને રંગભેદની સમસ્યાઓ પશ્ચાદ્ભૂમાં હતાં. પ્રતિભાવ આપનાર કુલ શાળાઓની સંખ્યા ૧૧૫૧ હતી.

હાલ્પિન અને કોફ્ટએ આ અભ્યાસમાં પરીક્ષણના માપદંડ તરીકેની ચકાસણી માટે સંગઠનાત્મક વાતાવરણીય વર્ણન પ્રશ્નાવલી તૈયાર કરી હતી. એક પ્રાથમિક શાળાનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ દર્શાવવા તેમને જે મુદ્દા મહત્વના જણાયા હતા, તેનો આ પ્રશ્નાવલીમાં તેમણે સમાવેશ કર્યો હતો. આ પ્રશ્નાવલી લિકર્ટ પ્રકારની ૬૪ આઈટેમો ધરાવતી હતી. તે આઠ ઉપ-પરીક્ષણોમાં વિભાજિત હતી. ઉપ-પરીક્ષણો ગુણક વિશ્લેષણ પદ્ધતિમાંથી સર્જવામાં આવ્યા હતાં. આ પદ્ધતિ હેઠળ પ્રતિભાવ આપવા દરેકમાંથી મેળવાયેલ માહિતીમાં આઠ ઉપ-પરીક્ષણ દીઠ દરેક દીઠ ગુણક આપીને આઠ ગુણકો નિયત કરવામાં આવ્યા હતાં. આ આઠ ગુણકો દ્વારા સારરૂપ માહિતી એકત્ર કરાઈ હતી. ગુણક વિશ્લેષણ પદ્ધતિના ઉપયોગને કારણે ઉપ પરીક્ષણોના ટેકનિકલ રીતે ગુણકો

ગણવામાં આવ્યાં, અને આઠ ગુણકોના સમગ્ર સમૂહનો ગુણક માળખા તરીકે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રતિભાવ આપનાર દરેક, પોતની શાળાનું વાતાવરણું લક્ષણ દર્શાવવા દરેક કલમ (આઈટમ)ના આધારે વર્તનનો નિર્દેશ આપે છે. આઠ ઉપ-પરીક્ષણોમાંથી ચાર આચાર્યના વર્તન સંબંધી છે. અને ચાર શિક્ષકના વર્તન સંબંધી છે. શિક્ષકના વર્તન સંબંધી ચાર ઉપ-પરીક્ષણો ઉદાસીનતા, અવરોધ, ભાવના અને આત્મીયતા છે. જેની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે આપેલ છે.

- (૧) ઉદાસીનતા : એ મુદ્દાનો નિર્દેશ આપે છે કે શિક્ષકો સાથે મળીને સારી રીતે કામ કરતા નથી. તેઓ તેમના કામ સંબંધી અલગ દિશાઓમાં ખેંચાય છે. તેઓ એકબીજા સામે અસંતોષ દર્શાવે છે. અને તકરાર કરે છે.
- (૨) અવરોધનો ઉલ્લેખ એવા શિક્ષકો સંબંધી છે, જેમની લાગણી એવી હોય છે કે આચાર્ય તેમના પર રાબેતા મુજબની કામગીરીનો બોજો નાખે છે. સમિતિ સંબંધી કામ આપે છે. વિવિધ માગણીઓ કરે છે. અને બીજી જરૂરિયાતો પૂરી કરાવે છે. શિક્ષકો માને છે કે બિનજરૂરી કામમાં તેમને પ્રવૃત્ત રાખે છે.
- (૩) ભાવના 'ઉત્સાહનો' ઉલ્લેખ કરે છે. શિક્ષકો માને છે કે તેમની સામાજિક જરૂરિયાતો સંતોષાય છે. અને સાથો સાથ તે સમયે તેઓ તેમના કામની સિદ્ધિનો આનંદ માણે છે.
- (૪) આત્મીયતા એ વાતનો ઉલ્લેખ કરે છે, જેમાં શિક્ષકો એકબીજા સાથે મૈત્રીપૂર્ણ સંબંધો ધરાવતાં હોય, આચાર્યના વર્તન સંબંધી ચાર ઉપ પરીક્ષણો અળગાપણું, ઉત્પાદન અગ્રતા, પ્રગતિના વલણ અને વિચારણાનું માપ કાઢવા નિયત થયા છે. હાલ્પિન અને કોફ્ટ તેની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે આપે છે.
- (૫) અળગાપણું આચાર્યનો વર્તનનો ઉલ્લેખ કરે છે. તેના લક્ષણો ઔપચારિકતા અને બિન અંગતપણું છે. તે નિયમોનો અમલ કરે છે. અને નિયમો અને નીતિઓથી દોરાવાનું પસંદ કરે છે. તે પરિસ્થિતિનો સામનો કરવા માટે અવિધિસર રીતે શિક્ષકો સાથે ચર્ચા – વિચારણા કરવાનું ટાળે છે.

- (૬) ઉત્પાદન અગ્રતાનો ઉલ્લેખ આચાર્યના વર્તનના સંબંધમાં એ રીતે થાય છે કે આચાર્યનું વલણ સ્ટાફ પર બારીક દેખરેખ રાખવાનું હોય. આ તેનું મુખ્ય લક્ષણ હોય છે. તે ભારે આદેશાત્મક અને કાર્યલક્ષી હોય છે.
- (૭) પ્રગતિના વલણનો ઉલ્લેખ એ રીતે થાય છે જેમાં શિક્ષકની બારીક દેખરેખને મહત્ત્વ અપાતું ન હોય. આચાર્ય શિક્ષકને પોતાના વ્યક્તિગત પ્રયાસથી પ્રેરતા હોય. શિક્ષકો સ્વેચ્છાએ જે આપવા માંગતા હોય તેનાથી વધુ તેને આપવાનું તે કહેતા હોતા નથી. આચાર્યનું વર્તન નોંધપાત્ર રીતે કાર્યલક્ષી હોય છતાં તેને શિક્ષકો આવકારપાત્ર ગણતા હોય છે.
- (૮) વિચારણા આચાર્યના એ વર્તનનો ઉલ્લેખ કરે છે જેનું મુખ્ય લક્ષણ, માનવીય રીતે શિક્ષકો પાસેથી વધુ કામ મેળવવાના પ્રયાસમાં આચાર્ય શિક્ષકો સાથે માનવીય વર્તનનો ઝોક ધરાવતા હોય. (હાલ્પિન, ૧૯૬૩ પૃ. ૩૨)

હાલ્પિન અને કોફ્ટને મૂળ નમૂનામાં ૭૧ શાળાઓ પૈકી દરેકની સારરૂપ માહિતી મેળવી હતી. તેમણે અન્ય ગુણક વિશ્લેષણનો ઉપયોગ કરીને શાળાઓના જૂથ નિયત કર્યા હતાં. આ જૂથોમાંથી તેમણે છ વાતાવરણ નિયત કરીને જણાવ્યું હતું કે આ છ વાતાવરણ ને 'મુક્ત', 'સ્વાયત્ત', 'નિયંત્રિત', 'પરિચિત', 'વાલીપણાનું' અને 'બંધ' તરીકે ગણાવ્યું હતું.

સામ્રોગ (૧૯૭૬) – આ અભ્યાસના હેતુઓ આ પ્રમાણે હતાં. (૧) એક અંતિમ પર મુક્તપણું, બીજા અંતિમ પર બંધિયારપણું તથા આ બંને અંત્યબિંદુઓ વચ્ચેની મધ્યવર્તી સ્થિતિ આ ત્રણ કેન્દ્રબિંદુના સંદર્ભમાં નમૂનામાં સમાવિષ્ટ શાળાના સંગઠનાત્મક વાતાવરણને ઓળખવું. (૨) અભ્યાસ હેઠળની શાળાઓના શિક્ષકોના ઉત્સાહનું માપન કરવું, (૩) આચાર્યના વર્તન તરેહની ઓળખ, (૪) પસ્તુત અભ્યાસના પરિણામો સાથે સંબંધિત વાતાવરણ ઉત્સાહ અને નેતૃત્વને અન્ય સ્વતંત્ર ચલો સાથે સાંકળીને તેનો અભ્યાસ કરવો.

આ માટે બેંગકોકની ૧૦૫ શાળાઓમાંથી ૬૦ માધ્યમિક શાળાઓની પસંદગી કરવામાં આવી હતી. સંશોધકે રચેલા ત્રણ ઉપકરણો (૧) સંગઠનાત્મક વાતાવરણનું

ઉપકરણ (૨) શિક્ષકના ઉત્સાહનું ઉપકરણ (૩) નેતૃત્વના વર્તનનું ઉપકરણ દ્વારા માહિતીનું એકત્રીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું.

અભ્યાસના તારણો આ પ્રમાણે હતાં : (૧) થાઈલેન્ડના કેન્દ્રિય ભાગમાં ૫૫% શાળાઓ મધ્યવર્તી પ્રકારનું વાતાવરણ ધરાવતી હતી. ૧૫% શાળાઓમાં બંધ વાતાવરણ અને ૩૫% શાળાઓમાં મુક્ત વાતાવરણ જોવા મળ્યું હતું. (૨) મુક્ત વાતાવરણની શાળાઓ પશ્ચિમ ક્ષેત્રમાં વધુ જોવા મળી હતી. જ્યારે પૂર્વ ક્ષેત્રમાં ઓછી જોવા મળી હતી. મુક્ત વાતાવરણની શાળાઓમાં ૩૩.૩૩% કુમારશાળાઓ, ૧૧.૧૧% કન્યાશાળાઓ તથા ૫૫.૫૬% મિશ્રશાળાઓ હતી. (૩) મુક્ત વાતાવરણની શાળાઓનો મધ્યક પ્રાપ્તાંક ભાવના (૬૯.૫), આત્મીયતા (૫૬.૫) આગેકદમ (૫૬.૧૭) અને સંવાદ (૫૫.૪૪) પર ઊંચો જોવા મળ્યો હતો. (૪) અભ્યાસ હેઠળની શાળાઓમાંથી ૩૬.૬% શાળાઓમાં શિક્ષકોનો વધુ ઉત્સાહ, ૩૩.૩% શાળાઓમાં શિક્ષકોનો મધ્યમ ઉત્સાહ તથા ૩૦.૧% શાળાઓમાં શિક્ષકોનો ઓછો ઉત્સાહ જોવા મળ્યો હતો.

સ્ટીઅર્સ (૧૯૭૭) એ કાર્યલક્ષી ધ્યેયો સિદ્ધ કરવામાં શક્ય તેટલી હદે અછતયુક્ત અને મૂલ્યવાન સાધનોની પ્રાપ્તિ અને ઉપયોગની સંગઠનની ક્ષમતાના સંદર્ભમાં સંગઠનાત્મક અસરકારકતાની વ્યાખ્યા આપી હતી. તેમણે વિવિધતાવાળા ચાર વિભાગો નિયત કર્યા છે, તે સંગઠનાત્મક અસરકારકતા વિશેના છે. તે પર્યાવરણ અને નોકરીયાતોના લક્ષણો, સંચાલકોની નીતિઓ અને આચાર તથા સંગઠનાત્મક લાક્ષણિકતાઓ વિશેના છે.

કેમરોન (૧૯૭૮) એ ઈશાન અમેરિકામાં ઉચ્ચતર શિક્ષણના સંગઠનોના વિવિધ પ્રકારોમાં સંગઠનાત્મક અસરકારકતાની વિચારધારા તપાસી હતી. તેમણે અભ્યાસમાં ચાર કોલેજનો સમાવેશ કર્યો હતો અને બીજા તબક્કામાં વધુ બેનો સમાવેશ કર્યો હતો. આ છ સંગઠનોમાં મુખ્ય સભ્યોમાંથી માપદંડ સર્જવામાં આવ્યો હતો. તે માટે સંગઠનાત્મક અસરકારકતાના અભ્યાસો અને નવ પરિમાણો નિયત કરવામાં આવ્યા છે. આ પરિમાણો આ પ્રમાણે છે. (૧) વિદ્યાર્થીના શિક્ષણ વિષયક સંતોષ (૨) વિદ્યાર્થીનો શૈક્ષણિક વિકાસ (૩) વિદ્યાર્થીની કારકિર્દીનો વિકાસ (૪) વિદ્યાર્થીનો વ્યક્તિગત વિકાસ (૫) વિદ્યા

વિષયક સંતોષ (૬) વિદ્યાશાખાની ગુણવત્તા (૭) મુક્તપણાની પદ્ધતિ (૮) સ્ત્રોતોની પ્રાપ્તિની ક્ષમતા (૯) સંગઠનાત્મક તંદુરસ્તી.

સરકાર (૧૯૮૫)ના અભ્યાસના ધ્યેયો આ પ્રમાણે હતા. (૧) ઢાકા શહેરમાં માધ્યમિક શાળાઓમાં વિભિન્ન પ્રકારનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ છે કે નહીં તેની તપાસ કરવી. (૨) વિભિન્ન પ્રકારના સંગઠનાત્મક વાતાવરણમાં કામ કરતા આચાર્યો અને શિક્ષકોની ભૂમિકા વિશેની વિચારણાની તુલના કરવી. (૩) વિભિન્ન સંગઠનાત્મક વાતાવરણમાં કાર્ય કરતા આચાર્યો અને શિક્ષકોને કાર્યસંતોષ મળે છે કે નહીં તેની તુલના કરવી. (૪) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને મુક્ત, સ્વાયત્ત, પરિચિત, વાલીપણા કે બંધ વાતાવરણ હેઠળ કામ કરતા શિક્ષકો તથા આચાર્યોના કાર્યસંતોષ વચ્ચે સંબંધો શોધી કાઢવાં. જેમાં નમૂના પસંદગી માટે અનુસરવામાં આવેલી પદ્ધતિ બહુ તબક્કાવાર તથા યાદ્ચિહ્નક નમૂનારૂપ હતી. નમૂનો પસંદ કરવા માટે બે તબક્કા પસંદ કરવામાં આવ્યા હતાં. પ્રથમ તબક્કામાં ૪૦ શાળાઓને યાદ્ચિહ્નક રીતે સરકારી તથા બિન સરકારી શાળાઓમાંથી પસંદ કરવામાં આવી હતી. આ શાળાઓના સર્વે આચાર્યો તથા શિક્ષકોએ સંગઠનાત્મક વાતાવરણ પ્રશ્નાવલીનો ઉત્તર આપ્યો હતો. તેના આધારે શાળાઓનું છ પ્રકારની સંગઠનાત્મક વાતાવરણ ધરાવતી શાળાઓમાં વર્ગીકરણ થયું હતું. આ વિભાજન મુક્ત, સ્વાયત્ત, નિયંત્રિત, પરિચિત, વાલીપણાનું અને બંધ વાતાવરણ તરીકે થયું હતું. આ વર્ગીકૃત શાળાઓના આચાર્યો તથા શિક્ષકોને આવરી લેતા નમૂનારૂપ અભ્યાસમાં ૪૦ આચાર્યો અને ૫૯૪ શિક્ષકોને આવરી લેવાયા હતા.

અભ્યાસમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલ સાધનો આ પ્રમાણે હતા. (૧) હાલ્પિન અને કોફ્ટ સંગઠનાત્મક વાતાવરણ પ્રશ્નાવલી (૧૯૮૬) (૨) ભૂમિકા વિષયક વિચારધારાનો માપદંડ છ વિભાગમાં નિયત કરવામાં આવ્યો હતો. વ્યવસાયિક નૈતિકતા, વર્ગખંડમાં શિક્ષણ, શૈક્ષણિક પર્યાવરણ, શાળાકીય વહીવટીતંત્ર, વિકાસ સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓ અને સ્થાનિક રાજકારણ. (૩) ચંડેલ વ્યવસાયિક સંતોષ માપદંડ (૧૯૭૮).

આ અભ્યાસના તારણો આ પ્રમાણે હતા : (૧) વિભિન્ન પ્રકારના સંગઠનાત્મક વાતાવરણની શાળાઓમાં કામ કરતા આચાર્યોમાં સામૂહિક રીતે સર્વ વિભાગોમાં ભૂમિકા વિશેની વિચારધારા નોંધપાત્ર રીતે વિભિન્ન હતી. તેમ છતાં વિભિન્ન સંગઠનાત્મક

વાતાવરણ હેઠળ કાર્ય કરતા આચાર્યોમાં પર્યાવરણ, શાળા વહીવટીતંત્ર, વિકાસની પ્રવૃત્તિઓ અને સ્થાનિક રાજકારણ સંબંધમાં કોઈ વિભિન્ન વિચારધારા ન હતી. (૨) વિભિન્ન સંગઠનાત્મક વાતાવરણોમાં કાર્ય કરતા આચાર્યોના કાર્ય સંતોષના અનુભવમાં તફાવતો નોંધપાત્ર હોવાનું જણાયું હતું. (૩) મુક્ત, સ્વાયત્ત, નિયંત્રિત, પરિચિત, વાલીપણા યુક્ત અને બંધ વાતાવરણોમાં કામ કરતા આચાર્યોની સર્વાંગી ભૂમિકા વિષયક વિચારધારા અને કાર્યસંતોષ વચ્ચે કોઈ નોંધપાત્ર સંબંધ ન હતો. (૪) વિભિન્ન પ્રકારના વાતાવરણની શાળાઓમાં કાર્ય કરતા શિક્ષકોમાં સર્વ વિભાગોમાં સામૂહિક રીતે ભૂમિકા વિશેની વિચારધારામાં નોંધપાત્ર તફાવત હતો. (૫) વિભિન્ન સંગઠનાત્મક વાતાવરણ હેઠળ કાર્ય કરતા શિક્ષકોની ભૂમિકા વિશેની વિચારધારામાં વ્યવસાયી નીતિમત્તા તથા વર્ગખંડ શિક્ષણ વિષે કોઈ નોંધપાત્ર તફાવત ન હતો. (૬) વિભિન્ન સંગઠનાત્મક વાતાવરણોમાં કાર્ય કરતા શિક્ષકોના કાર્યસંતોષ વિષે નોંધપાત્ર તફાવત હતો.

લોપેઝ (૧૯૮૭)એ શાળાની અસરકારકતા અને સંચાલકોના વર્તનની વિવિધતાના ૧૨ મુદ્દાઓ વચ્ચેના સંબંધો ઓળખવા તથા તેનું વિશ્લેષણ કરવા એક અભ્યાસ હાથ ધર્યો હતો. તેમાં સર્વેક્ષણમાં ૧૬૯ પ્રાથમિક શાળા શિક્ષકોને આવરી લેવાયેલા હતા. અભ્યાસમાં ૧૦ ચોક્કસ સંચાલકીય વર્તનને શાળાઓની અસરકારકતા સાથે સીધો સંબંધ હોવાનું જણાયું હતું. તેમાં પ્રતિનિધિત્વ, માંગણી વિષે સમાધાન, સમજાવટ, માળખાકીય ભૂમિકાની ધારણા માટે પહેલ, વિચારણા, ઉત્પાદન અગ્રતા, ઉત્પાદન ચોક્કસાઈ, પ્રમાણિકતા અને ઉચ્ચતર અભિગમ વગેરે બાબતો સમાવેશ થતો હતો. બે સંચાલકીય વર્તનો, સ્વાતંત્ર્ય પ્રતિ સહિષ્ણુતા અને અનિશ્ચિતતા વિષે સહિષ્ણુતાને શાળાકીય અસરકારકતા સાથે કોઈ સીધો સંબંધ નહીં હોવાનું જણાયું હતું.

હેર્જોગ (૧૯૯૦)એ સંગઠનાત્મક અસરકારકતા અને પસંદ કરેલ વિવિધતા વચ્ચેના સંબંધો વિષે નોન-પબ્લિક માધ્યમિક શાળાઓ તથા જાહેર માધ્યમિક શાળાઓમાં અભ્યાસ કર્યો હતો. તેના પરિણામમાં એવો નિર્દેશ મળ્યો હતો કે આચાર્યની નેતાગીરી શાળાકીય અસરકારકતા પ્રદાન કરનાર ચાવીરૂપ પરિબળ બની રહેશે. ચોક્કસ ધ્યેયની પસંદગીનું શાળાકીય અસરકારકતામાં બીજું સ્થાન રહેશે. તે સ્થાન આચાર્યની નેતાગીરીની અસરની સહેજ પાછળ આવે છે.

યુટ્ઝ-બર્નર્ડ જહોન (૧૯૯૧)એ સંગઠનાત્મક અસરકારકતા નક્કી કરતા પરિબળો વિષેની વિચારધારાઓ, અધ્યાપકો, કર્મચારીઓ અને વહીવટકર્તાઓની તુલના વિષે અભ્યાસ હાથ ધર્યો હતો તેના પરિણામે દર્શાવ્યું હતું કે અધ્યાપકો, કર્મચારીઓ અને વહીવટકર્તાઓ વચ્ચે, અસરકારકતાના માપદંડોને સહાય કરે તેના વિષે નોંધપાત્ર તફાવત હતો. આ પરિણામોમાં વધુમાં દર્શાવાયું હતું કે અધ્યાપકોમાં ઓછી સર્વસંમતિ હતી.

ક્રિસ્ટોફર (૧૯૯૨)એ શાળાકીય વહીવટીતંત્રો દ્વારા વિચારવામાં આવતી સંગઠનાત્મક અસરકારકતાના વિવિધ પાસાઓનો અભ્યાસ કરવા પ્રયાસ કર્યો હતો. પરિણામો દર્શાવે છે કે ગ્રાહ્યતા, ધ્યેયસિદ્ધિ, પ્રમાણિકતા અને સક્રિયતાના માપદંડોમાં સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ અને આચાર્યો વચ્ચે કોઈ નોંધપાત્ર તફાવત જણાયો ન હતો. આમ છતાં શૈક્ષણિક અનુભવ અને ધ્યેયની પ્રેરણાના બળમાં નોંધપાત્ર તફાવત હતા, પરંતુ વહીવટી અનુભવમાં કોઈ તફાવત ન હતો.

આ અભ્યાસના તારણો સ્પષ્ટ દર્શાવે છે કે સંગઠનાત્મક અસરકારકતા કે જેમાં ઉત્પાદકતા, ગ્રાહ્યતા, સ્થિતિ સ્થાપકતા, આંતરિક અખંડિતતા, પ્રેરણાદાયી પર્યાવરણ – વ્યવસ્થાની જાળવણી, સામુદાયિક વિચાર વિનિમય અને સંગઠનોની સાધન સર્જકતા જેવા ગુણકોને સમાવતી સંગઠનાત્મક અસરકારકતા સંચાલકોના વર્તન સંબંધિત પ્રતિબદ્ધતા અને સંસ્થાઓના પ્રવાહ સાથે નિકટ રીતે સંબંધિત છે.

૨.૩ ભારતમાં થયેલા અભ્યાસો :

ભારતમાં સંગઠનાત્મક વાતાવરણમાં અભ્યાસના પ્રણેતા **ડૉ. મોતીલાલ શર્મા (૧૯૬૯)**એ રાજસ્થાનની સરકારી તથા ખાનગી શાળાઓના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વિશે સંશોધન કરીને તેમની વચ્ચે કોઈ તફાવત નથી તેમ જણાવ્યું. OCDQ ના પ્રાપ્તિાંકો પરથી તેમણે 'ભાવનાકીય' ઉપકસોટીમાં ૦.૦૫ કક્ષાએ સાર્થક તફાવત મેળવ્યો. 'ભાવનાત્મકતા' ની દ્રષ્ટિએ સરકારી શાળાનો મધ્યક ખાનગી શાળા કરતા ઘણો વધુ હતો.

૧૯૭૧માં શર્મા, બુચ અને રાય દ્વારા ગુજરાત તથા રાજસ્થાનની કેટલીક માધ્યમિક શાળાઓના સંગઠનાત્મક વાતાવરણનો તુલનાત્મક અભ્યાસ હાથ ધરવામાં આવ્યો આ અભ્યાસમાં એવું જોવા મળ્યું કે 'અવરોધ' ની ઉપકસોટીમાં મુક્ત

વાતાવરણની રાજસ્થાનની શાળાઓ ગુજરાતની શાળાઓ કરતા ૦.૦૫ કક્ષાએ ભિન્નતા ધરાવતી હતી.

શર્મા (૧૯૭૨)એ રાજસ્થાનની માધ્યમિક શાળાઓના સંગઠનાત્મક વાતાવરણનો અભ્યાસ કરીને શોધ્યું કે મોટાભાગની શાળાઓમાં નિયંત્રિત વાતાવરણ જોવા મળતું હતું. તેમણે એ પણ શોધ્યું કે 'શાળાનું વાતાવરણ' એ 'શાળાનું કદ', 'સ્ટાફની નોકરીની સલામતી' તથા 'આચાર્યનો અનુભવ' વગેરે ચલોથી સ્વતંત્ર હતું.

પિલ્લઈ (૧૯૭૪)એ આ અભ્યાસમાં શાળાઓમાં ઉત્સાહની પ્રેરણા અને શાળાઓની ગુણવત્તાઓની બાબતમાં સંગઠનાત્મક વાતાવરણને કેટલ હદે સંબંધ છે તે નક્કી કરવાનું આયોજન થયું હતું. નિશ્ચિત ધ્યેયો આ પ્રમાણે હતા. (૧) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીની કામગીરી વચ્ચેનો સંબંધ તપાસવો, (૨) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને શાળાઓની નાવીન્યકરણ ક્ષમતા વચ્ચેનો સંબંધ તપાસવો (૩) શાળાના વિદ્યાલક્ષી ઉત્સાહ અને વિદ્યાર્થીઓની કામગીરી વચ્ચેનો સંબંધ તપાસવો, (૪) શાળાના વિદ્યાલક્ષી ઉત્સાહ અને શાળાની નાવીન્યકરણ ક્ષમતા વચ્ચેનો સંબંધ તપાસવો.

આ અભ્યાસના નમૂનામાં તામિલનાડુ રાજ્યમાંની પસંદ કરાયેલ ૧૯૦ માધ્યમિક શાળાઓનો સમાવેશ થયો હતો. આ માટે નિયત થયેલા માપદંડ આ પ્રમાણે હતા : (૧) હાલ્પિન કોફ્ટ સંગઠનાત્મક વર્ણન પ્રશ્નાવલી (૨) બેન્ટલે અને રેમ્પેલની શિક્ષકોની અભિપ્રાયવલી (૩) શાળાની નાવીન્યકરણ ક્ષમતા જાણવા માટે સંશોધકે તૈયાર કરેલ માપદંડ અને (૪) વસ્તી વિષયક અને વિદ્યાર્થીઓની કામગીરી વિષયક વિગતો અંગેની પ્રશ્નાવલી. વિગતોના વિશ્લેષણ માટે સહસંબંધ તપાસવા પીઅર્સન પદ્ધતિનો ઉપયોગ થયો હતો.

આ અભ્યાસના મુખ્ય તારણો આ પ્રમાણે હતાં. (૧) અન્ય પ્રકારનું વાતાવરણ ધરાવતી શાળાઓ કરતા, સ્વાયત્ત અને મુક્ત પ્રકારનું વાતાવરણ ધરાવતી શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓની કામગીરી વધુ સારી હતી. (૨) ઉચ્ચ ઉત્સાહ ધરાવતી શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓની કામગીરી સરેરાશ ઉત્સાહની શાળાઓ કરતા વધુ સારી હતી. (૩) સરેરાશ કે નિમ્ન ઉત્સાહ ધરાવતી શાળાઓની સરખામણીમાં ઉચ્ચ ઉત્સાહ ધરાવતી શાળાઓમાં

શૈક્ષણિક વ્યવહારમાં નવીનતા વ્યક્ત કરવાની શાળાની ક્ષમતા વધુ હતી. (૪) જેમ વિદ્યાશાળામાં ઉત્સાહ વધુ તેમ શાળા વધુ ઝડપથી અને વધુ સારી રીતે નવી પદ્ધતિઓ દાખલ કરી શકતી હતી. (૫) વાતાવરણ અને ઉત્સાહ બંને વિદ્યાર્થીઓની કામગીરી અને શાળાઓની નાવીન્ય કરણ ક્ષમતા સાથે વધુ પ્રમાણમાં સંબંધો ધરાવતા હતા, (૬) શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓની કામગીરીના સ્તર પર ભાવના, પ્રગતિશીલતા, ઉદાસીનતા અને અવરોધની નોંધપાત્ર અસર જણાઈ હતી.

શર્મા (૧૯૭૪) : આ અભ્યાસના હેતુઓ આ પ્રમાણે હતા. (૧) રાજસ્થાનમાં નમૂનારૂપ શાળાઓમાં સર્વેક્ષણ માટે હાલિપન અને કોફ્ટના અભ્યાસનું અનુસરણ કરવું (૨) નમૂનારૂપ શાળાઓમાં સંગઠનાત્મક વાતાવરણ ઓળખવું અને તે પ્રમાણે વર્ગીકરણ કરવું. (૩) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને શિક્ષકના સંતોષ વચ્ચેનો સંબંધ તપાસવો (૪) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને શાળાકીય અસરકારકતા વચ્ચેનો સંબંધ તપાસવો. (૫) શાળાકીય સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને નેતાગીરીના વર્તનને તપાસવું. (૬) પ્રસ્તુત અભ્યાસના પરિણામોની હાલિપન અને કોફ્ટના અભ્યાસ સાથે તુલના. (૭) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને શાળાનું કદ, આચાર્યનો અનુભવ, શિક્ષકનો અનુભવ વગેરે વચ્ચેનો સંબંધ તપાસવો.

પ્રસ્તુત અભ્યાસ વિષે જરૂરી વિગતો મેળવવા રાજસ્થાનના ૨૭ જિલ્લાઓમાં પથરાયેલી ૧૦૫૬ શાળાઓના નમૂનાનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. આ માટે ઉપયોગમાં લેવાયેલા ઉપકરણો આ પ્રમાણે હતાં. (૧) હાલિપન અને કોફ્ટની ઓ.સી.ડી.ક્યુ. (૨) હાલિપન અને વિનરની એલ.બી.ડી.ક્યુ. (૩) સરળ પાંચ મુદાના માપદંડ (શિક્ષકનો સંતોષ, આચાર્યની અસરકારકતા અને શાળાની અસરકારકતા તપાસવા માટે) આ ઉપરાંત સંગઠનાત્મક વાતાવરણને અસર કરતા પાયાના ગુણકોને ઓળખવા માટે બાહ્ય અને આંતરિક પરીક્ષાઓના પરિણામોનો ઉપયોગ કરીને શાળાની શિક્ષણ વિષયક કામગીરીના નિર્દેશક અંકોના ગુણકોના વિશ્લેષણનો ઉપયોગ થયો હતો. વિગતોના વિશ્લેષણ માટે 'કાઈ-સ્કવેર' કસોટી અને 'મલ્ટીપલ રીગ્રેસન ઈકવેશન ટેકનિક' તથા પિઅર્સન કોરીલેશન ટેકનિકનો ઉપયોગ થયો હતો. આ અભ્યાસના પરિણામો હાલિપન અને કોફ્ટના નિષ્કર્ષો સાથે સુસંગત હતા. આચાર્યના વર્તનની

બાબતમાં વિદેયાત્મક સહસંબંધો આ પ્રમાણે હોવાનું જણાયું હતું. (૧) વિદ્યા શાખાની સ્થિતિ અને ઉદાસીનતા (૨) વિદ્યા શાખાના કદ અને ઉદાસીનતા (૩) શિક્ષકના સંતોષ અને શાળાનું વાતાવરણ (૪) આચાર્યની અસરકારકતા અને શાળાકીય વાતાવરણ (૫) આચાર્યના નેતૃત્વ સંબંધી વર્તન અને શાળાનું વાતાવરણ (૬) ભાવના, નિયંત્રણ અને માનવતા આધારિત પ્રગતિશીલતા, (૭) શાળાની શૈક્ષણિક સિદ્ધિ નિર્દેશક આંક અને માનવતા આધારિત પ્રગતિશીલતા (૮) શાળાનું વાતાવરણ અને શિક્ષકના સંતોષ, આચાર્યની અસરકારકતા અને શાળાની અસરકારકતા.

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં ૧૧.૫૫% શાળાઓમાં મુક્ત વાતાવરણ, ૨૦% શાળાઓમાં સ્વાયત્ત વાતાવરણ, ૧૨.૬% શાળાઓમાં પરિચિત વાતાવરણ, ૨૦% શાળાઓમાં નિયંત્રિત વાતાવરણ, ૨૭.૩૬% શાળાઓમાં વાલીપણાનું વાતાવરણ તથા ૮.૪% શાળાઓમાં બંધ વાતાવરણ જોવા મળ્યું હતું. તેમજ શાળાના વાતાવરણ અને શાળાનું કદ વચ્ચે સાર્થક સંબંધ જોવા મળ્યો ન હતો. આચાર્યનો અનુભવ અને શાળાના વાતાવરણ વચ્ચે સાર્થક સંબંધ જોવા મળ્યો ન હતો. શિક્ષકનો સંતોષ અને શાળાના વાતાવરણ વચ્ચે ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક સંબંધ જોવા મળ્યો હતો. શાળાનું વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચે ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળ્યો હતો. શાળાનું વાતાવરણ અને શાળાની અસરકારકતા વચ્ચે ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળ્યો હતો. શાળાનું વાતાવરણ અને નેતાના વર્તનની વચ્ચે ૦.૦૫ કક્ષાએ સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળ્યો હતો. શાળાનું વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચે સાર્થક સંબંધ જોવા મળ્યો ન હતો.

ફ્રેન્ડલિન (૧૯૭૫) આ અભ્યાસના ચોક્કસ ધ્યેયો આ પ્રમાણે હતાં. (૧) ગુજરાતમાં શિક્ષણની કોલેજમાં પ્રવર્તતા વાતાવરણના પ્રકારને ઓળખી કાઢવું. (૨) કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને તેમાં કાર્ય કરતા શિક્ષકોના ઉત્સાહ વચ્ચેનો સંબંધ તપાસવો (૩) કોલેજના આચાર્યોના નેતૃત્વ વર્તનના ઢાંચાઓનું સીમાંકન કરવું અને (૪) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ, શિક્ષકનો ઉત્સાહ અને નેતૃત્વના વર્તન જેવા વિવિધ પરિબળોની શિક્ષક તાલીમ કાર્યક્રમોની અસરકારકતા પર એક સ્તરે અસર તપાસવી.

આ માટે પ્રમાણિત ઉપકરણો ઓ.સી.ડી.ક્યુ. (હાલિન અને કોફ્ટ), એલ.બી.ડી.ક્યુ. (હાલિન અને વિનર) અને પી.ટી.ઓ. (બેન્ટલે) નો ઉપયોગ

કરવામાં આવ્યો હતો. આ ઉપરાંત શિક્ષક તાલીમી કાર્યક્રમોની અસરકારકતા વિષે સંશોધકે પ્રશ્નાવલી તૈયાર કરી હતી. વ્યક્તિગત વિગતો માટે સંશોધકે એક પત્રક તૈયાર કરીને વધુ વિગતો મેળવી હતી. ૩૫ કોલેજના નમૂનામાંથી વિગતો મેળવાઈ હતી. જેમાં અભ્યાસ હેઠળની કોલેજના ૮૭.૫૦% નો સમાવેશ થતો હતો પ્રતિભાવ મેળવવામાં શિક્ષણની કોલેજના ૩૦૦ અધ્યાપકોને આવરી લેવાયા હતા. ઉપયોગમાં લેવાયેલ અંક શાસ્ત્રીય માપદંડ પ્રોડક્ટ મોમેન્ટ, મેથડ એનાલિસીસ દ્વારા સહસંબંધ અને 'ટી' કસોટી હતાં.

આ અભ્યાસના કેટલાક મહત્વના તારણો આ પ્રમાણે હતા (૧) શિક્ષક તાલીમ કાર્યક્રમોમાં વાતાવરણના મુક્તપણાના વિરોધાભાસમાં વાતાવરણના બંધિયારપણાથી ઉચ્ચ કે નિમ્ન અસરકારકતા સર્જાતી ન હતી. જો કે પરિમાણ ભાવનાથી મળતા નિર્દેશ પ્રમાણે નિમ્ન બાજુએ નોંધપાત્ર અસર થતી હતી. (૨) આચાર્ય સાથે શિક્ષકના સુમેળ અને શિક્ષકના કાર્યબોજ સાથે સંતોષ સામુદાયિક ટેકા તથા વલણ અને અભ્યાસક્રમના મુદ્દાઓની નોંધપાત્ર અસર થતી હતી. અને તેથી શિક્ષકને શિક્ષણ માટેના કાર્યક્રમો ગુજરાતમાં ઓછાં અસરકારક બનતા હતાં. (૩) શહેરી પાર્શ્વભૂમિકા ધરાવનારા અને ગ્રામ્ય પાર્શ્વભૂમિકા ધરાવનારા અધ્યાપકોના ઉત્સાહમાં કોઈ નોંધપાત્ર તફાવત ન હતો. (૪) અધ્યાપકોના ઉત્સાહને અધ્યાપકોના શિક્ષણના અનુભવના વર્ષોની સંખ્યા સાથે કોઈ નોંધપાત્ર સંબંધ ન હતો. (૫) ગુજરાતમાં શિક્ષણની કોલેજમાં શિક્ષણ અધ્યાપકોની પશ્ચાદ્ભૂ વિગતોમાં વાતાવરણ વિશેના છ વર્ગો (મુક્ત, સ્વાયત્ત, નિયંત્રિત, પરિચિત, વાલીપણાનું, બંધિયાર) હેઠળ કોઈ નોંધપાત્ર તફાવત જણાયો ન હતો.

શેલત એન.એ. (૧૯૭૫) : તેમણે વડોદરા જિલ્લાની માધ્યમિક શાળાઓમાં સંગઠનાત્મક વાતાવરણ, શિક્ષકનો ઉત્સાહ તથા વિદ્યાર્થીઓની સંસ્થાપ્રતિ પ્રેરણાનો અભ્યાસ કર્યો હતો. અભ્યાસના મુખ્ય હેતુઓ આ પ્રમાણે હતાં. (૧) શાળાનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ, શિક્ષકનો ઉત્સાહ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ પ્રેરણાનું માપન કરવું, (૨) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને નેતાનું વર્તન, સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને શિક્ષકનો ઉત્સાહ, સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની પ્રેરણા, સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેનો આંતર સહસંબંધ શોધી કાઢવો (૩)

શિક્ષકનો ઉત્સાહ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ, શિક્ષકનો ઉત્સાહ અને નેતાનું વર્તન, શિક્ષકનો ઉત્સાહ અને વિદ્યાર્થીઓની પ્રેરણા વચ્ચેનો આંતર સહસંબંધ શોધવો અને (૪) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને તેની સાથે સંબંધિત શાળાનું ભૌગોલિક સ્થળ, શાળાનું કદ, શાળાની અસરકારકતા સાથેનો સહસંબંધ શોધવો.

વડોદરાના ૧૩ તાલુકાઓમાંથી ૧૦૦ માધ્યમિક શાળાઓની અભ્યાસના નમૂના તરીકે પસંદગી કરવામાં આવી હતી. માહિતી એકત્રીકરણ માટે સંશોધન ઉપકરણ તરીકે (૧) હાલ્પિન અને કોફ્ટની OCDQ નું સ્વીકૃત ગુજરાતી રૂપાંતરણ (૨) હાલ્પિન અને વિનરની LBDQ (૩) રોબર્ટ કોગહાલાનનો અનુક્રમ (૫) અંગત માહિતી પત્રક અને (૬) બાહ્ય પ્રમાણ પત્રકનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

અભ્યાસનાં મુખ્ય તારણો આ પ્રમાણે હતા, (૧) ગ્રામ્ય વિસ્તારની શાળાઓમાં સ્વાયત્ર અને શાળાઓમાં મુક્ત અને બંધ પ્રકારનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ જોવા મળ્યું હતું (૨) નાનું કદ ધરાવતી મોટા ભાગની શાળાઓમાં મુક્ત અને સ્વાયત્ત વાતાવરણ જોવા મળ્યું હતું. જ્યારે મોટા કદની મહત્તમ શાળાઓમાં નિયંત્રિત અને પરિચિત પ્રકારનું વાતાવરણ જોવા મળ્યું હતું. (૩) ઊંચું પરિણામ લાવનારી મોટાભાગની શાળાઓમાં બંધ વાતાવરણ જોવા મળ્યું હતું. (૪) બંધ વાતાવરણ ધરાવતી શાળાઓમાં શિક્ષકોનો ઉત્સાહ ઓછો હતો, જ્યારે મુક્ત વાતાવરણની શાળાઓમાં શિક્ષકોનો ઉત્સાહ વધુ હતો. (૫) મુક્ત અને સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને કુમાર વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચે નોંધપાત્ર સંબંધ હતો. જ્યારે નિયંત્રિત અને પરિચિત વાતાવરણ તથા કન્યા (વિદ્યાર્થીનીઓ) ની સિદ્ધિ વચ્ચે નોંધપાત્ર સંબંધ હતો તેમજ વાલીપણાનું વાતાવરણ અને કુમાર તથા કન્યાઓ બેઉની સિદ્ધિ વચ્ચે નોંધપાત્ર સંબંધ હતો (૬) શિક્ષકોની ઉંમર અને શાળાના વાતાવરણ વચ્ચે સંબંધ જોવા મળ્યો ન હતો. (૭) નેતાના વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચે કોઈ સંબંધ જોવા મળ્યો ન હતો.

ગાંધી (૧૯૭૭) : આ અભ્યાસના મૂળ ધ્યેયો આ પ્રમાણે હતા. (૧) વાતાવરણીય ધોરણે ગુજરાતની માધ્યમિક શાળાઓનું મુક્ત અને બંધિયાર વાતાવરણના બે અંતિમો લઈને વર્ગીકરણ કરવું. (૨) અંતિમવાદી વાતાવરણના સર્જન માટે સૌથી વધુ કારણભૂત ઘટકોનો અભ્યાસ કરવો અને કેટલી હદે શિક્ષકોના જીવન

સંબંધી વિવિધતા અને શાળાની ભૌતિક વિવિધતા શાળાના વાતાવરણ પર અસર કરે છે તે તપાસવું. (૩) કેટલાક પ્રકારના વ્યક્તિત્વના ઢાંચાઓ ધરાવતા શિક્ષકો અંતિમવાદી વાતાવરણનો નિર્દેશ મળે તે રીતે શાળાકીય વાતાવરણના એક કે વધુ પરિમાણોને લક્ષમાં લેવા માંગે છે કે નહીં તે શોધી કાઢવું (૪) મુક્ત અને બંધિયાર વાતાવરણની વિચારધારા વિષે શિક્ષકો તથા આચાર્યોના મંતવ્યોનો તફાવત શોધવો, (૫) શાળાઓના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વિષે શિક્ષકોની વિચારધારા અને તેમની વિદ્યાર્થીઓને નિયંત્રણમાં રાખવાની વિચારધારા વચ્ચે સંભવિત સંબંધ તપાસવો.

આ અભ્યાસના નમૂનામાં ઉત્તર, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને મધ્ય ગુજરાતની ૧૨૦ માધ્યમિક શાળાઓનો સમાવેશ થતો હતો. તેમાં ૮૨૦ શિક્ષકો અને ૧૯૪ શિક્ષિકાઓ મળીને કુલ ૧૦૧૪ શિક્ષકોને આવરી લેવામાં હતાં. વિગતોના એકત્રીકરણ માટે મુખ્ય સાધનો આ પ્રમાણે હતા. (૧) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વર્ણન પ્રશ્નાવલિ (વડોદરા અનુસાર ઓ.સી.ડી. ક્યુ.) (૨) સંશોધકે વિકસાવેલ વિદ્યાર્થી નિયંત્રણ વિચારધારા (પી.સી.આઈ.એફ વડોદરા સંસ્કરણ) (૩) કેટ્ટેલે રચેલ ૧૬ પી.એફ પ્રશ્નાવલિ અને (૪) રોકિય મીન સ્ટાન્ડર્ડ ડેવિએશન અનુસાર નિયમ પાલન માપદંડ કસોટી કાઈસ્કવેર કસોટી, સહસંબંધ ટેકનિક, વિભિન્નતાનું વિશ્લેષણ અને સ્વેફની કસોટીના આધારે અંકશાસ્ત્રીય ટેકનિકનો ઉપયોગ કરીને વિગતોનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું હતું.

મહત્વના નિષ્કર્ષો આ પ્રમાણે હતા, (૧) ૩૬% શાળાઓ બંધ પ્રકારની હતી, ૩૫% આંતર મધ્ય પ્રકારની અને ૨૯% મુક્ત વાતાવરણ પ્રકારની ગુજરાત રાજ્યમાં જોવા મળી હતી. (૨) નાના કદની શાળાઓ મુક્ત વાતાવરણના પ્રકારનો થવાનો ઝોક ધરાવતી હતી, અને વધુ મોટી શાળાઓ બંધ વાતાવરણ પ્રકારના થવાનો ઝોક ધરાવતી હતી, (૩) શાળાઓના વર્ગીકરણને સંગઠનાત્મક વાતાવરણ સાથે કોઈ સંબંધ ન હતો. (૪) વાતાવરણ વિષે શિક્ષકની વિચારધારાને ઉંમર સાથે નોંધપાત્ર સંબંધ હતો, પરંતુ જાતિ સાથે કોઈ સંબંધ ન હતો (૫) વાતાવરણ વિષે શિક્ષકની માન્યતાને અનુભવ સાથે નોંધપાત્ર સંબંધ હતો. પરંતુ લાયકાતો અને ચાર એસ.ઈ.એસ. વર્ગો સાથે સંબંધ ન હતો. (૬) મુક્ત આંતર મધ્ય વાતાવરણ અને બંધ વાતાવરણની શાળાઓમાં ૧૬ વ્યક્તિત્વ ઘટક માધ્યમોમાંથી નવમાં નોંધપાત્ર તફાવત જણાયો હતો. (૭) સહસંબંધ વિષેના

અભ્યાસમાં જણાયુ હતું કે શિક્ષકોના વ્યક્તિત્વના ઘટકો વાતાવરણના ૧૨ પરિમાણો સંબંધી તેમને જે રીતનો ભય હતો, તેને અસર કરવાનો ઝોક ધરાવતા હતાં. (૮) પ્રમાણમાં ખુલ્લી શાળાઓમાં સેવા આપતા શિક્ષકો વિદ્યાર્થી નિયંત્રણ વિચારધારામાં તેમના સમકક્ષો કરતા નોંધપાત્ર રીતે વધુ માનવતા વાદી હતા અને તેજ રીતે વાતાવરણના પરિણામો વિષે મંતવ્ય ધરાવતા હતા. (૯) વ્યક્તિત્વ શાળાઓ અને ત્રણ ગુણવત્તા વિભાગોની લાક્ષણિકતાઓ દર્શાવે છે.

રાવ (૧૯૭૭): આ સંશોધનના ધ્યેયો નીચે મુજબ હતા. (૧) ઈચ્છનીય વર્ગખંડ વાતાવરણના નિર્માણ પ્રતિ દોરી જનાર થોડાં (મુખ્ય) ઘટકો શોધી કાઢવા અને તેનો અભ્યાસ કરવો. (૨) આ ઘટકો કઈ રીતે એકબીજા સાથે આંતર સંબંધ ધરાવે છે તેનો અભ્યાસ કરવો. (૩) આ પસંદગી યુક્ત વિભિન્નતાનો ઉપયોગ કરીને સરળ, આધારપાત્ર, સંખ્યાત્મક વર્ગખંડ વાતાવરણ નિર્દેશક આંક તૈયાર કરવા માટે પદ્ધતિઓ વિકસાવવી.

શિક્ષક તાલીમ કોલેજની વિદ્યાશાખા અને બીજા સંબંધિત આચાર્યો સહિતના ૨૦૦ શિક્ષણ શાસ્ત્રીઓના એક નમૂનાના મંતવ્ય રજૂઆતની સર્વસંમતિથી છ પ્રાથમિક વિભિન્નતાઓ તારવામાં આવી હતી. (૧) V1 : વિદ્યાર્થી પ્રતિ શિક્ષકોનું વલણ (૨) V2: વ્યવસાય પ્રતિ શિક્ષકોનું વલણ (૩) V3 : વર્ગખંડ એકરાગ નિર્દેશક આંક (૪) V4 : ટી./એસ પ્રમાણ (૫) V5 : ડી./આઈ. પ્રમાણ (૬) V6 : અભ્યાસમાં શિક્ષક-વિદ્યાર્થી સમજૂતિ પસંદ કરવામાં આવી હતી. શિક્ષકોની પ્રશ્નાવલિ, વિદ્યાર્થીઓની પ્રશ્નાવલિ અને બે વલણ માપદંડ આ હેતુથી વિકસાવાયા હતા.

આ અભ્યાસના કેટલાક મહત્વના તારણો આ પ્રમાણે હતા. (૧) વિભિન્નતાઓ વચ્ચે આંતર સહસંબંધમાં જોવા મળ્યું હતું કે વિભિન્નતા V-1, V-2 અને V-6 નો ઝોક નોંધપાત્ર હકારાત્મક સહસંબંધ સહિત એક સાથે સમૂહમાં રહેવાનો હતો, (૨) પુરુષ શિક્ષકો દ્વારા હાથ ધરાતા વર્ગખંડોમાંનું વાતાવરણ કરતા સ્ત્રી શિક્ષકો દ્વારા હાથ ધરાતાં વર્ગખંડોમાંનું વાતાવરણ નોંધપાત્ર રીતે વધુ સારું હોય છે. (૩) શહેરી અને ગ્રામ્ય વિસ્તારોના વર્ગોના વાતાવરણમાં તફાવત ન હતો. (૪) વિભિન્ન વિષયના વર્ગખંડોમાં પ્રવર્તતા વાતાવરણમાં કોઈ નોંધપાત્ર તફાવત જોવા મળ્યો ન હતો. (૫) વર્ગખંડોના

વાતાવરણ પર શિક્ષકની વ્યવસાયી ગુણવત્તા, ઉમર કે અનુભવની કોઈ અસર જોવા મળી ન હતી. (૬) વર્ગખંડ વાતાવરણના ઘાતચિહ્નોને વિદ્યાર્થીઓની શાળાકીય સિદ્ધિ સાથે હકારાત્મક અને નોંધપાત્ર સહ-સંબંધ હતો.

ત્રિપાઠી (૧૯૭૮) : આ અભ્યાસના હેતુઓ આ પ્રમાણે હતા. (૧) વારાણસી જિલ્લામાં આંતર મધ્ય કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ જાણવું (૨) શિક્ષણ વ્યવસાય, વર્ગખંડમાં શિક્ષણ, બાળક - કેન્દ્રિત વ્યવહાર, શૈક્ષણિક પ્રક્રિયા, વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો સંબંધી આ કોલેજના પસંદ કરાયેલા શિક્ષકોના વ્યવસાયિક વલણો જાણવા (૩) શિક્ષકોના વ્યવસાયિક વલણો અને સંગઠનાત્મક વાતાવરણના કેટલાક ઘટકો વચ્ચેના સંબંધનું સ્વરૂપ અને પ્રમાણ.

આ અભ્યાસના નમૂનામાં વારાણસી જિલ્લામાં સર્વે ૮૪ આંતર મધ્ય કોલેજમાંથી દરેકમાંથી ૧૦ શિક્ષકો પસંદ કરીને કુલ ૮૪૦ શિક્ષકોને આવરી લેવાયા હતા. આ માટે ઉપયોગમાં લેવાયેલ ઉપકરણો આ પ્રમાણે હતા. (૧) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વર્ણન પ્રશ્નાવલિ (ઓ.સી.ડી.ક્યુ.) (૨) અહલુવાલિયાની ટીચર એટીટ્યુડ ઈન્વેન્ટરી (ટી.એ.આઈ.) 'ટી' ટેસ્ટ અને પ્રોડક્ટ મોમેન્ટ સહસંબંધ એ અંકશાસ્ત્રીય ટેકનિકનો ઉપયોગ થયો હતો.

આ અભ્યાસના મહત્વના તારણો આ પ્રમાણે હતા, (૧) ગ્રામ્ય શહેરી દ્વિમુખતા માત્ર સ્વાયત્ત વાતાવરણ સંબંધિત હતી. ટકાવારીનો તફાવત ખૂબજ નોંધપાત્ર હતો. (૨) સરકારી - ખાનગી દ્વિમુખી પદ્ધતિમાં મુક્ત વાતાવરણ પર ટકાવારીનો તફાવત નોંધપાત્ર હતો. (૩) વ્યવસાયી વલણો વિષે ગ્રામ્ય અને શહેરી કોલેજના શિક્ષકો વચ્ચે, સરકારી અને ખાનગી કોલેજના શિક્ષકો વચ્ચે, કુમાર અને કન્યાઓની કોલેજ વચ્ચે સરેરાશ તફાવતો નોંધપાત્ર ન હતા. (૪) બાળક કેન્દ્રિત વ્યવહારો પ્રતિ વલણ અને 'પ્રગતિશીલતા' વચ્ચે આંકડાકીય નોંધપાત્ર સંબંધો હતા. (૫) વર્ગખંડોમાં શિક્ષણ અને શિક્ષકો પ્રતિ વલણો સાથે ઉદાસીનતાનું વલણ નોંધપાત્ર રીતે નકારાત્મક સંબંધો દર્શાવતું હતું.

ગુપ્તા જી.પી. (૧૯૭૮) : તેમણે માધ્યમિક શાળાના વાતાવરણ અને આચાર્યના નેતાના વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કર્યો હતો. આ અભ્યાસના મુખ્ય ધ્યેયો આ પ્રમાણે હતાં, (૧) રાજસ્થાનની માધ્યમિક શાળાઓના સંગઠનાત્મક વાતાવરણને ઓળખીને તેનું વર્ગીકરણ કરવું. (૨) વિવિધ પ્રકારનું વાતાવરણ ધરાવતી શાળાઓના આચાર્યોના નેતૃત્વના વર્તનના પરિમાણોનો અભ્યાસ કરવો, (૩) વિવિધ પ્રકારનું વાતાવરણ ધરાવતી શાળાઓના આચાર્યોના વ્યક્તિત્વના વિવિધ ભાગોનો અભ્યાસ કરવો અને (૪) શાળાના આચાર્યના નેતાના વર્તનના પરિમાણોનો અભ્યાસ કરવો કે જે શાળાના વાતાવરણની આગાહી કરવામાં ઉપયોગી બને.

રાજસ્થાનની ૧૦૦ શાળાઓની અભ્યાસના નમૂના તરીકે પસંદ કરવામાં આવી હતી. સંશોધન ઉપકરણ તરીકે શર્માની OCDQ, સ્ટોડગિલની LBDQ કેટલ અને એબેરની 16 PF ટેસ્ટ ફોર્મ A નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. એકત્રિત માહિતીના વિશ્લેષણ માટે સહસંબંધાંક, કાર્ડસ્કવેર, કોલ્મોગોરોવ – સ્મિરનોવ ટેસ્ટ, વિચરણ પૃથક્કરણનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

અભ્યાસના તારણો આ પ્રમાણે હતા (૧) ૧૦૦ શાળાઓ માંથી ૧૫, ૧૫, ૧૪, ૨૦, ૨૬ અને ૧૦ શાળાઓની અનુક્રમે મુક્ત, સ્વાયત્ત, પરિચિત, નિયંત્રિત, વાલીપણાનું અને બંધ વાતાવરણની શાળાઓ તરીકે ઓળખ થઈ હતી. (૨) વિવિધ પ્રકારનું વાતાવરણ ધરાવતી શાળાઓના આચાર્યો LBDQ ના આઠ પરિમાણોના સંદર્ભમાં સાર્થક તફાવત ધરાવતા હતા. (૩) વાલીપણાનું વાતાવરણ ધરાવતી શાળાઓમાં આચાર્યના અનિશ્ચિતતાની સહનશીલતા પરિમાણોના પ્રાપ્તાંક ખૂબ ઊંચો હતો જ્યારે બંધ વાતાવરણ ધરાવતી શાળામાં આ પ્રાપ્તાંક ખૂબ જ ઓછો જોવા મળ્યો હતો. (૪) મુક્ત વાતાવરણની શાળાઓમાં આચાર્યના સંકલનપણાનો પ્રાપ્તાંક ખૂબ ઊંચો હતા જ્યારે બંધ વાતાવરણની શાળામાં જે ઓછો જોવા મળ્યો હતો. (૫) શાળાનું વાતાવરણ અને LBDQ ના તમામ વિવિધ પરિમાણો વચ્ચે સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળ્યો હતો. (૬) શાળાનું વાતાવરણ અને 16 PF ના પરિમાણો A,C,E,H,N,O, Q1, Q3 અને Q4 વચ્ચે સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળ્યો ન હતો.

શાહ (૧૯૮૧) : આ અભ્યાસના ધ્યેયો આ પ્રમાણે હતા. (૧) વિભિન્ન શાળાઓમાં શાળાકીય વાતાવરણમાં વિવિધ પ્રકારો છે કે નહીં તે શોધી કાઢવું. (૨) શિક્ષકના વ્યક્તિત્વ અને તેની કામગીરી પર વિભિન્ન પ્રકારના શાળાકીય વાતાવરણની અસર શોધી કાઢવી. (૩) વિદ્યાર્થીઓના સમાયોજન પર શાળાકીય વાતાવરણની અસર શોધી કાઢવી. (૪) વિદ્યાર્થીઓની સ્વ વિચારધારા પર વિભિન્ન પ્રકારના શાળાકીય વાતાવરણની અસર શોધી કાઢવી અને (૫) વિદ્યાર્થીઓની શૈક્ષણિક સિદ્ધિ પર વિભિન્ન પ્રકારના શાળાકીય વાતાવરણની અસર શોધી કાઢવી.

આ માટેના ઉપકરણો (૧) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વર્ણન પ્રશ્નાવલિનું હિંદી સંસ્કરણ અને તેનું શિક્ષણ (૨) એડજસ્ટમેન્ટ ઈન્વેન્ટરી (સિંહા અને સિંઘ), (૩) સેલ્ફ કન્સેપ્ટ ટેસ્ટ (ભટ્ટ નાગર), (૪) ગ્રુપ ટેસ્ટ ઓફ જનરલ એબીલીટી (જલોટા) અને પર્સનાલીટી ઈન્વેન્ટરી (સકસેના) હતાં. વાર્ષિક પરીક્ષામાં વિદ્યાર્થીએ મેળવેલ ગુણાંકને શૈક્ષણિક સિદ્ધિ તરીકે ગણવામાં આવ્યા હતા. અને તેનું પ્રમાણિત માપદંડમાં રૂપાંતર કરવામાં આવ્યું હતું. સંશોધકે અનુમાનોની ચકાસણી માટે આલેખ અને યોગ્ય અંકશાસ્ત્રીય વિશ્લેષણનો ઉપયોગ કર્યો હતો.

આ અભ્યાસમાં નીચે પ્રમાણેના નિષ્કર્ષો પ્રાપ્ત થયા હતા. (૧) દરેક સંસ્થા ચોક્કસ શાળાકીય વાતાવરણ ધરાવતી હતી, અને તેની શિક્ષકના વ્યક્તિત્વ પર કોઈ અસર થઈ ન હતી. (૨) સર્વે શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓ પોતાના શિક્ષકો વિષે એક સમાન વિચારધારા ધરાવતા ન હતા. સર્વે પુરુષ અને મહિલા શિક્ષકો (શહેરી અને ગ્રામ્ય) થોડે ઘણે અંશે સમાન વ્યક્તિત્વ ધરાવતા હતા. તેમના વચ્ચે નજીવો તફાવત હતો. શહેરી વિસ્તારમાં વાલીપણા યુક્ત પ્રકારના શાળાકીય વાતાવરણમાં વિદ્યાર્થીઓમાં જાતીય તફાવત અગ્રસ્થાને હતો. ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં નિયંત્રિત, વાલીપણાયુક્ત અને બંધ વાતાવરણમાં વિદ્યાર્થીઓની વિચારધારામાં સ્પષ્ટ તફાવત હતો. (૩) સમાયોજનથી સિદ્ધિઓમાં વિધેયાત્મક પ્રદાન થતું હતું. શહેરી પુરુષો અને મહિલાઓમાં સમાયોજનમાં નોંધપાત્ર તફાવતો હતા.

સુંદર રાજન (૧૯૮૪) : તેમણે ખાનગી અને જાહેર ક્ષેત્રોમાં સંગઠનાત્મક અસરકારકતાનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કર્યો હતો. બંને પ્રકારના સંગઠનોમાં નોંધપાત્ર

તફાવત માટે જવાબદાર અને અસરકારકતામાં પ્રદાન કરતા ઘટકો શોધવા માટે આ અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો હતો. વ્યવસ્થાકીય માળખા, વિકેન્દ્રિકરણ, સંચાલકીય વર્તન અને કાર્યોમાં સામેલગીરી જેવા સ્વતંત્ર ઘટકોનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રશ્નાવલીઓ તથા મુલાકાતો દ્વારા વિગતો એકત્ર કરાઈ હતી. પરિણામો દર્શાવે છે કે જાહેર ક્ષેત્રમાં સંચાલકીય વર્તન અને નેતૃત્વને અસરકારકતા અને ટર્ન ઓવર સાથે સંબંધ હતો.

જગતસિંઘ મહેતા (૧૯૮૪) : તેમણે ભારતના કેન્દ્રિય વિદ્યાલયોના સંગઠનાત્મક વાતાવરણનો અભ્યાસ કર્યો હતો. આ માટે ભારતના ૩૬૬ કેન્દ્રિય વિદ્યાલયોમાંથી યાદ્દુચ્છિક નમૂના પસંદગી દ્વારા ૧૦૦ શાળાઓને પસંદ કરી હતી. પ્રસ્તુત અભ્યાસના હેતુઓ આ પ્રમાણે હતા. (૧) ભારતના કેન્દ્રિય વિદ્યાલયોના સંગઠનાત્મક વાતાવરણના માળખાની રચના (૨) કેન્દ્રિય વિદ્યાલયના સંગઠનાત્મક વાતાવરણને ઓળખીને તેનું વર્ગીકરણ કરવું (૩) શાળાનું કદ અને સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વચ્ચેનો સંબંધ શોધવો. (૪) આચાર્યનો અનુભવ અને સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વચ્ચેનો સંબંધ શોધવો. (૫) શિક્ષકનો સંતોષ અને સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વચ્ચેનો સંબંધ શોધવો. (૬) આચાર્યનો પ્રભાવ અને સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વચ્ચેનો સંબંધ શોધવો. (૭) શાળાનો પ્રભાવ અને સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વચ્ચેનો સંબંધ શોધવો. (૮) શાળાના પરિણામ અને સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વચ્ચેનો સંબંધ શોધવો.

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં સંશોધકે શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ નિર્ધારિત કરી હતી. સંશોધન ઉપકરણ તરીકે મોતીલાલ શર્મા રચિત SOCDQ તથા ત્રણ સાદા પાંચ મુદ્દાના માપદંડનો ઉપયોગ કર્યો હતો. માહિતી એકત્રીકરણ બાદ કાચા પ્રાપ્તાંકોને પ્રમાણિત કર્યા હતા. આ માટે ઉપ કસોટીઓના કાચા પ્રાપ્તાંકોને ૫૦ નો મધ્યક અને ૧૦ નું પ્રમાણ વિચલન લઈને પ્રમાણિત પ્રાપ્તાંકોમાં રૂપાંતર કરવામાં આવ્યું હતું. જેની છ નમૂનારૂપ પ્રસ્તુતિ (PROFILE) સાથે સરખામણી કરી હતી. તેમજ સ્પીયરમેન રેન્ક કોરીલેશન તથા કાઈ સ્કવેર કસોટી દ્વારા સંગઠનાત્મક વાતાવરણનો અન્ય પરિબળો સાથેનો સહ સંબંધ શોધવામાં આવ્યો હતો. પ્રસ્તુત અભ્યાસના તારણો આ પ્રમાણે હતા. (૧) ૧૦૦ કેન્દ્રિય વિદ્યાલયોમાંથી ૧૩% માં મુક્ત વાતાવરણ, ૨૪% માં સ્વાયત્ત વાતાવરણ, ૧૬% માં

પરિચિત વાતાવરણ, ૨૨% માં નિયંત્રિત વાતાવરણ, ૨૪% માં વાલીપણાનું વાતાવરણ અને ૧૧% માં બંધિયાર વાતાવરણ જોવા મળ્યું હતું.

ભારતના કેન્દ્રિય વિદ્યાલયોમાં સૌથી વધુ વાલીપણાનું (૨૪%) વાતાવરણ જોવા મળ્યું હતું. અને પ્રાદેશિક કક્ષાએ અમદાવાદ (૩૭.૫૦%) તથા દિલ્હી (૩૮.૪૮%) માં જોવા મળ્યું હતું. નિયંત્રિત વાતાવરણ બીજા ક્રમે (૨૨%) તેમજ પ્રાદેશિક કક્ષાએ લખનૌ (૫૦%) જોવા મળ્યું હતું. પરિચિત વાતાવરણ ત્રીજા ક્રમે (૧૬%) અને પ્રાદેશિક કક્ષાએ કોલકત્તા (૨૮.૪૧%) જોવા મળ્યું હતું. સ્વાયત્ત વાતાવરણ ચોથા ક્રમે (૧૪%) તેમજ પ્રાદેશિક કક્ષાએ રૂરકીમાં (૨૮.૭૫%) જોવા મળ્યું હતું. મુક્ત વાતાવરણ પાંચમા ક્રમે (૧૩%) અને પ્રાદેશિક કક્ષાએ ચેન્નાઈમાં (૩૩.૩૫%) જોવા મળ્યું હતું બંધિયાર વાતાવરણ છઠ્ઠા ક્રમે (૧૧%) અને પ્રાદેશિક કક્ષાએ દિલ્હીમાં (૨૭.૨૭%) જોવા મળ્યું હતું.

આચાર્યનો અનુભવ અને શાળાકીય વાતાવરણ વચ્ચે કોઈ નિશ્ચિત સંબંધ જોવા મળ્યો ન હતો. જ્યારે શાળાના મુક્ત વાતાવરણ અને શિક્ષકોનો ઉચ્ચ સંતોષ વચ્ચે ખૂબજ ઉચો સંબંધ જોવા મળ્યો હતો. જ્યારે શાળાકીય વાતાવરણ તથા શાળાના પરિણામો વચ્ચે કોઈ સંબંધ જોવા મળ્યો ન હતો. શાળાની અસરકારકતા અને શાળાકીય વાતાવરણ વચ્ચે કોઈ સંબંધ જોવા મળ્યો ન હતો.

બારૈયા વી.વી. (૧૯૮૫) : તેમણે ગુજરાત રાજ્યની ઉચ્ચ માધ્યમિક શાળાઓના સંગઠનાત્મક વાતાવરણનો નિશ્ચિત પરિબળો સાથેના સંબંધનો અભ્યાસ કર્યો હતો. આ અભ્યાસના મુખ્ય હેતુઓ આ પ્રમાણે હતા. (૧) સંગઠનાત્મક વાતાવરણના પ્રકાર પ્રમાણે ગુજરાતની ઉચ્ચ માધ્યમિક શાળાઓનું વર્ગીકરણ કરવું. (૨) શાળાના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને જાતીયતા વચ્ચેનો સંબંધ શોધવો (૩) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને આચાર્યના નેતાના વર્તન વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો. (૪) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને સંચાલક મંડળના વર્તન વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો. (૫) આચાર્યના નેતાના વર્તન તથા તેના ઘટકોનો સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો (૭) આચાર્યની જાતીયતા અને સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો (૮) શાળાના સ્થળનો સંગઠનાત્મક વાતાવરણને અસર કરતા

પરિભળ તરીકેનો અભ્યાસ કરવો. (૯) આચાર્યની ઉંમરનો સંગઠનાત્મક વાતાવરણને અસર કરતા પરિભળ તરીકેનો અભ્યાસ કરવો.

સંશોધન ઉપકરણ તરીકે હાલ્પિન અને કોફ્ટની OCDQ, હાલ્પિન અને વિનરની LBDQ, સંશોધકે રચેલી LBDQ, શિક્ષકો તથા આચાર્યો માટેનું અંગત માહિતીપત્રકનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. ગુજરાત રાજ્યની ૧૦૦ ઉચ્ચ માધ્યમિક શાળાઓના ૫૦૦ શિક્ષકો પાસેથી તેમજ ૧૦૦ આચાર્યો તથા સંચાલક મંડળના ૭૫ સભ્યો પાસેથી માહિતીનું એકત્રીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું. કાઈસ્કવેર કસોટી દ્વારા માહિતીનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું હતું.

અભ્યાસના મુખ્ય તારણો આ પ્રમાણે હતા (૧) ૧૦૦ શાળાઓમાંથી ૨૭ શાળાઓમાં મુક્ત વાતાવરણ, ૮ શાળાઓમાં સ્વાયત, વાતાવરણ, ૧૧ શાળાઓમાં નિયંત્રિત વાતાવરણ, ૬ શાળાઓમાં પરિચિત વાતાવરણ, ૧૩ શાળાઓમાં વાલીપણાનું વાતાવરણ અને ૩૫ શાળાઓમાં બંધ વાતાવરણ જોવા મળ્યું હતું. (૨) ૧૦૦ આચાર્યોમાંથી ૪૫ આચાર્યોની અસરકારક આચાર્યો તરીકે તથા ૩૦ આચાર્યોની બિનઅસરકારક તરીકે ઓળખ થઈ હતી. ૧૩ આચાર્યો માળખાકીય સૂઝ સાથે વધુ પ્રમાણમાં જોડાયેલા તથા પરામર્શ – વિચારણા સાથે ઓછા પ્રમાણમાં જોડાયેલા જોવા મળ્યા હતા. ૧૨ આચાર્યો પરામર્શ–વિચારણા સાથે વધુ પ્રમાણમાં તથા માળખાકીય સૂઝ સાથે ઓછા પ્રમાણમાં જોડાયેલા હતા. (૩) જાતીયતાની દ્રષ્ટિએ શાળાનો તથા આચાર્યની લાયકાતનો સંગઠનાત્મક વાતાવરણ સાથે સંબંધ ન હતો. (૪) શહેરી અને ગ્રામ્ય વિસ્તારની શાળાઓમાં શાળાના સંચાલક મંડળના વધુ અથવા ઓછા સહકારની સંગઠનાત્મક વાતાવરણ પર અસર ન હતી. (૫) સંચાલક મંડળના સભ્યોની વિવિધ લાયકાતોની સંગઠનાત્મક વાતાવરણ પર અસર ન હતી. (૬) સંચાલક મંડળના સભ્યોની ઉંમરની શાળાના વાતાવરણ પર અસર ન હતી. (૭) શાળાના પ્રવાહની સંગઠનાત્મક વાતાવરણ પર અસર ન હતી. (૮) શહેરી અને ગ્રામ્ય વિસ્તારની શાળાઓના વાતાવરણ વચ્ચે સાર્થક સંબંધ ન હતો.

મજૂમદાર (૧૯૯૦) : આ અભ્યાસ માધ્યમિક શાળાઓના આચાર્યોની નેતૃત્વ શૈલી અને સંગઠનાત્મક અસરકારકતા વચ્ચેના સંબંધોની તપાસ તથા વિશ્લેષણ માટે થયો

હતો. આ અભ્યાસના નિષ્કર્ષો દર્શાવે છે કે સંગઠનાત્મક અસરકારકતાને શાળાકીય પ્રકાર સાથે નિકટનો સંબંધ હોય છે. પરંતુ સરકારી અને બિન સરકારી શાળાઓની સંગઠનાત્મક અસરકારકતામાં નોંધપાત્ર તફાવતો ન હતા, બંને પ્રકારની શાળાઓમાં નેતૃત્વની શૈલી અને અસરકારકતા વચ્ચે નોંધપાત્ર રીતે ભિન્નતા ન હતી.

સોલંકી કે. ડી. (૧૯૯૨) : આ અભ્યાસના હેતુઓ આ પ્રમાણે હતા. (૧) સૌરાષ્ટ્રની માધ્યમિક શાળાઓમાં પ્રમાણિત વ્યવસ્થાપન પ્રણાલીના સંદર્ભમાં શૈક્ષણિક વ્યવસ્થાપનનો અભ્યાસ કરવો. (૨) સૌરાષ્ટ્રની માધ્યમિક શાળાઓના સંગઠનાત્મક વાતાવરણની ઓળખ (૩) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને શૈક્ષણિક વ્યવસ્થાપન વચ્ચેનો આંતર સહ-સંબંધ શોધવો.

સૌરાષ્ટ્રના અમરેલી, ભાવનગર, જામનગર, જૂનાગઢ, રાજકોટ અને સુરેન્દ્રનગરની ૧૧૦૭ શાળાઓના વ્યાપ વિશ્વમાંથી ૧૬૫ શાળાઓને અભ્યાસના નમૂના તરીકે પસંદ કરવામાં આવી હતી. સંશોધન ઉપકરણ તરીકે જોષીની એજ્યુકેશનલ મેનેજમેન્ટ ડિસ્ક્રિપ્શન ક્વેશ્ચનેર (EMDQ) અને હાલ્ડિપન અને કોફ્ટની ઓર્ગેનાઈઝેશનલ કલાઈમેટ ડિસ્ક્રિપ્શન ક્વેશ્ચનેર (OCDQ) નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. અંકશાસ્ત્રીય પ્રયુક્ત તરીકે ટી ટેસ્ટ, કાઈસ્કવેર ટેસ્ટ, સહ-સંબંધાંકની ગણતરી, વિચરણ પૃથક્કરણ વગેરેનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

અભ્યાસના તારણો આ પ્રમાણે હતાં : (૧) ૧૬૫ શાળાઓમાંથી ૨૩.૬૪% શાળાઓમાં મુક્ત વાતાવરણ, ૧૫.૫૮% શાળાઓમાં નિયંત્રિત વાતાવરણ, ૭.૨૭% શાળાઓમાં પરિચિત વાતાવરણ, ૧૦.૩૦% શાળાઓમાં વાલીપણાનું વાતાવરણ અને ૨૬.૬૭% શાળાઓમાં બંધ વાતાવરણ જોવા મળ્યું હતું. (૨) શાળાના શૈક્ષણિક વ્યવસ્થાપન સાથે સંગઠનાત્મક વાતાવરણને સંબંધ ન હતો.

જૈન (૧૯૯૩) : ઉલ્હાસનગર અને યુનિવર્સિટી ઓફ બોમ્બેની આસપાસમાં વિભિન્ન વ્યવસ્થાપનો હેઠળની થોડી પસંદગી યુક્ત શાળાઓમાં સંગઠનાત્મક અસરકારકતાનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો હતો.

સંશોધકે ઉલ્હાસનગર, કલ્યાણ અને અંબરનાથમાં વિભિન્ન વ્યવસ્થાપની હેઠળ સંચાલિત થોડી પસંદગીયુક્ત માધ્યમિક શાળાઓના પ્રવર્તમાન સંગઠનાત્મક વાતાવરણનું પરીક્ષણ કર્યું હતું. આ અભ્યાસના ધ્યેયો આ પ્રમાણે હતા. (૧) પ્રવર્તમાન શાળાકીય વાતાવરણની માહિતી મેળવવી, (૨) વિભિન્ન વ્યવસ્થાપનો હેઠળ સંચાલિત શાળાઓના સંગઠનાત્મક વાતાવરણના પરિમાણોમાં કોઈ વિભિન્નતા છે કે નહીં તેની ખાતરી કરવી, (૩) વિભિન્ન અભ્યાસ માધ્યમો ધરાવતી શાળાઓમાં સંગઠનાત્મક વાતાવરણના પરિમાણોમાં કોઈ તફાવત છે કે નહીં તે શોધી કાઢવું. (૪) શાળાની શિક્ષણ સંલગ્ન પ્રવૃત્તિઓને તેના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ સાથે કોઈ સંબંધ છે કે નહીં તે શોધી કાઢવું. (૫) શાળાના સંગઠનાત્મક વાતાવરણને શૈક્ષણિક સિદ્ધિ તથા નાવીન્યકરણ ક્ષમતા સાથે કોઈ સંબંધ છે કે નહીં તે જાણવું.

આ અભ્યાસના નમૂનામાં ખાનગી સહાય મેળવતી, ખાનગી સહાય ન મેળવતી, સરકારી સહાય મેળવતી, સરકારી સહાય ન મેળવતી કુલ ૪૨ શાળાઓને આવરી લેવામાં આવી હતી. અંગ્રેજી, હિંદી, મરાઠી અને સિંઘી સહિત શિક્ષણના વિભિન્ન માધ્યમો ધરાવતી શાળાઓને પણ તેમાં આવરી લેવામાં આવી હતી. આ માટે ઉપયોગમાં લેવાયેલ ઉપકરણોમાં હાલ્પિન અને કોફ્ટ સર્જિત સંગઠનાત્મક વાતાવરણીય વર્ણન પ્રશ્નાવલિનો સમાવેશ થતો હતો. મુલાકાત પદ્ધતિથી શાળાઓ વિષેની સામાન્ય માહિતી અને વિગતો મેળવાઈ હતી. એકત્રિત કરાયેલી વિગતો વિષે સરાસરી, મધ્યસ્થ, પ્રમાણિત વિચલન, ચતુર્થક વિચલન, કકૂદતા અને પરોક્ષ પદ્ધતિઓથી પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું.

અભ્યાસના મુખ્ય તારણો આ પ્રમાણે હતા. (૧) અભ્યાસ હેઠળની શાળાઓ પૈકી ૨૩.૮ ટકામાં મુક્ત વાતાવરણ, ૩૩.૩૮ ટકામાં બંધ વાતાવરણ, ૯.૫૨ ટકામાં સ્વાયત્ત વાતાવરણ, ૧૬.૬૬ ટકામાં નિયંત્રિત વાતાવરણ અને ૧૪.૭૬ ટકામાં પરિચિત વાતાવરણ જણાયું હતું. (૨) વિભિન્ન શાળાઓમાં સંગઠનાત્મક વાતાવરણના પરિમાણમાં નોંધપાત્ર તફાવત જોવા મળ્યો હતો. અંગ્રેજી અને સિંઘી માધ્યમોની વધુ ટકાવારીની શાળાઓમાં મુક્ત વાતાવરણ જોવા મળ્યું હતું. (૩) શિક્ષણ સંલગ્ન પ્રવૃત્તિઓ અને વાતાવરણના પ્રકાર વચ્ચે વિધેયાત્મક સંબંધ હતો. (૪) શૈક્ષણિક સિદ્ધિ મુક્ત વાતાવરણ તેમ જ નિયંત્રિત વાતાવરણની શાળાઓમાં, બંધ વાતાવરણની શાળાઓ કરતા

વધુ સારી હોવાનું જણાયું હતું. બંધ વાતાવરણની થોડી શાળાઓએ અપવાદરૂપે સારો શૈક્ષણિક દેખાવ કર્યો હતો. (૫) સહશિક્ષણ અને અભ્યાસલક્ષી સિદ્ધિ વચ્ચે વિદેયાત્મક સંબંધ અને સહ-શિક્ષણની સંસ્થામાં સ્પર્ધાની વધુ તકો હોવાનું જણાયું હતું.

રાવત (૧૯૯૫) : નેતૃત્વના વર્તન, ભૂમિકા વિષેની કામગીરી અને કુરુક્ષેત્ર યુનિવર્સિટીમાં આચાર્ય અને શિક્ષકોના કાર્યસંતોષ અંગે સંઘર્ષના વ્યવસ્થાપન વ્યૂહ અને સંગઠનાત્મક અસરકારકતા અંગે અભ્યાસ યોજવામાં આવ્યો હતો.

આ અભ્યાસના મુખ્ય ધ્યેયો આ પ્રમાણે હતાં. (૧) સંચાલકીય વર્તન, કાર્ય સંતોષ અને આચાર્યોની સંગઠનાત્મક અસરકારકતા સહિત સંઘર્ષ વ્યવસ્થાપન વિષેના પાંચ વ્યૂહો વચ્ચેનો આંતર સહ-સંબંધ નક્કી કરવો. (૨) નેતૃત્વ વર્તનના ૧૨ પરિમાણો, આચાર્યોની ભૂમિકાની કામગીરીના ૧૦ પરિમાણો, શિક્ષકોનો કાર્યસંતોષ અને સંગઠનાત્મક અસરકારકતા વચ્ચેનો આંતરિક સહ-સંબંધ નક્કી કરવો. (૩) નેતૃત્વ વર્તનના ૧૨ પરિમાણો, આચાર્યોની ભૂમિકા વિષયક કામગીરીના ૧૦ પરિમાણો અને શિક્ષકોના કાર્યસંતોષને સાથે તેમજ સ્વતંત્ર ગણીને સંગઠનાત્મક અસરકારકતા માટે વિવિધલક્ષી સમીકરણોના આધારે તપાસ કરવી. (૪) આચાર્યના ઉચ્ચ અને નિમ્ન કાર્ય સંતોષની સંગઠનાત્મક અસરકારકતામાં સારરૂપ તફાવતોનો અભ્યાસ કરવો. (૫) આચાર્યોની ભૂમિકા વિષયક કામગીરી તથા નેતૃત્વના વર્તન અને શિક્ષકોના કાર્યસંતોષના સંબંધમાં સંગઠનાત્મક અસરકારકતામાં સારરૂપ તફાવતોનો અભ્યાસ કરવો (૬) નેતૃત્વના વર્તન, આચાર્યોની ભૂમિકા વિષયક કામગીરી તથા શિક્ષકોના કાર્યસંતોષની આંતર ક્રિયાત્મક અસરોનું સંગઠનાત્મક અસરકારકતામાં પ્રમાણ તપાસવું.

આ અભ્યાસના નમૂનામાં કુરુક્ષેત્ર યુનિવર્સિટી સાથે સંલગ્ન વિવિધ સ્નાતક કોલેજના ૫૦ આચાર્યો અને ૨૫૦ શિક્ષકોને આવરી લેવાયા હતા. આ કોલેજ હરિયાણાના આઠ જિલ્લાઓમાં આવેલી હતી. શિક્ષકો ગ્રામ્ય અને શહેરી પશ્ચાદ્ભૂનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા હતા. અભ્યાસ માટેના ઉપકરણોમાં નગેન્દ્ર નાયકના આચાર્યોના સંગઠનાત્મક અસરકારકતાના પ્રમાણ આંકનો ઉપયોગ થયો હતો. ઉમા સેકરનના સંઘર્ષ વ્યવસ્થાપન વર્તન પ્રશ્નાવલિ, સંશોધકનો આચાર્યનો કાર્યસંતોષ પ્રમાણ આંક, સ્ટોડગિલ અને હાલ્પિનની નેતૃત્વ વર્તન વર્ણન પ્રશ્નાવલિ (જેને એમ.એલ. શર્મા અનુસર્યા હતા)

ભાગિયા જૂણેજા અને શ્રીકાંતની ભૂમિકા વિષયક કામગીરી પ્રશ્નાવલિ, અલ્કા અગ્રવાલની શિક્ષક સંબંધી સંગઠનાત્મક અસરકારકતા પ્રમાણ આંક અને સંશોધકની શિક્ષક કાર્યસંતોષની પ્રશ્નાવલિનો સમાવેશ થતો હતો. વિગતોનું વિશ્લેષણ આંતર સહ સંબંધો, બહુવિધ નિયતસંબંધ અને 'એનોવા' નો ઉપયોગ કરીને થયું હતું.

મહત્વના નિષ્કર્ષો આ પ્રમાણે હતા. (૧) સંસ્થાઓની સંગઠનાત્મક અસરકારકતામાં સ્પર્ધા, સહયોગ, નિમ્નસ્તર નિવારણ સમાયોજન અને આચાર્યોના કાર્યસંતોષથી વધારો થયો હતો. (૨) કોલેજના પ્રતિનિધિત્વ સ્વરૂપ અને શિક્ષણેતર પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહન સાથે વિદેયાત્મક સહસંબંધ હતો. (૩) કાર્યસંતોષને સંગઠનાત્મક અસરકારકતા સાથે વિદેયાત્મક સંબંધ હતો. (૪) સમજાવટ, સ્વાતંત્ર્યની માળખાકીય સહિષ્ણુતાની જોગવાઈ, ભૂમિકા વિષે સ્પષ્ટતા, વિચારણા, ઉત્પાદન અગ્રતા, પ્રમાણિકતા અને ઉચ્ચતર તાલીમથી શિક્ષકોના કાર્યસંતોષમાં વધારો થયો હતો. પ્રતિનિધિરૂપ માંગણીના સમાધાન, અનિશ્ચિતતા વિષે સહિષ્ણુતા અને ચોકસાઈ ભરી સાવચેતીથી તેમાં ઘટાડો થયો હતો. (૫) ઉચ્ચ અને નિમ્ન કાર્યસંતોષ ધરાવતા જૂથો આચાર્યોમાં સંગઠનાત્મક અસરકારકતા વિષેની વિચારધારામાં નોંધપાત્ર ભિન્નતા હતી. (૫) આચાર્યો સંગઠનાત્મક અસરકારકતાની બાબતમાં તેમની વિચારધારામાં અસરકારક નેતૃત્વના વર્તનના વિભિન્ન સ્તરો વચ્ચે નોંધપાત્ર તફાવત ધરાવતા હતા. (૭) જે શિક્ષકો સંગઠનાત્મક અસર કારકતામાં આચાર્યોની ભૂમિકા વિષયક કામગીરીને ઉચ્ચતર ગણતાં, તેઓ ઉચ્ચતર સંગઠનાત્મક અસરકારકતામાં માનતા હતાં. જે શિક્ષકો આચાર્યની ભૂમિકા વિષયક કામગીરી વિષે નિમ્ન વિચારધારા ધરાવતા હતા તેઓ નિમ્ન સંગઠનાત્મક અસરકારકતામાં માનતા હતા. (૮) ઉચ્ચ અને નિમ્ન કાર્યસંતોષ ધરાવતા શિક્ષકો સંગઠનાત્મક અસરકારકતા વિષેની તેમની વિચારધારામાં નોંધપાત્ર તફાવત ધરાવતા હતા.

વી. રામમોહનબાબુ એ. વેંકિટા રામી રેડ્ડી (૧૯૯૬) : આ અભ્યાસમાં ભારતમાં આંધ્ર પ્રદેશમાં રાયલસીમામાં અર્ધશહેરી વિસ્તારોમાં નિવાસી તથા અનિવાસી બંને પ્રકારની અને બંને જાતિઓ ને આવરી લેતી શાળાઓમાં ૪૦૦ શિક્ષકોને આવરી લેવામાં આવ્યા હતા. આ અભ્યાસમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે સંગઠનાત્મક વાતાવરણ

આધારે નિવાસી, અનિવાસી પદ્ધતિથી વર્ગીકરણ પામેલ આ શાળાઓ વિવિધ વર્ગોમાં સમાન ધોરણે વર્ગીકરણ પામે છે. જો કે નિવાસી શાળાઓ મુક્તપણા, સ્વાયત્તતા અને આત્મીયતાની દ્રષ્ટિએ અનિવાસી શાળાઓ કરતા થોડો વધુ લાભ ધરાવે છે. બીજી બાજુ અનિવાસી શાળાઓ વધુ ઉદાસીનતા, અવરોધ અને અળગાપણું દર્શાવે છે.

આ અભ્યાસના મુખ્ય હેતુઓ આ પ્રમાણે હતા. (૧) શાળાના પ્રકાર અને શાળાના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો (૨) નિવાસી અને અનિવાસી શાળાઓના શિક્ષકોની સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વિષેની વિચારધારાનો અભ્યાસ કરવો. (૩) પોતાની શાળાઓના સંગઠનાત્મક વાતાવરણના વિભિન્ન પરિમાણો વિષેની પોતાની વિચારધારામાં પુરુષ અને મહિલા શિક્ષકો વચ્ચેનો તફાવત જાણવો.

આ અભ્યાસ મૂળભૂત રીતે બે પ્રકારની શાળાઓ અને જાતિઓના ધોરણે ૨ × ૨ ગુણક રચનાનો અભ્યાસ હતો. અભ્યાસ માટેના નમૂનામાં ૪૦૦ શિક્ષકોનો સમાવેશ થતો હતો. બે પ્રકારની (નિવાસી અને અનિવાસી) શાળાઓ અને બે જાતિઓ વચ્ચે સમાન રીતે શિક્ષકો વિભાજિત કરાયા હતા. નમૂનાની પસંદગી બહુવિધ તબક્કામાં ૪૦ માધ્યમિક શાળાઓમાંથી કરવામાં આવી હતી. તે આંધ્રપ્રદેશના અર્ધશહેરી રાયલ સીમા વિસ્તારમાં આવેલી હતી. શાળાઓના સંગઠનાત્મક વાતાવરણનો ક્યાસ કાઢવા હાલ્પિન અને કોફ્ટે વિકસાવેલી શાળાકીય સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વર્ણન પ્રશ્નાવલિનો ઉપયોગ થયો હતો.

આ અભ્યાસમાં આ પ્રમાણેના પરિણામો જણાયા હતા. (૧) જ્યારે શાળાઓનું વર્ગીકરણ ખુલ્લી, સ્વાયત્ત, નિયંત્રિત, પરિચિત, વાલીપણાયુક્ત અને બંધ વાતાવરણ આધારે થાય છે, ત્યારે વિભિન્ન વાતાવરણો હેઠળ આવતી નિવાસી અને અનિવાસી શાળાઓની સંખ્યા વચ્ચે બહુ તફાવત જણાયો નથી. સ્વાયત્ત વાતાવરણ કે મુક્ત વાતાવરણ હેઠળ આવતી શાળાઓ ટકાવારીની દ્રષ્ટિએ વાલીપણા યુક્ત કે બંધ વાતાવરણીય નિવાસી શાળાઓ કરતા વધુ સારી સ્થિતિમાં હોવાનું જણાય છે. (૨) બિન નિવાસી શાળાઓની તુલનામાં નિવાસ શાળાઓમાં વધુ આત્મીયતા જણાઈ છે અને ઓછી ઉદાસીનતા, ઓછો અવરોધ અને ઓછું અળગાપણું જોવા મળ્યું છે.

હંસાબેન ડી. પટેલ (૧૯૯૯) : તેમણે ગુજરાત રાજ્યના નવોદય વિદ્યાલયોના સંગઠનાત્મક વાતાવરણનો અભ્યાસ કર્યો છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસના હેતુઓ આ પ્રમાણે હતા. (૧) ગુજરાતના નવોદય વિદ્યાલયો માટેના વાતાવરણનું માળખું નિશ્ચિત કરવું. (૨) ગુજરાતના નવોદય વિદ્યાલયોના સંગઠનાત્મક વાતાવરણને ઓળખીને તેનું વર્ગીકરણ કરવું (૩) શિક્ષકનો સંતોષ અને સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વચ્ચેનો સંબંધ તપાસવો. (૪) આચાર્યનો પ્રભાવ અને સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વચ્ચેનો સંબંધ તપાસવો. (૫) શાળાનો પ્રભાવ અને સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વચ્ચેનો સંબંધ તપાસવો.

પ્રસ્તુત અભ્યાસ માટે સંશોધકે ૩૦ શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ રચી હતી. તેમજ નમૂના તરીકે ગુજરાતના તમામ ૧૨ નવોદય વિદ્યાલયોની પસંદગી કરી હતી.

સંશોધન ઉપકરણ તરીકે ડી. મોતીલાલ શર્મા રચિત SOCDQ તથા ત્રણ સ્વરચિત ઉપકરણો શિક્ષક સંતોષ માપદંડ, આચાર્યનો પ્રભાવ માપદંડ અને શાળાનો પ્રભાવ માપદંડનો ઉપયોગ કર્યો હતો. નવોદય વિદ્યાલયના શિક્ષકો પાસેથી ઉત્તરો મેળવીને કાચા પ્રાપ્તિઓ મેળવ્યા હતા. જેનું ઉપકસોટીમાં વિભાજન કરીને ૫૦ નો મધ્યક તથા ૧૦ નું પ્રમાણ વિચલન લઈને તેમને પ્રમાણિત પ્રાપ્તિઓમાં રૂપાંતરિત કર્યા હતા. તેમજ સ્પીયરમેન રેન્ક કોરીલેશન પદ્ધતિથી દરેક નવોદય વિદ્યાલયનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ ઓળખવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રસ્તુત અભ્યાસના તારણો આ પ્રમાણે હતા (૧) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને શિક્ષકનો સંતોષ વચ્ચે સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળ્યો, જે દર્શાવે છે કે સ્ટાફ સભ્યોનો ઉચ્ચ સંતોષ એ મુક્ત વાતાવરણ માટે જરૂરી છે. (૨) આચાર્યનો પ્રભાવ અને નવોદય વિદ્યાલયના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વચ્ચે કોઈ સાર્થક સંબંધ જોવા મળ્યો ન હતો. (૩) શાળાનો પ્રભાવ અને નવોદય વિદ્યાલયનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વચ્ચે કોઈ સાર્થક સંબંધ જોવા મળ્યો ન હતો. (૪) શાળાનું વાર્ષિક પરિણામ અને સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વચ્ચે કોઈ સાર્થક સંબંધ જોવા મળ્યો ન હતો. (૫) શાળાનું વાર્ષિક પરિણામ અને સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વચ્ચે કોઈ સાર્થક સંબંધ જોવા મળ્યો ન હતો. (૫) ૧૨ નવોદય વિદ્યાલયોમાં વાલીપણાનું વાતાવરણ સૌથી વધુ (૪૧.૬૬%) જ્યારે નિયંત્રિત વાતાવરણ (૩૩.૩૩%), સ્વાયત્ત વાતાવરણ (૧૬.૬૬%), પરિચિત વાતાવરણ (૮.૩૩%), ખુલ્લું વાતાવરણ (૮.૩૩%) અને

બંધિયાર વાતાવરણ (૦.૦%) જોવા મળ્યું હતું. આમ ગુજરાતના કોઈપણ નવોદય વિદ્યાલયમાં બંધિયાર વાતાવરણ જોવા મળ્યું ન હતું.

૨.૪ નિષ્કર્ષ:

અત્યાર સુધી કરવામાં આવેલા સર્વે સંશોધનાત્મક અભ્યાસોમાં વાતાવરણ સર્જવા કરતા વાતાવરણ કેવું પ્રવર્તે છે તેના પર જ લક્ષ કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે. કેટલાક અભ્યાસોમાં એવી દ્રષ્ટિ રાખવામાં આવી છે કે અંતે મહત્તમ લાભ માટે વાતાવરણોની પસંદગી કરવાની શક્યતા ઊભી થાય. કારણ કે સંગઠનાત્મક વાતાવરણ સ્વરૂપની દ્રષ્ટિએ બહુપરિમાણીય છે. અને હાલના સંગઠનોનું નિર્માણ જે ઘટકોના આધારે થયું છે તેની લાક્ષણિકતાઓ સંશોધનના નિયંત્રણની બહારની હતી. આ લાક્ષણિકતાઓ વિવિધતા ભરી છે.

સંગઠનાત્મક વાતાવરણ સંગઠનની અંદર ધ્યેય પ્રેરિત સ્તર સાથે સંબંધ ધરાવતું હોય છે. અને પદ્ધતિમાં વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિના સ્તર સાથે જોડાયેલું હોય છે. આથી સારું શિક્ષણ આપવા અને મેળવવાની પરિસ્થિતિની ખાતરી માટે શાળાઓમાં યોગ્ય વાતાવરણની સ્થાપના કરવી જરૂરી છે. જે રીતે પી.ટી.સી. કોલેજમાં મહત્ત્વની બાબતોમાં વાતાવરણ સંબંધી વિભિન્નતા પ્રવર્તે છે તે વિશે અત્યારે ઓછી માહિતી હોવાથી વિદ્યાર્થીઓમાં ચોક્કસ લાક્ષણિકતાઓના વિકાસને અસર કરનાર વાતાવરણીય પરિસ્થિતિઓ વિશે હાલમાં સ્પષ્ટપણે નક્કી કરવાનું મુશ્કેલ છે. શૈક્ષણિક વાતાવરણ વિદ્યાર્થીઓને કઈ રીતે અસર કરે છે તે વિશેની આપણી સમજણ વધારવા તથા પી.ટી.સી. કોલેજનું પર્યાવરણ વર્ણવવા અને તેનું વિશ્લેષણ કરવા વિવિધતાભર્યા નવા માર્ગો શોધી કાઢવાના રહે છે. વિદ્યાર્થીની શિક્ષણયાત્રામાં પ્રાથમિક શિક્ષણ મહત્ત્વનું અંગ છે. પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકના વિચાર, વાણી, વર્તન તથા શિક્ષણપદ્ધતિની વિદ્યાર્થી પર ઊંડી અસર થતી હોય છે. સંગઠનાત્મક વાતાવરણ એ અધ્યયન – અધ્યાપન પ્રક્રિયાને તથા અધ્યાપકોની વ્યવસાયિક પ્રગતિને અસર કરે છે. તેમજ તે અધ્યાપકનો સંતોષ, આચાર્યનો પ્રભાવ તથા કોલેજના પ્રભાવને પણ અસર કરે છે. અત્યાર સુધી ગુજરાતમાં પી.ટી.સી. કોલેજના સંદર્ભમાં આ પાયાના તત્ત્વોને સ્પષ્ટ સ્વરૂપ અપાયું નથી. આથી સંશોધકે પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણને સમજવા અને તેનું વર્ગીકરણ

કરવા આ અભ્યાસ હાથ ધર્યો છે. તેમાં વિવિધ ઘટકો જેવા કે અધ્યાપકનો સંતોષ, આચાર્યની અસરકારકતા, કોલેજની અસરકારકતાના સંબંધોને જાણવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. પી.ટી.સી. કોલેજમાં શિક્ષણ આપવા અને મેળવવા માટે સૌથી વધુ સાનુકૂળ વાતાવરણ પુરું પાડવાના હેતુથી આ સંશોધન કાર્ય હાથ ધરવામાં આવ્યું છે.

.....✍

પ્રકરણ - ૩ સંશોધન દરખાસ્ત અને અમલીકરણ

૩.૧ પરિચય

૩.૨ સંશોધન પદ્ધતિ

૩.૨.૧ રચના

૩.૨.૨ વ્યાપવિશ્વ અને નમૂનો

૩.૩ સંશોધન ઉપકરણ

૩.૪ માહિતી એકત્રીકરણ

૩.૫ અંકશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિનો ઉપયોગ

પ્રકરણ - ૩ સંશોધન દરખાસ્ત અને અમલીકરણ

૩.૧ પરિચય :

વાતાવરણની દ્રષ્ટિએ શાળાઓમાં વિવિધતા જોવા મળે છે તે આધારે એવા અગત્યના પરિબલની ઉત્કલ્પના થઈ શકે કે જેનાથી શાળાઓની કાર્યક્ષમતાની કક્ષાનો તફાવત સમજી શકાય. પી.ટી.સી. કોલેજ એ પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષક થવા માટેની તાલીમ આપતી કોલેજ છે. પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષક થવા માટે પી.ટી.સી. ની લાયકાત આવશ્યક છે.

સંશોધકે સતતપણે વિચાર્યું કે શિક્ષકની તાલીમ પ્રક્રિયામાં અર્થાત સંપૂર્ણ શિક્ષણની પ્રક્રિયામાં શિક્ષકની ભૂમિકા અત્યંત મહત્વની છે. કોલેજની અસરકારકતા અને અધ્યાપકનો સંતોષ એ કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ સાથે પ્રત્યક્ષ જોડાયેલ છે. જેના સંદર્ભમાં નીચે મુજબના પ્રશ્નો સંશોધકના મનમાં ઉદભવ્યાં. પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ કેવા પ્રકારનું છે ? ગુજરાતની પી.ટી.સી. કોલેજનું વાતાવરણ એકબીજાથી ભિન્ન છે ? શું આ તફાવત ખરેખર અસ્તિત્વ ધરાવતો હોય તો તેને ઓળખીને તેનું વર્ગીકરણ કરી શકાય ? જો પી.ટી.સી. કોલેજનું વાતાવરણ ઓળખી શકાય તો સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચે શું સંબંધ હોય શકે ? આચાર્યની અસરકારકતા અને કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વચ્ચે શો સંબંધ છે ? પી.ટી.સી. કોલેજની અસરકારકતા અને સંગઠનાત્મક વાતાવરણ વચ્ચે શો તફાવત છે ? ઉપરોક્ત પ્રશ્નોના ઉત્તરો મેળવવા ગુજરાત રાજ્યની પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ ઓળખી તેનું વર્ગીકરણ કરવા માટે સંશોધકે પ્રયત્ન કર્યો છે.

૩.૨ સંશોધન પદ્ધતિ :

૩.૨.૧ સ્થળ :

પ્રસ્તુત અભ્યાસ ગુજરાત રાજ્યની પી.ટી.સી. કોલેજ પર આધારિત છે.

૩.૨.૨ વ્યાપ વિશ્વ અને નમૂનો

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં વ્યાપ વિશ્વ તરીકે સને ૧૯૯૯-૨૦૦૦ ના શૈક્ષણિક વર્ષ દરમિયાનની ગુજરાત રાજ્યની ગુજરાતી માધ્યમની પી.ટી.સી. કોલેજ તથા જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવનને સમાવિષ્ટ કરેલ છે. તેમજ આ કોલેજના તમામ અધ્યાપકોને અભ્યાસના નમૂનામાં સમાવિષ્ટ કરેલ છે.

૩.૩ સંશોધન ઉપકરણ :

સંગઠનાત્મક વાતાવરણનું માપન એ પ્રશ્ન થોડે ઘણે અંશે વ્યક્તિગત વર્તનના અભ્યાસ સાથે સામ્યતા ધરાવે છે. સંગઠનાત્મક વાતાવરણનો ખ્યાલ એ વ્યક્તિ અને વાતાવરણ વચ્ચેની આંતરક્રિયાના સંદર્ભમાં દિશા દર્શાવે છે. સંગઠનાત્મક વાતાવરણના અભ્યાસ માટેના અભિગમને ચાર વિભાગોમાં વહેંચી શકાય. (૧) ક્ષેત્ર અભ્યાસ (૨) નિરીક્ષણ અભિગમ (૩) પ્રાયોગિક અભિગમ (૪) પ્રત્યક્ષ અભિગમ.

શર્મા (૧૯૭૩)એ આ પદ્ધતિની તુલનાત્મક મહત્તાને લક્ષમાં લઈને તેમના સંશોધન માટે પ્રત્યક્ષ અભિગમ પસંદ કરીને સંશોધન ઉપકરણ SOCDQ (શાળાનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ સૂચક પ્રશ્નાવલી) ની રચના કરી, જે ભારતીય પરિસ્થિતિમાં અમલીકરણ કરવા માટે યોગ્ય છે. વર્તમાન સંશોધકે પણ તે દ્રષ્ટિકોણ મુજબ OCDQ નો ઉપયોગ પ્રસ્તુત સંશોધનમાં કર્યો છે. માહિતી એકત્રીકરણ માટે નીચે મુજબના સંશોધન ઉપકરણોનો ઉપયોગ કર્યો છે.

- (૧) પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણના માપન માટે શર્મા (૧૯૭૩) એ રચેલી OCDQ
- (૨) સંશોધકે નીચે મુજબના ત્રણ ક્રમ માપદંડો (ફાઈવ પોઈન્ટ સ્કેલ) ની રચના કરી છે.
 - (૧) અધ્યાપકનો સંતોષ માપદંડ
 - (૨) આચાર્યનો પ્રભાવ માપદંડ
 - (૩) કોલેજનો પ્રભાવ માપદંડ

સંશોધકે શાળા-કોલેજના અધ્યાપકોના પરામર્શ બાદ પી.ટી.સી. કોલેજ માટેના ત્રણ પંચબિંદુ માપદંડોની રચના કરી. જેમાં વિવિધ તજજ્ઞોના અભિપ્રાય બાદ વિધાનોની

પસંદગી કરીને એડવર્ડની ટી-ક્સોટી દ્વારા પ્રમાણીકરણ કરેલ છે. તેમજ ક્સોટી પુન : ક્સોટી દ્વારા વિશ્વસનીયતા ચકાસવામાં આવેલ છે.

પંચબિંદુ માપદંડના વિધાનોનું કલમ પૃથક્કરણ :

ત્રણ ક્રમ માપદંડોના વિધાનોની રચના માટે સંશોધકે માધ્યમિક શાળા, ઉચ્ચ માધ્યમિક શાળાના શિક્ષકો, બી.એડ.કોલેજના અધ્યાપકો તથા આચાર્યો સાથે રૂબરૂ મુલાકાત દ્વારા ચર્ચા કરીને તેમને વિધાનોની રચના માટે અનુરોધ કર્યો હતો. તેમની પસોથી પ્રાપ્ત થયેલા વિધાનો તથા સંશોધકે રચેલા વિધાનોને ગુજરાતના શિક્ષણક્ષેત્રના વિવિધ તજજ્ઞોને વિધાન પસંદગી માટે મોકલવામાં આવ્યા. તજજ્ઞોની યાદી તથા તેમને મોકલેલ વિનંતીપત્ર પરિશિષ્ટ-૩ તથા પરિશિષ્ટ - ૪ માં દર્શાવેલ છે. આ તજજ્ઞોએ પુનરાવર્તિત થતા વિધાનો, અયોગ્ય વિધાનો, અસ્પષ્ટ વિધાનો, અસંગત વિધાનો વગેરે અંગે પોતાનો પ્રતિભાવ આપ્યો હતો. અને અંતે એડવર્ડઝ એ.એલ. દ્વારા સૂચવવામાં આવેલી પદ્ધતિ મુજબ 'ટી' ગુણોત્તરનો ઉપયોગ કરીને વિધાનોની પસંદગી કરવામાં આવી હતી. આ પદ્ધતિ મુજબ કલમોની પસંદગી માટે પ્રત્યેક પાત્ર દીઠ બધા વિધાનોના પ્રતિયારોને આધારે મળેલા પ્રાપ્તાંકોનો સરવાળો કરવામાં આવે છે. જેમાં સંપૂર્ણ સહમત, સહમત, તટસ્થ, અસહમત, સંપૂર્ણ અસહમત વિકલ્પોને અનુક્રમે ૫, ૪, ૩, ૨, ૧ અંકોથી જોડવામાં આવ્યા હતા. આ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલા કુલ પ્રાપ્તાંકોને આધારે વલણ માપદંડોને ઉતરતા ક્રમમાં ગોઠવવામાં આવે છે. તેમાંથી ઊંચામાં ઊંચા પ્રાપ્તાંકોવાળા ૨૫% વલણ માપદંડો અને નીચામાં નીચા પ્રાપ્તાંકોવાળા ૨૫% વલણ માપદંડોમાં પાત્રોએ આપેલા પ્રતિયારોના આધારે કલમ પૃથક્કરણ કરવામાં આવે છે. પ્રત્યેક વિધાનના મૂલ્યાંકન માટે તે વિધાનને ઉપરના જૂથમાં બધાં પાત્રોના પ્રતિયારોના આધારે કુલ કેટલા પ્રાપ્તાંકો મળ્યા તે અને નિમ્ન જૂથના બધા પાત્રોના પ્રતિયારોના આધારે કુલ કેટલા પ્રાપ્તાંકો મળ્યા તે શોધવામાં આવે છે. પ્રત્યેક વિધાનદીઠ ઉપરના જૂથના પ્રાપ્તાંકોની સરાસરી તથા નિમ્ન જૂથના પ્રાપ્તાંકોની સરાસરી શોધવામાં આવે છે. આ સરાસરી પ્રાપ્તાંકો વચ્ચેના તફાવતની સાર્થકતા શોધવા 'ટી' ગુણોત્તરના આધારે વિધાનોને ઉતરતા ક્રમમાં ગોઠવવામાં આવે છે. 'ટી' ગુણોત્તરના આધારે ઉતરતાં ક્રમમાં ગોઠવવામાં આવે છે. 'ટી' ગુણોત્તરના આધારે ઉતરતાં ક્રમમાં ગોઠવેલા વિધાનોમાંથી સૌથી ઊંચું 'ટી' મૂલ્ય ધરાવતાં વિધાનોમાંથી જરૂરી સંખ્યામાં વિધાનો પસંદ કરવામાં આવે છે.

આમ વિવિધ સંદર્ભોનો અભ્યાસ કરીને તેમજ તજજ્ઞો તથા માર્ગદર્શક સાથે ચર્ચા કરીને વિધાનોની પસંદગી માટે એડવર્ડઝની 'ટી' ગુણોત્તર પદ્ધતિને અનુસરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું. 'ટી' ગુણોત્તરની ગણતરી માટેનું ઉદાહરણ પરિશિષ્ટ-૨ માં દર્શાવેલ છે.

કલમ પૃથક્કરણ માટે ઉચ્ચ પ્રાપ્તાંક જૂથના પાત્રોની તેમજ નિમ્ન પ્રાપ્તાંક જૂથના પાત્રોની આવૃત્તિ દર્શાવતા આવૃત્તિ વિતરણો તૈયાર કરવામાં આવ્યા હતા. આવૃત્તિ વિતરણ પરથી પ્રત્યેક વિધાન દીઠ ઉચ્ચ પ્રાપ્તાંક જૂથની સરાસરી X_H તથા નિમ્ન પ્રાપ્તાંક જૂથની સરાસરી X_L શોધીને પ્રત્યેક વિધાન દીઠ 'ટી' ગુણોત્તર શોધવામાં આવ્યો હતો. આ માટે નીચેના સૂત્રનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

$$t = \frac{\overline{X}_H - \overline{X}_L}{\sqrt{\frac{\sum (X_H - \overline{X}_H)^2 + \sum (X_L - \overline{X}_L)^2}{n(n-1)}}$$

તેમજ ક્સોટી પુન : ક્સોટી પ્રયુક્તિ દ્વારા ત્રણ વલણ માપદંડોની વિશ્વસનીયતા ચકાસવામાં આવી હતી. પસંદ કરેલા વિધાનોના 'ટી' ગુણોત્તર કોષ્ટક - ૩.૧ માં દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક - ૩.૧

વલણ માપદંડના વિધાનોનો 'ટી' ગુણોત્તર

અધ્યાપકનો સંતોષ-માપદંડ નો વિધાનક્રમ	'ટી' ગુણોત્તર	આચાર્યનો પ્રભાવ માપદંડનો વિધાન ક્રમ	'ટી' ગુણોત્તર	કોલેજનો પ્રભાવ માપદંડનો વિધાન ક્રમ	'ટી' ગુણોત્તર
૧	૦.૬૨	૧	૦.૩૧	૧	૦.૨૫
૨	૦.૫૬	૨	૦.૯૩	૨	૦.૧૯
૩	૦.૮૭	૩	૦.૪૭	૩	૦.૪૧
૪	૦.૭૮	૪	૦.૨૨	૪	૦.૫૪
૫	૦.૬૮	૫	૦.૫૩	૫	૦.૫૮
૬	૦.૬૯	૬	૦.૨૬	૬	૦.૫૭
૭	૦.૪૮	૭	૦.૮૭	૭	૦.૯૯
૮	૦.૬૮	૮	૦.૪૭	૮	૦.૭૬
૯	૦.૨૯	૯	૦.૩૯	૯	૦.૩૫
૧૦	૦.૪૦	૧૦	૦.૬૬	૧૦	૦.૮૫
૧૧	૦.૩૩	૧૧	૦.૫૧	૧૧	૦.૨૮
૧૨	૦.૩૦	૧૨	૦.૨૩	૧૨	૦.૭૧
૧૩	૦.૬૨	૧૩	૦.૫૬	૧૩	૦.૬૯
૧૪	૦.૯૦	૧૪	૦.૬૧	૧૪	૦.૨૨
૧૫	૦.૭૭	૧૫	૦.૨૬	૧૫	૦.૨૫
૧૬	૦.૮૦	૧૬	૦.૬૮	૧૬	૦.૯૬
૧૭	૦.૬૩	૧૭	૦.૧૮	૧૭	૦.૮૭
૧૮	૦.૯૩	૧૮	૦.૬૪	૧૮	૦.૫૦
૧૯	૦.૩૭	૧૯	૦.૩૩	૧૯	૦.૪૧
૨૦	૦.૬૪	૨૦	૦.૫૧	૨૦	૦.૩૩
૨૧	૦.૨૫	૨૧	૦.૬૪	૨૧	૦.૮૮
૨૨	૦.૮૫	૨૨	૦.૭૯	૨૨	૦.૬૫
૨૩	૦.૬૯	૨૩	૦.૫૪	૨૩	૦.૮૫
		૨૪	૦.૯૩	૨૪	૦.૬૪
		૨૫	૦.૪૦	૨૫	૦.૫૫
				૨૬	૦.૯૭
				૨૭	૦.૯૦
				૨૮	૦.૪૦

ઉપરોક્ત ત્રણે માપદંડોમાં પ્રત્યેક વિધાનમાં ક્રમ માપદંડ (પંચબિંદુમાપ) સંપૂર્ણ અસહમતથી સંપૂર્ણ સહમત સુધી આપેલ છે. જેમાં અધ્યાપકે તેને લાગુ પડતા વિકલ્પમાં ચિહ્ન (✓) કરવાનું છે.

SOCDQ ની ઉપકસોટીઓનું વર્ણન :

SOCDQ (સંગઠનાત્મક વાતાવરણ સૂચક પ્રશ્નાવલી) નું વિશ્લેષણ શર્મા (૧૯૭૩) એ વિધાન (Item) સ્તરે (૬૪ સુધારાવાળ વિધાન) કર્યું. તેના પરિણામે સંગઠનાત્મક વાતાવરણના આઠ ઘટકો પ્રાપ્ત થયા. જે હાલ્પિન અને કોફ્ટ (૧૯૬૩) ના અભ્યાસમાં બન્યું હતું. આ આઠ ઘટકોમાંથી ચાર પેટા કસોટીઓ હાલ્પિન અને કોફ્ટ (૧૯૬૩) એ નિયત કરેલ ઘટકોથી માળખાકીય રીતે અને મૂળ તત્ત્વની રીતે ભિન્ન છે. હાલ્પિન અને કોફ્ટ (૧૯૬૩) અને શર્મા (૧૯૭૩) એ નિયત કરેલા OCDQ ના ચાર સમાન ઘટકો (૧) ઉદાસીનતા (૨) સંગઠન પ્રતિ આદર (૩) આત્મીયતા અને (૪) ઉત્પાદકતાને અગ્રતા છે. બંને અભ્યાસોમાં માળખા તથા મૂળ અર્થમાં આ પરિમાણો સમાન જણાયા હતા. શર્મા (૧૯૭૩) ના અભ્યાસમાં જે ચાર નવા પરિમાણો રજૂ થયા તે (૧) મનો શારીરીક અવરોધ (૨) અળગાપણું (૩) નિયંત્રણો અને (૪) માનવીય આગે કદમ છે. હાલ્પિન અને કોફ્ટ (૧૯૬૩) એ સમાન પરિમાણોની આપેલી વ્યાખ્યાઓનો સ્વીકાર થયો હતો અને બાકીના ચાર પરિમાણોની વ્યાખ્યા શર્મા (૧૯૭૩) એ આપી છે. આ પરિમાણોને વધુ બે વર્ગોમાં વિભાજિત કરવામાં આવ્યા છે. (૧) જૂથકીય વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ (૨) નેતાના (સુકાની) વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ. આ પરિમાણોની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ છે.

(૧) જૂથકીય વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ :

(૧) ***ઉદાસીનતા :*** ઉદાસીનતાનો ઉલ્લેખ 'તે સાથે ન હોવાના' વલણના સંદર્ભમાં છે. આ પરિમાણ એક જૂથનને એ રીતે વર્ણવે છે કે 'જે સાથે કદમ મિલાવતું ન હોય' એટલે કે તેને સોંપાયેલા કામની સાથે 'ગતિ મિલાવતું ન હોય'. દુર્બેઈનએ પ્રથમ વર્ણવેલ છે તે મુજબ બધું સામાન્ય વિભાવના' વિસંગતતા' સાથે સુસંગત થાય છે. સંક્ષેપમાં આ વિષય કાર્યલક્ષી પરિસ્થિતિમાં શિક્ષકના વર્તન પર કેન્દ્રિત છે. (હાલ્પિન, ૧૯૬૯ પૃ. ૧૫૦)

(૨) **અળગાપણું** : અળગાપણું એ જૂથમાં વર્તનના ઢાંચામાં સંદર્ભમાં છે. તેમા નેતા (આચાર્ય) નો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. આ જૂથની લાક્ષણિકતા ઓછો અંગત સંબંધ અને મોટાં પ્રમાણમાં ઔપચારિકતા છે. તેમાં આચાર્ય 'નિયમ પ્રમાણે કામ કરે છે' તેનું પ્રમાણ વ્યક્ત થાય છે. આચાર્ય પરિસ્થિતિનો સામનો કરવા માટે અવિધિસર રીતે શિક્ષકો સાથે પ્રયાસ કરવાને બદલે નીતિઓને વળગી રહે છે. તે એવો નિર્દેશ આપે છે કે જૂથ અને નેતા વચ્ચે ભાવાત્મક અંતર છે અને સાથો સાથ જૂથના સભ્યો વચ્ચે પણ અંતર છે. (શર્મા ૧૯૭૩ પૃ. ૧૯૯).

(૩) **ભાવના** : ભાવના આત્મગૌરવના સંદર્ભમાં છે. શિક્ષકો અનુભવે છે કે તેમની સામાજિક જરૂરિયાતો સંતોષાય છે. અને તેની સાથો સાથ તેઓ પોતાના કાર્યમાં સિદ્ધિની લાગણી અનુભવે છે. (હાલ્પિન ૧૯૬૯ પૃ. ૧૫૧).

(૪) **આત્મીયતા** : આત્મીયતા એ શિક્ષકો એકબીજા સાથે મૈત્રીભર્યા સામાજિક સંબંધોનો આનંદ મેળવે છે તેનો ઉલ્લેખ કરે છે. આ પરિમાણો સામાજિક જરૂરિયાતોનો સંતોષ દર્શાવે છે, જે કાર્યની સિદ્ધિ સાથે જોડાયેલ હોય તેવું જરૂરી નથી. (હાલ્પિન ૧૯૬૯ પૃ. ૧૫૧).

(૨) **નેતાના વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ :**

(૧) **મનોશારીરિક અવરોધ** : મનોશારીરિક અવરોધ જૂથના સભ્યોની એવી લાગણીનો ઉલ્લેખ કરે છે, જેમાં આચાર્ય તેમના પર રાબેતા મુજબની ફરજો, સંચાલકોની માંગણીઓ અને બીજી વહીવટી જરૂરિયાતોનો બોજો લાદે છે. જેમને તેઓ બિનજરૂરી ગણતા હોય છે. આ સમયે તેઓ એમ માનતા હોય છે કે આચાર્ય તેમના વર્તનમાં ખૂબ જ સરમુખત્યારવાદી વલણ ધરાવે છે. આચાર્ય કર્મચારીઓ તરફથી વળતા પ્રતિભાવ સાથે સમાયોજન સાધતા હોતાં નથી. સંદેશાની આપલે કરવાની તેમની શૈલી બિનપરિમાણીય ઝોક ધરાવે છે. (શર્મા ૧૯૭૩, પૃ. ૨૦૪).

(૨) **નિયંત્રણો** : નિયંત્રણો એ પ્રમાણનો ઉલ્લેખ કરે છે જેના દ્વારા આચાર્યના વર્તનને નોકરશાહીવાદી તથા બિનવ્યક્તિગતવાદી ગણી શકાય. અલબત્ત તેમનું વર્તન કાર્યલક્ષી હોવાથી પૂરતા પ્રમાણમાં કામગીરી વિષયક માર્ગદર્શન અને વહીવટી સેવાઓ પૂરી પાડીને સમાન ધ્યેય પ્રતિ જૂથકીય કાર્યમાં સહાય કરીને અસરકારકતા તથા

કાર્યક્ષમતાનું પ્રમાણ વધારવાનો પ્રયાસ કરતા હોય તો પણ તેમનું વર્તન આ વર્ગમાં આવે છે.

(૩) **ઉત્પાદનને અગ્રતા** : ઉત્પાદનને અગ્રતા દ્વારા એ વર્તનનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે, જેમાં આચાર્ય કર્મચારીઓ પર બારીક દેખરેખ રાખે છે. તે ખૂબ જ આદેશલક્ષી હોય છે. અને તેનો સંદેશાવ્યવહાર માત્ર એક જ દિશામાં જવાનો ઝોક ધરાવે છે. અને તે તેના કર્મચારીઓના પ્રતિભાવ વિશે સંવેદનશીલ હોતાં નથી. (હાલ્પિન ૧૯૬૯ પૃ. ૧૫૧)

(૪) **માનવતાવાદી આગેકદમ** : માનવતાવાદી આગે કદમનો ઉલ્લેખ આચાર્યના એ વર્તનનો ઉલ્લેખ કરે છે. જેમાં તે પોતાના દ્રષ્ટાંતથી શિક્ષકોને પ્રેરિત કરવા પ્રયાસો કરે છે. તે શિક્ષકોને તેઓ સ્વેચ્છાએ જે આપવા તૈયાર હોય તેથી વધુ આપવા જણાવતા નથી. આચાર્યનું વર્તન અચૂકપણે કાર્યલક્ષી હોય છે છતાં તેની સાથો સાથ શિક્ષકો પ્રતિ માનવતાવાદી અને સહયભર્યા વર્તનનો ઝોક હોય છે. (શર્મા ૧૯૭૩ પૃ. ૨૦૯)

૩.૪ માહિતી એકત્રીકરણ :

SOCDO નું અમલીકરણ :

ગુજરાત રાજ્યની ૬૧ પી.ટી.સી. કોલેજના જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવનના તમામ અધ્યાપકોને ડૉ. મોતીલાલ શર્મા રચિત SOCDO તથા સંશોધકે રચેલી પંચબિંદુમાપદંડની ત્રણ પ્રશ્નાવલીઓ આપવામાં આવી, જેમાં અધ્યાપકોએ તેમના ઉત્તરો ચિહ્ન (√) કરીને આપ્યાં.

આ માટે સૌ પ્રથમ સંશોધકે એક વિનંતી પત્ર પી.ટી.સી. કોલેજના આચાર્યોને લખ્યો હતો. જેમાં પોતાના સંશોધનનો ખ્યાલ આપીને પ્રશ્નાવલીઓ અંગે જણાવ્યું હતું. ત્યારબાદ પત્ર વ્યવહાર દ્વારા તથા રૂબરૂ મુલાકાત લઈને પી.ટી.સી. કોલેજના અધ્યાપકો પાસેથી માહિતીનું એકત્રીકરણ કર્યું હતું.

૩.૫ અંકશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિનો ઉપયોગ :

શર્મા (૧૯૭૩) એ વિકસાવેલી નમૂનારૂપ પ્રસ્તુતિ પરથી કોલેજના વાતાવરણની ઓળખ નક્કી કરવામાં આવેલ છે.

૬૪ વિધાનોને આઠ ઉપકસોટીઓમાં વિભાજિત કરવામાં આવ્યા હતા. દરેક અધ્યાપકને તેમની કોલેજમાં જોવા મળતી મર્યાદા કે વિશેષતાને ચિહ્ન (√) થી દર્શાવવાનું જણાવવામાં આવ્યું હતું. (૧) નહીવત (૨) ક્યારેક (૩) વારંવાર (૪) ઘણીવાર એમ ચાર વિકલ્પો હતાં. આ ચાર વિભાગોને અનુક્રમે ૧, ૨, ૩, ૪ એવા અંકોથી જોડવામાં આવ્યા હતાં. ત્યારબાદ આઠ ઉપકસોટીઓ પ્રમાણે તમામ પ્રત્યુત્તરોના ગુણની સાદા સરવાળાથી ગણતરી કરવામાં આવી હતી. આ આઠ ઉપકસોટીઓના પ્રાપ્તાંકો એ દર્શાવતા હતા કે અમુક ચોક્કસ પ્રકારનું વર્તન કેટલે અંશે જે તે કોલેજમાં આચાર્ય અને અધ્યાપકો વચ્ચે થઈ રહ્યું છે. વિવિધ ઉપકસોટીઓ અંતર્ગત વિધાનોના વિભાજનની વિગત, છ સંગઠનાત્મક વાતાવરણની નમૂનારૂપ પ્રસ્તુતિ તથા OCDQ ની આઠ ઉપકસોટીઓ અનુક્રમે કોષ્ટક ૩.૨, ૩.૩ અને ૩.૪ માં દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક - ૩.૨

વિવિધ ઉપકસોટીઓ અંતર્ગત વિધાનોનું વિભાજન

ક્રમ	વિધાન
(૧) ઉદાસીનતા	
૧	કોલેજના અધ્યાપકોની ટેવો વ્યથિત કરે તેવી છે.
૮	અહીં અધ્યાપકોનું એક એવું નાનું જૂથ છે કે જે હંમેશા મોટાં જૂથનો વિરોધ કરે છે.
૨૧	અધ્યાપક ગણ પોતાનાથી વિરૂદ્ધ વિચારવાળા અધ્યાપકો પર સમૂહના રૂપે પોતાના વિચારો લાદે છે.
૩૨	અધ્યાપક ગણ આચાર્યની વિશેષકૃપા માટે પ્રયત્નશીલ રહે છે.
૩૬	અધ્યાપક ગણ અધ્યાપક સભામાં બીજા અધ્યાપકના બોલવા વખતે વિધ્ન નાખે છે.
૪૪	અધ્યાપકગણ સ્ટાફ મિટીંગમાં વ્યર્થ પ્રશ્નો પૂછે છે.
૫૨	અધ્યાપકગણ અધ્યાપક સભામાં તર્કહિન વાતો કરે છે.
૫૫	અધ્યાપકગણ કોલેજના સમય પછી પણ પોતાની ઈચ્છાથી રોકાય છે.
૫૭	અધ્યાપકો આ કોલેજ છોડવા અંગે વાતચીત કરે છે.
૬૧	અધ્યાપક નાના-નાના સમૂહમાં સામાજિકરણ તરફ પ્રવૃત્ત છે.
(૨) અળગાપણું	
૧૮	અધ્યાપકો કોલેજના રોજીંદા કામના દિવસની વચ્ચેથી ચાલ્યા જાય છે.
૩૦	આચાર્ય અધ્યાપકોના દરેક વ્યવહારનું મૂલ્યાંકન કાનૂની રાહે જ કરે છે.
૩૯	આચાર્ય પ્રતિદિન બધા જ અધ્યાપકોના સંપર્ક કરે છે.
૫૦	આચાર્ય અધ્યાપકોની મદદ માટે નિયમોથી દૂર જઈને પણ કામ કરી દે છે.
(૩) ભાવના	
૩	અધ્યાપકોનું મનોબળ ઉચું છે.
૧૧	અધ્યાપકો પોતાના અધ્યાપક મિત્રોને ઘેર મળવા માટે આમંત્રિત કરે છે.
૧૭	અધ્યાપકો સમુચિત કોલેજ ભાવનાનું પ્રદર્શન કરે છે.
૨૪	સુરક્ષાને લગતી સેવા જરૂર પડ્યે સુલભ છે.

૩૩	મોટા ભાગના અધ્યાપકો પોતાના દોષોનો સ્વીકાર કરી લે છે.
૪૫	અધ્યાપક સમૂહમાં એક ભાવના છે કે આવો કાર્ય પૂરું કરીએ !
૫૩	પાઠ્યક્રમ અનુરૂપ ગતિવિધિઓનું આયોજન બધા અધ્યાપકો હળીમળીને કરે છે.
૫૮	કોલેજ સમય પછી અધ્યાપક ગણ પોતાના વિદ્યાર્થીઓના વ્યક્તિગત પ્રશ્નો ઉકેલવા માટે સમય આપે છે.
(૪) આત્મીયતા	
૫	અધ્યાપકોના નિકટના મિત્રો કોલેજના અધ્યાપકોમાંથી જ છે.
૧૨	અધ્યાપકો પોતાનું કાર્ય પૂર્ણ શક્તિ, ઉત્સાહ અને આનંદથી પૂરું કરે છે.
૨૫	અધ્યાપકો પોતાના સાથીઓની પારિવારિક પૃષ્ઠ ભૂમિકા જાણે છે.
૩૪	અધ્યાપકો વ્યક્તિગત જીવનના પ્રશ્નો પર પરસ્પર ચર્ચા કરે છે.
૪૦	અધ્યાપકોને કોલેજ સમય અવધિમાં સામાજિક દ્રષ્ટિએ પરસ્પર નજીક આવવાનો અવસર મળે છે.
૫૪	કાર્ય દિવસના રીસેસનો બધા અધ્યાપકો એક સાથે બેસીને આનંદમય ઉપયોગ કરે છે.
૬૦	અનૌપચારિક રીતે એકઠા થયેલા અધ્યાપકોમાં ખૂબ હસી મજાક થાય છે.
(૫) મનોશારીરિક અવરોધ	
૯	ઔપચારિકતાઓ શિક્ષણ કાર્યમાં અવરોધ ઉત્પન્ન કરે છે.
૨૩	આચાર્યને સમજવા ઘણા સરળ છે.
૨૬	અધ્યાપક-ડાયરીને પૂરી કરવા માટે વધુ કાર્ય કરવું પડે છે.
૪૧	કોલેજમાં વહીવટી પત્રવ્યવહારનું કામ ઘણું છે.
૪૭	સ્ટાફ મિટીંગ મુખ્યત્વે આચાર્યની પ્રવચન સભા છે.
૬૨	આચાર્ય સ્ટાફ મિટીંગનું સંચાલન વ્યવસાયી સંમેલનની જેમ કરે છે.
(૬) નિયંત્રણો	
૧૫	સ્ટાફ મિટીંગ નિશ્ચિત કાર્યક્રમ અનુસાર જ યોજવામાં આવે છે.
૨૦	આચાર્ય અધ્યાપકોને નવીનતમ શૈક્ષણિક ગતિ વિધિઓની જાણ કરતા રહે છે.
૨૭	અધ્યાપકોને કોલેજ કાર્યાલયની સેવાઓ ઉપલબ્ધ છે.
૪૨	અધ્યાપકોને તેમના ઉચ્ચ અધિકારીઓના નિરીક્ષણના પરિમાણોથી વાકેફ કરવામાં આવે છે.

૪૯	વહીવટી પત્રોની તૈયારી માટે પૂરતો સમય દેવામાં આવે છે.
૬૩	શિક્ષણ કાર્યમાં પ્રયોગશીલ સહાયક સામગ્રી સરળતાથી મળી રહે છે.
(૭) ઉત્પાદનને અગ્રતા	
૬	વર્ગકાર્ય નક્કી કરવાના બધા નિર્ણયો આચાર્ય લે છે.
૧૪	આચાર્ય અધ્યાપકો માટે કાર્ય નક્કી કરે છે.
૨૮	આચાર્ય અધ્યાપકોની અધ્યાપન યોગ્યતા તપાસે છે.
૩૫	આચાર્ય અધ્યાપકોની ભૂલ સુધારવા માટે સૂચનો આપે છે.
૪૩	આચાર્ય નિશ્ચિંત છે કે અધ્યાપક પોતાની પૂરી શક્તિથી કાર્ય કરે છે.
૪૮	અધ્યાપકોના વધારાના કાર્ય સ્પષ્ટ રૂપે નક્કી કરવામાં આવે છે.
૬૪	આચાર્ય અધ્યાપકોને તેમના કર્તવ્યની વારંવાર યાદ અપાવે છે.
(૮) માનવતાવાદી આગેકદમ	
૨	આચાર્ય પોતે કઠોર પરિશ્રમ કરીને ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે.
૪	અધ્યાપકો દ્વારા કરવામાં આવેલ ટીકા રચનાત્મક હોય છે.
૭	કોલેજના સમારંભમાં બોલવા માટે આચાર્ય પૂરી તૈયારી કરે છે.
૧૦	આચાર્ય અધ્યાપકોને પોતાની આલોચનાનું કારણ પણ બતાવે છે.
૧૩	આચાર્ય અધ્યાપકોના કલ્યાણ માટે પ્રયત્નશીલ રહે છે.
૧૬	આચાર્ય અધ્યાપકોના આવ્યા પહેલા જ કોલેજમાં હાજર થઈ જાય છે.
૧૯	આચાર્ય દ્વારા નક્કી કરેલ નિયમોને પડકારવામાં આવતા નથી.
૨૨	આચાર્ય દબાણ કરે છે કે બધું જ કામ તેની ઈચ્છાનુસાર થાય.
૨૯	આચાર્ય અધ્યાપકોની પોતાની વ્યક્તિગત સમસ્યાઓ હલ કરવામાં મદદ કરે છે.
૩૧	આચાર્ય અધ્યાપકો પ્રત્યે વ્યક્તિગત સહાનુભૂતિ રાખે છે.
૩૭	આચાર્ય અધ્યાપકોના કાર્યોને પૂરા કરવામાં મદદ કરે છે.
૫૧	આચાર્ય સ્ટાફ સભ્યોના નાના-મોટા પરસ્પરના મતભેદોને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.
૫૬	આચાર્ય કોલેજની ગતિવિધઓ નક્કી કરવામાં અધ્યાપકોના સૂચનો લે છે.
૫૯	આચાર્ય અધ્યાપકોને આર્થિક લાભ અપાવવા પ્રયત્ન કરે છે.

કોષ્ટક – ૩.૩

મુક્તપણાથી બંધિયારપણાના સંદર્ભમાં છ પ્રકારના સંગઠનાત્મક વાતાવરણની

નમૂનારૂપ પ્રસ્તુતિ

વાતાવરણ	જૂથકીય વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ				નેતાના વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ			
	ઉદાસીનતા	અળગાપણું	ભાવના	આત્મીયતા	મનોશારીરિક અવરોધ	નિયંત્રણો	ઉત્પાદનને અગ્રતા	માનવતાવાદી આગેકંઠમ
મુક્ત	૪૭	૪૨	૬૨	૫૨	૫૨	૩૭	૫૩	૫૭
સ્વાયત્ત	૪૩	૫૧	૫૯	૫૫	૫૭	૪૯	૪૪	૪૨
પરિચિત	૪૩	૫૫	૫૨	૫૬	૪૨	૪૯	૬૧	૪૩
નિયંત્રિત	૪૫	૪૯	૫૧	૪૧	૫૯	૬૨	૫૭	૪૫
વાલીપણાનું	૬૨	૫૨	૪૫	૪૬	૫૬	૪૩	૪૨	૫૬
બંધિયાર	૫૪	૬૦	૩૭	૪૦	૬૨	૫૧	૫૩	૬૧

આધાર : ટેકનીકલ હેન્ડબુક ફોર સ્કૂલ ઓર્ગેનાઈઝેશન ક્લાઈમેટ ડિસ્કિપ્શન ક્વેશ્ચનેર ડૉ. મોતીલાલ શર્મા (૧૯૭૮)

મુક્તપણાથી બંધિયારપણાના સંદર્ભમાં છ પ્રકારના સંગઠનાત્મક વાતાવરણની નમૂનારૂપ પ્રસ્તુતિને આલેખ દ્વારા નીચે મુજબ દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક – ૩.૪

OCDQ ની આઠ ઉપકસોટી માટે આંતરિક સુસંગતતા તથા સમાનતાનો અંદાજ

ઉપકસોટીઓ	આંતરિક સુસંગતતાના સહ ગુણકો KR-20 (N=1915)	વ્યક્તિગત પ્રાપ્તાંક માટેનો અંદાજ N=1915	શાળાના પ્રાપ્તાંકો માટેનો અંદાજ N=95
ઉદાસીનતા	૦.૬૭	૦.૧૮	૦.૫૧
અળગાપણું	૦.૬૧	૦.૨૪	૦.૫૨
ભાવના	૦.૭૩	૦.૪૩	૦.૬૯
આત્મીયતા	૦.૩૪	૦.૨૮	૦.૧૦
મનોશારીરિક અવરોધ	૦.૬૮	૦.૬૧	૦.૬૦
નિયંત્રણો	૦.૫૯	૦.૩૭	૦.૫૦
ઉત્પાદનને અગ્રતા	૦.૮૧	૦.૫૪	૦.૭૦
માનવીય આગેકદમ	૦.૭૨	૦.૫૧	૦.૬૫

આધાર: 'ટેકનીકલ હેન્ડબુક ફોર સ્કૂલ ઓર્ગેનાઈઝેશનલ ક્લાઈમેટ ડિસ્કિપ્શન ક્વેશ્ચનેર' ડૉ. એમ.એલ. શર્મા (૧૯૭૮) પૃ. ૯.

વાતાવરણના પ્રકારો પ્રમાણે કોલેજનું વર્ગીકરણ :

કોલેજના વાતાવરણની ઓળખ માટે કાયા પ્રાપ્તાંકો (અધ્યાપકોના ઉત્તરો)ને પ્રમાણભૂત પ્રાપ્તાંકોમાં રૂપાંતરિત કર્યાં. આ માટે દરેક કોલેજના જે તે ઉપકસોટીઓ માટેના ઉત્તરોના સરવાળાને સરાસરી તથા પ્રમાણ વિચલનના સંદર્ભમાં પ્રમાણિત કરવામાં આવ્યાં. પ્રમાણીકરણની પ્રક્રિયા માટે ૫૦ની સરાસરી અને ૧૦નું પ્રમાણ વિચલન ઉપયોગમાં લેવામાં આવ્યું હતું. આ પ્રમાણભૂત પ્રાપ્તાંકો કોલેજના નમૂનારૂપ વાતાવરણને પ્રસ્તુત કરતા હતાં.

પી.ટી.સી. કોલેજના વાતાવરણને ઓળખવા માટે દરેક કોલેજના આઠ ઉપકસોટીઓના પ્રમાણભૂત પ્રાપ્તાંકોની કોષ્ટક ૩.૩ માં દર્શાવેલ નમૂનારૂપ પ્રસ્તુતિ સાથે સરખામણી કરવામાં આવી હતી અને સામ્યતા અંકની ગણતરી દરેક કોલેજ માટે કરવામાં આવી હતી. આ પ્રમાણે દરેક કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણની ઓળખ તથા વિવિધ પ્રકારના વાતાવરણોમાં જે તે કોલેજનું વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું.

આ પ્રકરણમાં સંશોધન દરખાસ્તના સંદર્ભમાં સંશોધન ઉપકરણનું અમલીકરણ તથા માહિતી એકત્રીકરણની વિગતોનો સમાવેશ થાય છે. હવે પછીના પ્રકરણમાં માહિતીનું વિશ્લેષણ તથા અર્થઘટન કરવામાં આવેલ છે.

.....✍

પ્રકરણ - ૪

માહિતીનું વિશ્લેષણ તથા અર્થઘટન

૪.૧ પરિચય

૪.૨ પી.ટી.સી. કોલેજના વાતાવરણની પ્રસ્તુતિની રચના અને પી.ટી.સી. કોલેજના વાતાવરણની ઓળખ

૪.૩ સંગઠનાત્મક વાતાવરણના પ્રકાર પ્રમાણે પી.ટી.સી. કોલેજનું વર્ગીકરણ

૪.૪ પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને અન્ય માપદંડો વચ્ચેનો સંબંધ

૪.૪.૧ પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને શિક્ષકના સંતોષ વચ્ચેનો સંબંધ.

૪.૪.૨ પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચેનો સંબંધ.

૪.૪.૩ પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચેનો સંબંધ.

૪.૪.૪ પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેનો સંબંધ.

૪.૫ નિષ્કર્ષ

પ્રકરણ - ૪ માહિતીનું વિશ્લેષણ તથા અર્થઘટન

૪.૧ પરિચય :

એકત્રિત માહિતીનું વિવિધ અંકશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિઓ દ્વારા ગણતરી કરીને તેનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું, અને તેના પરથી વ્યવસ્થિત અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું. આ માટે આ પ્રકરણને ચાર વિભાગોમાં વિભાજિત કરેલ છે.

- (૧) પી.ટી.સી કોલેજના વાતાવરણની પ્રસ્તુતિ માટેની સંરચના.
- (૨) ગુજરાતની પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણની ઓળખ.
- (૩) પ્રસ્તુત અભ્યાસના નમૂનામાં સમાવિષ્ટ પી.ટી.સી. કોલેજના વાતાવરણના પ્રકાર પ્રમાણે તેનું વર્ગીકરણ.
- (૪) પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ તથા અન્ય માપદંડો વચ્ચેનો સંબંધ.

૪.૨ પી.ટી.સી. કોલેજના વાતાવરણની પ્રસ્તુતિની રચના અને પી.ટી.સી. કોલેજના વાતાવરણની ઓળખ

પ્રસ્તુત અભ્યાસનો મુખ્ય હેતુ ગુજરાતની પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણની ઓળખ તથા તેનું વાતાવરણના વિવિધ પ્રકારોમાં વર્ગીકરણનો હતો. આ માટે પી.ટી.સી. કોલેજના ઉપકસોટીઓ માટેના કાચા પ્રાપ્તાંકો મેળવવામાં આવ્યો. જેને આઠ ઉપકસોટીઓમાં વિભાજિત કરવામાં આવ્યા. આ આઠ ઉપકસોટીના પ્રાપ્તાંકો એ દર્શાવતા હતા કે અમુક ચોક્કસ પ્રકારનું વર્તન જે તે કોલેજમાં આચાર્ય અને શિક્ષકો વચ્ચે થઈ રહ્યું છે.

ત્યારબાદ બીજા તબક્કામાં આ કાચા પ્રાપ્તાંકોને અભ્યાસના નમૂનામાં સમાવિષ્ટ તમામ પી.ટી.સી. કોલેજના સંદર્ભમાં પ્રમાણભૂત પ્રાપ્તાંકોમાં રૂપાંતરિત કરવામાં આવ્યાં. આ માટે ૫૦ ની સરાસરી અને ૧૦ નું પ્રમાણવિચલન ઉપયોગમાં લેવામાં આવ્યું હતું. આ આઠ પ્રમાણભૂત પ્રાપ્તાંકો પી.ટી.સી. કોલેજનું વાતાવરણ દર્શાવતા હતા. કોષ્ટક ૪.૧ માં પી.ટી.સી. કોલેજના વાતાવરણની પ્રસ્તુતિની સંરચના દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક ૪.૧ ગુજરાતની પી.ટી.સી. કોલેજના વાતાવરણની પ્રસ્તુતિ દર્શાવે છે. ૬૧ પી.ટી.સી. કોલેજમાંથી ૭ કોલેજમાં મુક્ત વાતાવરણ જોવા મળ્યું છે. ૧૯ કોલેજમાં સ્વાયત્ત વાતાવરણ જોવા મળ્યું હતું. ૭ કોલેજમાં પરિચિત વાતાવરણ જોવા મળ્યું હતું. ૧૭ કોલેજમાં નિયંત્રિત વાતાવરણ તથા ૧૦ કોલેજમાં વાલીપણાનું વાતાવરણ જોવા મળ્યું હતું. ગુજરાતની એકપણ પી.ટી.સી. કોલેજમાં બંધિયાર વાતાવરણ જોવા મળ્યું ન હતું.

૪.૩ સંગઠનાત્મક વાતાવરણના પ્રકાર પ્રમાણે પી.ટી.સી. કોલેજનું વર્ગીકરણ

ગુજરાતની પી.ટી.સી. કોલેજનું તેમના વાતાવરણના પ્રકાર પ્રમાણે વર્ગીકરણ કોષ્ટક ૪.૨ માં દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક – ૪.૨

પી.ટી.સી. કોલેજના વાતાવરણના પ્રકાર પ્રમાણે કોલેજનું વર્ગીકરણ

ક્રમ	વાતાવરણ	કોલેજની સંખ્યા	ટકાવારી
૧	મુક્ત	૭	૧૧.૪૭
૨	સ્વાયત્ત	૧૯	૩૧.૧૪
૩	પરિચિત	૭	૧૧.૪૭
૪	નિયંત્રિત	૧૮	૨૯.૫૦
૫	વાલીપણાનું	૧૦	૧૬.૩૯
૬	બંધિયાર	—	—

કોષ્ટક ૪.૨ દર્શાવે છે કે ૧૧.૪૭% પી.ટી.સી. કોલેજમાં મુક્ત વાતાવરણ, ૩૧.૧૪% કોલેજમાં સ્વાયત્ત વાતાવરણ, ૧૧.૪૭% કોલેજમાં પરિચિત વાતાવરણ, ૨૯.૫૦% કોલેજમાં નિયંત્રિત વાતાવરણ તથા ૧૬.૩૯% કોલેજમાં વાલીપણાનું વાતાવરણ જોવા મળ્યું હતું. કોઈ પણ પી.ટી.સી. કોલેજમાં બંધિયાર વાતાવરણ જોવા મળ્યું ન હતું.

કોષ્ટક ૪.૨ પરથી એમ કહી શકાય કે શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક-૧ 'ગુજરાતની પી.ટી.સી. કોલેજમાં સંગઠનાત્મક વાતાવરણની દ્રષ્ટિએ તફાવત હશે નહીં' નો અસ્વીકાર થાય છે.

મુક્ત વાતાવરણમાં એવા પર્યાવરણનો ઉલ્લેખ કરાયો છે જેમાં શિક્ષકો સામાજિક જરૂરિયાતોનો સંતોષ તથા કાર્યસંબંધી સંતોષ મેળવે છે. અને પોતાના કાર્યમાં સિદ્ધિની લાગણી અનુભવે છે. શિક્ષકો પોતાના કાર્યના સંદર્ભમાં ખૂબ જ મજબૂત એકમ તરીકે કાર્ય કરતા હોય છે. આચાર્ય અને શિક્ષકો પરસ્પર લાગણીની જૂથભાવના તથા પી.ટી.સી. કોલેજ સાથે એકાત્મતા અનુભવતા હોય છે. શિક્ષકો પોતાને કોલેજના જૂથમાં ઉચ્ચકક્ષાની અખંડિતતા તથા વર્તનની અધિકૃતતા અનુભવીને ગૌરવાન્વિત થાય છે. તેઓ પોતાના આચાર્યને ભારે વિચારવાન અને વર્તનમાં લોકશાહી વાદી ગણતા હોય છે.

સ્વાયત્ત વાતાવરણ એવા પર્યાવરણનો ઉલ્લેખ કરે છે જેમાં શિક્ષકો મૈત્રીભર્યુ વાતાવરણ અનુભવવા હોય, આચાર્યએ શિક્ષકોને સંપૂર્ણ સ્વાયત્તતા આપી હોય આવી પરિસ્થિતિ શિક્ષકોને તેમની પોતાની માળખાકીય આંતરક્રિયા માટે તક પૂરી પાડે છે. આથી તેમની સામાજિક જરૂરિયાતો મહદ્ અંશે સંતોષાય છે. અને તેઓ કાર્ય સિદ્ધિનો આનંદ મેળવે છે. તેઓ કાર્યસિદ્ધિ માટે એક જૂથ થઈને કાર્ય કરે છે. સક્રિય નેતાગીરીનો અભાવ અને આચાર્યના ભાગમાં સરેરાશ નિયંત્રણોના મિશ્રણને મનોશારીરિક અવરોધના તત્ત્વ તરીકે ગણવામાં આવે છે.

પરિચિત વાતાવરણનું મુખ્ય લક્ષણ, આચાર્ય અને શિક્ષકો બંને વચ્ચેનું મૈત્રી ભર્યુ વર્તન નોંધપાત્ર પ્રમાણમાં હોય છે. શિક્ષકોએ તેમની વચ્ચે અંગત મૈત્રી સ્થાયી હોય છે અને તેઓ સામાજિક રીતે એક વિશાળ અને સુખી કુટુંબના ભાગ હોય છે. સામાજિક જરૂરિયાતનો સંતોષ ખૂબ ઉચ્ચ હોય છે. આચાર્ય પરોક્ષ રીતે નેતાગીરી સંભાળતા હોય છે. આ વાતાવરણમાં ઉત્પાદનને અગ્રતા વધુ હોય છે. જ્યારે માનવતાવાદી આગેકદમનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું હોય છે.

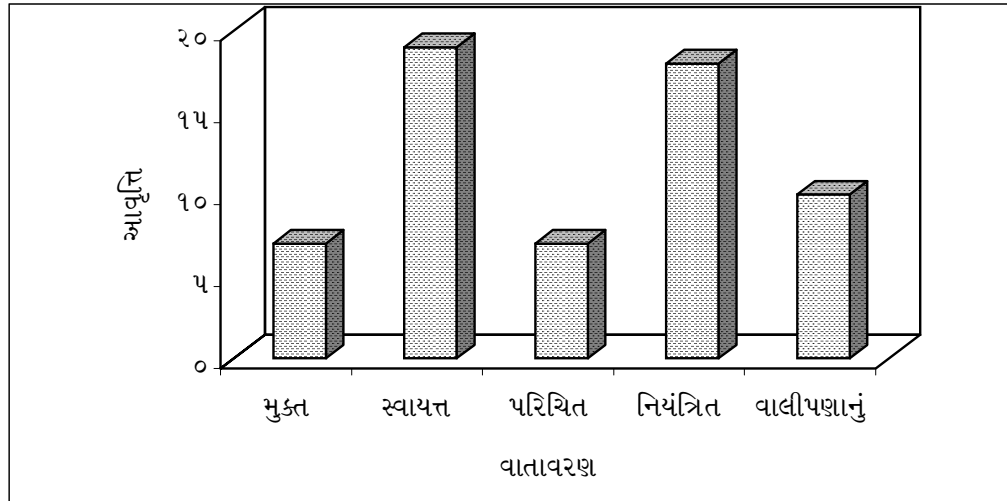
નિયંત્રિત વાતાવરણમાં એવા પર્યાવરણનો ઉલ્લેખ થાય છે કે જેમાં મુખ્ય લક્ષણો ભારે કાર્યલક્ષીતા હોય અને તે શિક્ષકોની સામાજિક જરૂરિયાતોના સંતોષના ભોગે હોય.

નેતાગીરીના પગલા માત્ર એક બાજુએથી જ ઉદ્ભવતા હોય અને સરમુખત્યારશાહીની રીતના હોય. તેમાં જૂથની સામેલગીરીને ક્યારેય ઉપયોજન અપાતું નથી. વ્યક્તિત્વના માનવીય પાસાની ઉપેક્ષા થાય છે. શિક્ષકોને કાર્યસિદ્ધિની નહીવત સંતોષ મળતો હોય છે.

વાલીપણાના વાતાવરણમાં એ પરિસ્થિતિનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે જેમાં સભ્યો માટે તેમની સામાજિક જરૂરિયાતો સંતોષવા માટે ખૂબ જ ઓછી તક હોય છે. તેમના માટે કાર્યસંતોષ મેળવવામાં પણ આવી જ સ્થિતિ હોય છે. આચાર્ય ઈચ્છે તે મુજબ વિદ્યાશાખાએ કામ કરવાનું હોય છે. પરંતુ તેની સાથોસાથ આચાર્ય શાળાના પિતા સમાન વાલી તરીકે વ્યક્તિગત હિતની ઉપેક્ષા કરતા હોતા નથી.

આકૃતિ - ૪ (અ)

વાતાવરણના પ્રકાર પ્રમાણે ૬૧ પી.ટી.સી. કોલેજનું વિભાજન

૪.૪ પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને અન્ય માપદંડો વચ્ચેનો સંબંધ

પ્રસ્તુત અભ્યાસના નમૂનામાં સમાવિષ્ટ પી.ટી.સી. કોલેજના વાતાવરણની ઓળખ તથા વાતાવરણના પ્રકાર પ્રમાણે પી.ટી.સી. કોલેજના વિભાજન બાદ કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને વિવિધ માપદંડો વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો. જેમાં સંગઠનાત્મક વાતાવરણનો અધ્યાપકનો સંતોષ – માપદંડ, આચાર્યનો પ્રભાવ – માપદંડ તથા કોલેજનો પ્રભાવ – માપદંડ સાથેનો સહસંબંધ શોધવામાં આવ્યો. તેમજ સહસંબંધાક r નું ફિશરના Z માં રૂપાંતર કરીને ૦.૯૫ વિશ્વાસ અંતરાલે r ની વિશ્વાસ સીમાઓ શોધવામાં આવી. કોષ્ટક ૪.૩ માં સહસંબંધાક r ની કિંમતો દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક – ૪.૩

સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને વિવિધ માપદંડો વચ્ચેનો સંબંધ

સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ-માપદંડ	સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ-માપદંડ	સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ-માપદંડ
૦.૭૬	૦.૭૮	૦.૭૫

(૧) કોષ્ટક ૪.૩ મુજબ પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ – માપદંડ વચ્ચેનો સહસંબંધાક ૦.૭૬ છે. જે ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક (૨) 'સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને અધ્યાપકના સંતોષ-માપદંડ વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો અસ્વીકાર થાય છે. તેમજ તેવું ફલિત થાય છે કે સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને અધ્યાપકના સંતોષ વચ્ચે સાર્થક ઘન સંબંધ છે. તેથી એવું કહી શકાય કે કોલેજના અધ્યાપક ગણ વચ્ચેનો ઉચ્ચ સંતોષ એ કોલેજના વાતાવરણના પ્રકાર સાથે અમુક અંશે જોડાયેલો છે. આ બંને માંથી કોઈ એકની ઓળખ થઈ શકે તો બીજા વિશે અનુમાન કરી શકાય.

- (૨) પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ—માપદંડ વચ્ચેનો સહસંબંધાક ૦.૭૮ છે. જે ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (૩) "સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ—માપદંડ વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી કહી શકાય કે સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ—માપદંડ વચ્ચે સાર્થક, ઘન સંબંધ છે. તથા આચાર્યનો પ્રભાવ કોલેજના વાતાવરણને અમુક અંશે પ્રભાવિત કરે છે.
- (૩) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ—માપદંડ વચ્ચેનો સહસંબંધાક ૦.૭૫ છે. જે ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના (૪) 'સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ—માપદંડ વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચે સાર્થક ઘન સંબંધ છે. તથા કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ નક્કી કરવામાં કોલેજનો પ્રભાવ / કોલેજની અસરકારકતા મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. તેમજ બેઉ પરસ્પર આંતર સંબંધિત છે.

પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણના પ્રકાર અને અન્ય માપદંડો વચ્ચેનો સંબંધ કોષ્ટક — ૪.૪ માં દર્શાવેલ છે.

કોષ્ટક - ૪.૪

સંગઠનાત્મક વાતાવરણના વિવિધ પ્રકારો તથા અન્ય માપદંડો વચ્ચેનો સંબંધ

સંગઠનાત્મક વાતાવરણના વિવિધ પ્રકારો	વિવિધ માપદંડો			
	અધ્યાપકનો સંતોષ	આચાર્યનો પ્રભાવ	કોલેજનો પ્રભાવ	કોલેજનું પરિણામ
મુક્ત	૦.૮૩ **	૦.૮૫**	૦.૮૩**	-૦.૧૮*
સ્વાયત્ત	૦.૮૫**	૦.૮૩**	૦.૮૩**	૦.૧૮*
પરિચિત	૦.૪૦*	૦.૫૨*	૦.૪૫*	૦.૨૭*
નિયંત્રિત	૦.૮૭**	૦.૮૧**	૦.૮૩**	-૦.૧૬*
વાલીપણાનું	૦.૪૬*	૦.૭૮**	૦.૬૨*	૦.૨૮*
બંધિયાર	-	-	-	-

**૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક છે.

*૦.૦૫ કક્ષાએ સાર્થક નથી.

સહસંબંધાક r ની સાર્થકતા ચકાસવા r નું આર.એસ. ફિશરના Z વિધેયમાં રૂપાંતર કરીને સારણી D ની મદદથી ૦.૮૫ વિશ્વાસ અંતરાલે r ની વિશ્વાસસીમાઓ શોધવામાં આવી હતી. કોષ્ટક - ૪.૩ મુજબ પ્રાપ્ત થયેલ સાર્થક સહસંબંધાક r ની ૦.૮૫ વિશ્વાસ અંતરાલે વિશ્વાસસીમાઓ શોધવામાં આવી હતી.

કોષ્ટક – ૪.૫

સહસંબંધાક r નું ફિશરના Z માં રૂપાંતર કરીને ૦.૯૫ વિશ્વાસ અંતરાલે મેળવેલી વિશ્વાસસીમાઓ

સંગઠનાત્મક વાતાવરણના વિવિધ પ્રકારો	અધ્યાપકનો સંતોષ	આચાર્યનો પ્રભાવ	કોલેજનો પ્રભાવ
મુક્ત	૦.૮૯ થી ૦.૯૬	૦.૭૫ થી ૦.૯૧	૦.૭૧ થી ૦.૯૦
સ્વાયત્ત	૦.૭૯ થી ૦.૮૯	૦.૭૫ થી ૦.૮૮	૦.૭૫ થી ૦.૮૮
નિયંત્રિત	૦.૮૧ થી ૦.૯૧	૦.૭૩ થી ૦.૮૬	૦.૭૬ થી ૦.૮૮
વાલીપણાનું	—	૦.૬૭ થી ૦.૮૭	—

૪.૪.૧ પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને અધ્યાપકના સંતોષ વચ્ચેનો સંબંધ :

(ક) મુક્ત વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેનો સંબંધ :

મુક્ત વાતાવરણ અને અધ્યાપકના સંતોષ વચ્ચેનો સહસંબંધાક ૦.૯૩ છે. જે ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળ્યો હતો. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક (૨.૧), 'મુક્ત વાતાવરણ અને અધ્યાપકના સંતોષ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી એવું કહી શકાય કે મુક્ત વાતાવરણ અને શિક્ષકના સંતોષ વચ્ચે સાર્થક ઘન સંબંધ છે. તેમજ પી.ટી.સી. કોલેજના વાતાવરણનું મુક્તપણું અધ્યાપકોના સંતોષમાં વૃદ્ધિ કરે છે.

(ખ) સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેનો સંબંધ :

સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને અધ્યાપકના સંતોષ વચ્ચેનો સહસંબંધાક ૦.૮૫ છે. જે ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૨.૨, 'સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને અધ્યાપકના સંતોષ વચ્ચે સાર્થક ઘન સંબંધ છે. તેમજ વાતાવરણની સ્વાયત્તતા અધ્યાપકોના સંતોષમાં વૃદ્ધિ કરે છે.

(ગ) પરિચિત વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેનો સંબંધ :

પરિચિત વાતાવરણ અને અધ્યાપકના સંતોષ વચ્ચેનો સહસંબંધાક ૦.૪૦ છે. જે ૦.૦૫ કક્ષાએ સાર્થક નથી. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૨.૩ 'પરિચિત વાતાવરણ અને અધ્યાપકના સંતોષ વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે પરિચિત વાતાવરણ અને અધ્યાપકના સંતોષ વચ્ચે સાર્થક સંબંધ નથી. તેમજ પરિચિત વાતાવરણ અધ્યાપકના સંતોષમાં વૃદ્ધિ કરતું નથી.

(ઘ) નિયંત્રિત વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેનો સંબંધ :

નિયંત્રિત વાતાવરણ અને અધ્યાપકના સંતોષ વચ્ચેનો સહસંબંધાક ૦.૮૭ છે. જે ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૨.૪, 'નિયંત્રિત વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે નિયંત્રિત વાતાવરણ અને અધ્યાપકના સંતોષ વચ્ચે સાર્થક ઘન સંબંધ છે. તેમજ નિયંત્રિત વાતાવરણ અધ્યાપકના સંતોષમાં વૃદ્ધિ કરે છે.

(ચ) વાલીપણાનું વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેનો સંબંધ :

વાલીપણાનું વાતાવરણ અને અધ્યાપકના સંતોષ વચ્ચેનો સહસંબંધાક ૦.૪૬ છે. જે ૦.૦૫ કક્ષાએ સાર્થક નથી. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૨.૫ 'વાલીપણાનું વાતાવરણ તથા અધ્યાપકના સંતોષ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે વાલીપણાનું વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચે સાર્થક સંબંધ નથી. તેમજ વાલીપણાનું વાતાવરણ અધ્યાપકના સંતોષમાં વૃદ્ધિ કરતું નથી.

પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણની વિવિધ પ્રકારોમાં અનુક્રમે મુક્ત તથા નિયંત્રિત વાતાવરણમાં અધ્યાપકના સંતોષ સાથેનો સહસંબંધાક ખૂબ જ ઊંચો જોવા મળેલ છે. તેથી એમ કહી શકાય કે મુક્ત તથા નિયંત્રિત વાતાવરણમાં અધ્યાપકનો સંતોષ ખૂબજ ઊંચા પ્રમાણમાં હોય છે.

૪.૪.૨ પી.ટી.સી. કોલેજમાં સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેનો સંબંધ :

(ક) મુક્ત વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેનો સંબંધ :

મુક્ત વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચેનો સહસંબંધાંક ૦.૮૫ છે. જે ૦.૦૫ કક્ષાએ સાર્થક છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૩.૧ ' મુક્ત વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે મુક્ત વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચે સાર્થક ધન સંબંધ છે. તેમજ વાતાવરણનું મુક્તપણું આચાર્યના પ્રભાવમાં વૃદ્ધિ કરે છે.

(ખ) સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેનો સંબંધ :

સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચેનો સહસંબંધાંક ૦.૮૩ છે. જે ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક છે. જેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૩.૨, 'સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચે સાર્થક ધન સંબંધ છે. તેમજ સ્વાયત્ત વાતાવરણ, આચાર્યના પ્રભાવમાં વૃદ્ધિ કરે છે.

(ગ) પરિચિત વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેનો સંબંધ :

પરિચિત વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચેનો સહસંબંધાંક ૦.૫૨ છે. જે ૦.૦૫ કક્ષાએ સાર્થક નથી. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૩.૩, 'પરિચિત વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે પરિચિત વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચે સાર્થક સંબંધ નથી. તેમજ પરિચિત વાતાવરણ એ આચાર્યના પ્રભાવમાં વૃદ્ધિ કરતું નથી.

(ઘ) નિયંત્રિત વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેનો સંબંધ :

નિયંત્રિત વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચેનો સહસંબંધાંક ૦.૮૧ છે. જે ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૩.૪, 'નિયંત્રિત વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે નિયંત્રિત વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચે સાર્થક ધન સંબંધ છે. તેમજ વાતાવરણનું નિયંત્રિત પણું આચાર્યના પ્રભાવમાં વૃદ્ધિ કરે છે.

(ચ) વાલીપણાનું વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેનો સંબંધ :

વાલીપણાનું વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચેનો સહસંબંધાંક ૦.૭૯ છે. જે ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૩.૫, 'વાલીપણાનું વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે વાલીપણાનું વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચે સાર્થક ધન સંબંધ છે. તેમજ વાલીપણાનું વાતાવરણએ આચાર્યના પ્રભાવમાં વૃદ્ધિ કરે છે.

પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણના વિવિધ પ્રકારોમાં અનુક્રમે મુક્ત તથા સ્વાયત્ત વાતાવરણમાં આચાર્યના પ્રભાવ સાથેનો સહસંબંધ ખૂબ જ ઊંચો જોવા મળે છે. તેથી એમ કહી શકાય કે મુક્ત તથા સ્વાયત્ત વાતાવરણમાં આચાર્યનો પ્રભાવ વધુ હોય છે.

૪.૪.૩ પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ તથા કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેનો સંબંધ :

(ક) મુક્ત વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેનો સંબંધ :

મુક્ત વાતાવરણ અને કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચેનો સહ સંબંધાંક ૦.૮૩ છે. જે ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૪.૧, 'મુક્ત વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે મુક્ત વાતાવરણ અને કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચે સાર્થક ધન સંબંધ છે. તેમજ વાતાવરણનું મુક્તપણું કોલેજના પ્રભાવમાં વૃદ્ધિ કરે છે.

(ખ) સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેનો સંબંધ :

સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચેનો સહસંબંધાંક ૦.૮૩ છે. જે ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૪.૨ 'સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચે સાર્થક ધન સંબંધ છે. તેમજ કોલેજમાં વાતાવરણની સ્વાયત્તતા એ કોલેજના પ્રભાવમાં વૃદ્ધિ કરે છે.

પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણના વિવિધ પ્રકારોમાં અનુક્રમે મુક્ત, સ્વાયત્ત તથા નિયંત્રિત વાતાવરણનો કોલેજના પ્રભાવ સાથેના સહસંબંધ ઊંચો જોવા

મળ્યો છે. તેથી એમ કહી શકાય કે મુક્ત, સ્વાયત્ત તથા નિયંત્રિત વાતાવરણમાં કોલેજનો પ્રભાવ વધુ હોય છે.

(ગ) પરિચિત વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેનો સંબંધ :

પરિચિત વાતાવરણ અને કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચેનો સહસંબંધાંક ૦.૪૫ છે. જે ૦.૦૫ કક્ષાએ સાર્થક નથી. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૪.૩, 'પરિચિત વાતાવરણ અને કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય પરિચિત વાતાવરણ અને કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચે સાર્થક સંબંધ નથી અને પરિચિત વાતાવરણને પરિણામે કોલેજના પ્રભાવમાં વૃદ્ધિ થતી નથી.

(ઘ) નિયંત્રિત વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેનો સંબંધ :

નિયંત્રિત વાતાવરણ અને કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચેનો સહસંબંધાંક ૦.૮૩ છે. જે ૦.૦૧ કક્ષાએ સાર્થક છે. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૪.૪, 'નિયંત્રિત વાતાવરણ અને કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો અસ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે નિયંત્રિત વાતાવરણ અને કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચે સાર્થક ઘન સંબંધ છે. તેમજ વાતાવરણનું નિયંત્રિતપણું એ કોલેજના પ્રભાવમાં વૃદ્ધિ કરે છે.

(ચ) વાલીપણાનું વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેનો સંબંધ :

વાલીપણાનું વાતાવરણ અને કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચેનો સહસંબંધાંક ૦.૬૨ છે. જે ૦.૦૫ કક્ષાએ સાર્થક નથી. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૪.૫, 'વાલીપણાનું વાતાવરણ અને કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે વાલીપણાનું વાતાવરણ અને કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચે સાર્થક સંબંધ નથી. તેમજ વાલીપણાના વાતાવરણથી કોલેજના પ્રભાવમાં વૃદ્ધિ થતી નથી.

૪.૪.૪ પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ (કોલેજનું પરિણામ) વચ્ચેનો સંબંધ :

(ક) મુક્ત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેનો સંબંધ :

મુક્ત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેનો સહસંબંધાક -૦.૧૮ છે. જે ૦.૦૫ કક્ષાએ સાર્થક નથી. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૫.૧, 'મુક્ત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચે સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે પી.ટી.સી. કોલેજના વાતાવરણનું મુક્તપણું કોલેજના પરિણામ સાથે સંબંધિત નથી.

(ખ) સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેનો સંબંધ :

સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેનો સહસંબંધાક ૦.૧૯ છે. જે ૦.૦૫ કક્ષાએ સાર્થક નથી. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૫.૨, 'સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે કોલેજના વાતાવરણની સ્વાયત્તતા અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચે કોઈ સાર્થક સંબંધ નથી.

(ગ) પરિચિત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેનો સંબંધ :

પરિચિત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેનો સહસંબંધાક ૦.૨૭ છે. જે ૦.૦૫ કક્ષાએ સાર્થક નથી. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૫.૩, 'પરિચિત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ સ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે પરિચિત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચે સાર્થક સંબંધ નથી.

(ઘ) નિયંત્રિત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેનો સંબંધ :

નિયંત્રિત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેનો સહસંબંધાક -૦.૧૬ છે. જે ૦.૦૫ કક્ષાએ સાર્થક નથી. તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૫.૪, 'નિયંત્રિત વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે વાતાવરણનું નિયંત્રિતપણું અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચે સાર્થક સંબંધ નથી.

(ચ) વાલીપણાનું વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેનો સંબંધ :

વાલીપણાનું વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેનો સહસંબંધાક ૦.૨૯ છે. જે ૦.૦૫ કક્ષાએ સાર્થક નથી તેથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૫.૫, 'વાલીપણાનું વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય' નો સ્વીકાર થાય છે. તેથી એમ કહી શકાય કે વાલીપણાનું વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચે સાર્થક સંબંધ નથી.

ગુજરાતની કોઈપણ પી.ટી.સી. કોલેજમાં બંધિયાર વાતાવરણ જોવા મળ્યું ન હોવાથી શૂન્ય ઉત્કલ્પના ક્રમાંક ૨.૬, ૩.૬, ૪.૬ અને ૫.૬ ની ચકાસણી થઈ નથી.

૪.૫ નિષ્કર્ષ :

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને અધ્યાપકના સંતોષ વચ્ચે સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળ્યો હતો જે દર્શાવે છે કે અધ્યાપકો વચ્ચેનો ઉચ્ચ સંતોષએ કોલેજના મુક્ત વાતાવરણ સાથે મહદ્ અંશે જોડાયેલો છે.

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં પી.ટી.સી. કોલેજમાં સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચે સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળ્યો હતો. જે દર્શાવે છે કે કોલેજનું વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ પરસ્પર સંબંધિત છે.

પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચે સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળ્યો હતો. જે દર્શાવે છે કે કોલેજના વાતાવરણનો પ્રકાર તથા કોલેજનો પ્રભાવ પરસ્પર સંબંધિત છે.

પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ (કોલેજનું પરિણામ) વચ્ચે સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળ્યો ન હતો. જે દર્શાવે છે કે કોલેજના વાતાવરણના પ્રકાર સાથે કોલેજનું પરિણામ સંબંધ ધરાવતું નથી.

મુક્ત વાતાવરણ, સ્વાયત્ત વાતાવરણ તથા નિયંત્રિત વાતાવરણ અને અધ્યાપકના સંતોષ વચ્ચે સાર્થક સંબંધ જોવા મળ્યો હતો. તેમજ મુક્ત વાતાવરણમાં અધ્યાપકોનો સંતોષ ઘણો વધુ હતો.

મુક્ત વાતાવરણ, સ્વાયત્ત વાતાવરણ, નિયંત્રિત વાતાવરણ, વાલીપણાનું વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવમાં સાર્થક સંબંધ જોવા મળ્યો હતો. તેમજ મુક્ત વાતાવરણમાં આચાર્યનો પ્રભાવ વધુ પ્રમાણમાં હતો.

મુક્ત વાતાવરણ, સ્વાયત્ત વાતાવરણ, નિયંત્રિત વાતાવરણ અને કોલેજના પ્રભાવમાં સાર્થક સંબંધ જોવા મળ્યો હતો. જે ત્રણે પ્રકારના વાતાવરણમાં સમાન પ્રમાણમાં હતો.

કોલેજના વાતાવરણના વિવિધ પ્રકારો તથા વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ (કોલેજનું પરિણામ) વચ્ચે સાર્થક સંબંધ જોવા મળ્યો ન હતો.

.....✍

પ્રકરણ - ૫
સારાંશ, તારણો અને સૂચનો

૫.૧ પરિચય

૫.૨ મુખ્ય તારણો

૫.૩ પ્રસ્તુત અભ્યાસના શૈક્ષણિક ફલિતાર્થો

૫.૪ ભાવિ અભ્યાસ માટેના સૂચનો

પ્રકરણ - ૫ સારાંશ, તારણો અને સૂચનો

૫.૧ પરિચય

આગળના ચાર પ્રકરણોમાં પ્રસ્તુત અભ્યાસના હેતુઓ, સંશોધન પ્રક્રિયા, પરિણામ વગેરેની ચર્ચા બાદ આ પ્રકરણમાં અભ્યાસના તારણો, શૈક્ષણિક ફલિતાર્થો તથા સૂચનોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રસ્તુત અભ્યાસ એ ગુજરાત રાજ્યની પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણનું એક ક્ષેત્રશોધન છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસના હેતુઓ આ પ્રમાણે હતા.

- (૧) ગુજરાતની પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણને ઓળખીને તેનું વર્ગીકરણ કરવું.
- (૨) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
- (૩) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
- (૪) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેનો સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.
- (૫) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ (કોલેજનું પરિણામ) વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરવો.

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં આ પ્રમાણેની શૂન્ય ઉત્કલ્પનાઓ રચવામાં આવી હતી.

- (૧) સંગઠનાત્મક વાતાવરણની દ્રષ્ટિએ ગુજરાતની પી.ટી.સી. કોલેજમાં તફાવત નહીં હોય.
- (૨) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
- (૩) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

- (૪) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
- (૫) સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ વચ્ચેના સંબંધમાં સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

સંશોધનના વ્યાપવિશ્વ તરીકે ગુજરાત રાજ્યની સને ૧૯૯૯-૨૦૦૦ ના શૈક્ષણિક વર્ષ દરમિયાન ગુજરાતી માધ્યમની પી.ટી.સી. કોલેજ (જેમાં જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન પણ સમાવિષ્ટ છે) ને અભ્યાસ માટે પસંદ કરેલ છે તેમજ આ તમામ કોલેજમા અધ્યાપકો અભ્યાસના નમૂનામાં સમાવિષ્ટ કરેલ છે.

ગુજરાત રાજ્યની ૬૧ પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણની ઓળખ માટે તથા તેનો અન્ય પરિબલો સાથેનો સંબંધ શોધવા માટે સંશોધન ઉપકરણ તરીકે સંગઠનાત્મક વાતાવરણ સૂચક પ્રશ્નાવલી (OCDQ શર્મા-૧૯૭૩) તથા સંશોધકે રચેલા ત્રણ સરળ માપદંડો, (૧) અધ્યાપકનો સંતોષ - માપદંડ (૨) આચાર્યનો પ્રભાવ માપદંડ (૩) કોલેજનો પ્રભાવ માપદંડનો ઉપયોગ કરીને માહિતીનું એકત્રીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું. પી.ટી.સી. કોલેજના અધ્યાપકોએ સંશોધન ઉપકરણમાં પોતાનો પ્રતિભાવ દર્શાવ્યો હતો. દરેક કોલેજના જે તે ઉપકસોટીઓ માટેના ઉતરોના સરવાળાને સરાસરી તથા પ્રમાણ વિચલનના સંદર્ભમાં પ્રમાણિત કરવામાં આવ્યા. પ્રમાણીકરણની પ્રક્રિયા માટે ૫૦ ની સરાસરી અને ૧૦ નું પ્રમાણ વિચલન લેવામાં આવ્યું હતું. આ પ્રમાણભૂત પ્રાપ્તિઓની સંગઠનાત્મક વાતાવરણના નમૂનારૂપ માળખા સાથે તુલના દ્વારા કોલેજના વાતાવરણની ઓળખ કરવામાં આવી હતી સંશોધકે રચેલા ત્રણ માપદંડોનું પ્રમાણીકરણ કરવામાં આવ્યું હતું. એકત્રિત માહિતીના વિશ્લેષણ માટે પિઅર્સનનો સહસંબંધાક, એડવર્ડઝ એ.એલ. નો 'ટી' ગુણોત્તર તથા 't' નું ફિશરના Z માં રૂપાંતરણ વગેરે અંકશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

૫.૨ મુખ્ય તારણો :

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં નીચે મુજબના તારણો જોવા મળ્યા હતા.

- (૧) ૬૧ પી.ટી.સી. કોલેજમાંથી ૭ કોલેજમાં ખુલ્લું વાતાવરણ જોવા મળ્યું હતું. ૧૯ કોલેજમાં સ્વાયત્ત વાતાવરણ જોવા મળ્યું હતું. ૭ કોલેજમાં પરિચિત વાતાવરણ, ૧૭ કોલેજમાં નિયંત્રિત વાતાવરણ અને ૧૦ કોલેજમાં વાલીપણાનું વાતાવરણ જોવા મળ્યું હતું. કોઈ પણ કોલેજમાં બંધિયાર વાતાવરણ જોવા મળ્યું ન હતું.

- (૨) સૌથી વધુ સ્વાયત્ત વાતાવરણ (૩૧.૧૪%), ત્યારબાદ નિયંત્રિત વાતાવરણ (૨૯.૫૦%) ત્યારબાદ વાલીપણાનું વાતાવરણ (૧૬.૩૯%), ચોથાક્રમે મુક્ત વાતાવરણ (૧૧.૪૭%) અને પરિચિત વાતાવરણ (૧૧.૪૭%) જોવા મળ્યું હતું.
- (૩) ગુજરાતની કોઈપણ પી.ટી.સી. કોલેજમાં બંધિયાર વાતાવરણ જોવા મળ્યું ન હતું.
- (૪) પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને અધ્યાપકના સંતોષ વચ્ચે સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળ્યો હતો જે દર્શાવે છે કે અધ્યાપકો વચ્ચેનો ઉચ્ચ સંતોષ કોલેજના વાતાવરણ સાથે મહદ્ અંશે જોડાયેલો છે. આ બંનેમાંથી જો કોઈ એકની ઓળખ થઈ શકે તો બીજા વિશે અનુમાન થઈ શકે.
- (૫) પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ વચ્ચે સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળ્યો હતો જે દર્શાવે છે કે આચાર્યનો પ્રભાવ તથા કોલેજનું વાતાવરણ પરસ્પર ખૂબ જ સંબંધિત છે.
- (૬) પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ વચ્ચે સાર્થક સહસંબંધ જોવા મળ્યો હતો. જે દર્શાવે છે કે કોલેજનું વાતાવરણ નક્કી કરવામાં કોલેજનો પ્રભાવ – અસરકારકતા મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. તેમ જ બેઉ આંતર સંબંધિત છે.
- (૭) પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણના વિવિધ પ્રકારો અને અધ્યાપકનો સંતોષ વચ્ચેનો સંબંધ.
- મુક્ત વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ (૦.૮૩)
 - સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ (૦.૮૫)
 - પરિચિત વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ (૦.૪૦)
 - નિયંત્રિત વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ (૦.૮૭)
 - વાલીપણાનું વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ (૦.૪૬)

પ્રાપ્ત થયેલા પરિણામો દર્શાવે છે કે મુક્ત વાતાવરણ, સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને નિયંત્રિત વાતાવરણનો અધ્યાપકના સંતોષ સાથે સાર્થક ઘન સંબંધ છે. જ્યારે પરિચિત તથા વાલીપણાનું વાતાવરણનો અધ્યાપકના સંતોષ સાથે સાર્થક સંબંધ નથી.

(૮) પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણના વિવિધ પ્રકારો અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચેનો સંબંધ.

- મુક્ત વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ (૦.૮૫)
- સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ (૦.૮૩)
- પરિચિત વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ (૦.૫૨)
- નિયંત્રિત વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ (૦.૮૧)
- વાલીપણાનું વાતાવરણ અને આચાર્યનો પ્રભાવ (૦.૭૯)

પ્રાપ્ત થયેલા પરિણામો દર્શાવે છે કે મુક્ત વાતાવરણ, સ્વાયત્ત વાતાવરણ, નિયંત્રિત વાતાવરણ તથા વાલીપણાનું વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચે સાર્થક ઘન સંબંધ છે. જ્યારે પરિચિત વાતાવરણ અને આચાર્યના પ્રભાવ વચ્ચે સાર્થક સંબંધ નથી.

(૯) પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણના વિવિધ પ્રકારો અને કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચેનો સંબંધ

- મુક્ત વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ (૦.૮૩)
- સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ (૦.૮૩)
- પરિચિત વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ (૦.૪૫)
- નિયંત્રિત વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ (૦.૮૩)
- વાલીપણાનું વાતાવરણ અને કોલેજનો પ્રભાવ (૦.૬૨)

પ્રાપ્ત થયેલા પરિણામો દર્શાવે છે કે મુક્ત વાતાવરણ, સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને નિયંત્રિત વાતાવરણ તથા કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચે સાર્થક ઘન સંબંધ છે. જ્યારે પરિચિત વાતાવરણ તથા વાલીપણાનું વાતાવરણ નો કોલેજના પ્રભાવ સાથે સાર્થક સંબંધ નથી.

(૧૦) પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિ (કોલેજનું પરિણામ) વચ્ચેનો સંબંધ.

- ખુલ્લું વાતાવરણ અને કોલેજનું પરિણામ (−૦.૧૮)
- સ્વાયત્ત વાતાવરણ અને કોલેજનું પરિણામ (૦.૧૯)
- પરિચિત વાતાવરણ અને કોલેજનું પરિણામ (૦.૨૭)
- નિયંત્રિત વાતાવરણ અને કોલેજનું પરિણામ (−૦.૧૬)
- વાલીપણાનું વાતાવરણ અને કોલેજનું પરિણામ (૦.૨૯)

પ્રાપ્ત થયેલા પરિણામો દર્શાવે છે કે સંગઠનાત્મક વાતાવરણના વિવિધ પ્રકારો અને કોલેજના પરિણામ વચ્ચે સાર્થક સંબંધ જોવા મળ્યો નથી. આમ પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ કોલેજના પરિણામ સાથે સંબંધિત નથી.

૫.૩ પ્રસ્તુત અભ્યાસના શૈક્ષણિક ફલિતાર્થો :

એક શૈક્ષણિક સંસ્થાના અસ્તિત્વ માટે એક માત્ર યોગ્ય કારણ વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપવાની તેની ક્ષમતા છે. વધુ સારું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે પ્રમાણે તે કોલેજ તેના અસ્તિત્વ માટેનું કારણ આપી શકે છે. એમ માનવામાં આવે છે કે શાળા – કોલેજ જેવા જટિલ સામાજિક સંગઠનમાં કાર્યલક્ષી વાતાવરણને પોષણ આપવાનું મૂળભૂત રીતે જરૂરી છે.

જે રીતે કોલેજમાં મહત્ત્વની બાબતોમાં વાતાવરણ સંબંધી વિભિન્નતા પ્રવર્તે છે તે વિશે માહિતી મેળવવા તથા વિદ્યાર્થીઓની ચોક્કસ લાક્ષણિકતાઓને અસર કરનાર શૈક્ષણિક વાતાવરણનું વિશ્લેષણ કરી નવા માર્ગો શોધવાના રહે છે. કોલેજના સંગઠનમાં આચાર્ય નેતાનું સ્થાન ધરાવે છે તેણે પોતાની કોલેજના વિદ્યાર્થીઓનો તથા કર્મચારીઓનો વ્યવસાયી વિકાસ થાય તે જોવું જોઈએ. આચાર્યનું પદ એવું ચાવીરૂપ છે જે કોલેજમાં વલણ, વાતાવરણ, પ્રગતિ અને પ્રયાસોની દિશાને અસર કરે છે.

સંગઠનાત્મક વાતાવરણની 'કોલેજ' ના વ્યક્તિત્વ તરીકે વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે જેનું માપ કોલેજના કર્મચારીઓ દ્વારા નેતૃત્વ વિષયક વર્તન અને જૂથની વિચારધારા છે. હાલનો અભ્યાસ એ પૂર્વધારણા પર આધારિત છે જે ગેટ્ઝેલ અને ગ્યૂબા (૧૯૧૮) ના

મોડેલ પર અવલંબિત છે. જેમાં એ વાત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે કે આચાર્ય અને તેના કર્મચારીઓ વચ્ચેના સંબંધો અને અધ્યાપકો વચ્ચેના સંબંધોનું સ્વરૂપ કોલેજ દ્વારા અપાતા શિક્ષણની ગુણવત્તાને અસર કરશે.

આ પ્રકારનો અભ્યાસ વાતાવરણ વિષયક વિકલ્પનો સ્પષ્ટ પુરાવો આપી શકે અને આ અભ્યાસનો ઉપયોગ વહીવટ કર્તાઓને શૈક્ષણિક સંસ્થામાં કેવા પ્રકારનું વાતાવરણ સ્થપાવું જોઈએ તે નક્કી કરવામાં સહાયક બની શકે છે. શર્મા (૧૯૬૮) એ જણાવ્યું છે કે 'મુક્ત' વાતાવરણ વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિના આંકને ઊંચે ઉઠાવે છે. જ્યારે 'બંધ' વાતાવરણ વિદ્યાર્થીઓની સિદ્ધિને વિપરીત અસર કરે છે.

પ્રસ્તુત અભ્યાસ એ દર્શાવે છે કે કોલેજનું વાતાવરણ અને અધ્યાપકનો સંતોષ પરસ્પર આંતર સંબંધિત છે. આ બંને વચ્ચેના સંબંધના કારણો સમજવા મુશ્કેલ છે. છતાં એ સ્પષ્ટ છે કે બંને એકબીજાને અસરકર્તા છે. કોલેજનું સાનુકૂળ વાતાવરણ એ આચાર્યના નેતાકીય વર્તનની લાક્ષણિકતાઓને પરિણામે સર્જાય છે. તેમજ આચાર્યનું વર્તન અધ્યાપકને સંતોષની લાગણીનો અનુભવ કરાવે છે. જે અધ્યાપકના ઉત્સાહમાં વૃદ્ધિ કરે છે. પરિણામે વર્ગખંડની અધ્યયન – અધ્યાપન પ્રક્રિયામાં તેની હકારાત્મક અસર થાય છે.

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં નિયંત્રિત વાતાવરણ તથા વાલીપણાનું વાતાવરણ વધુ પ્રમાણમાં જોવા મળ્યા છે. તેથી સંગઠનાત્મક વાતાવરણને અનુલક્ષીને કાર્યશાળાઓ, પરિસંવાદ વગેરે કાર્યક્રમોનું આયોજન થવું જોઈએ કે જેથી પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણમાં ઈચ્છનીય પરિવર્તન લાવી શકાય.

પી.ટી.સી. કોલેજના પરિચિત પ્રકારના સંગઠનાત્મક વાતાવરણનો અધ્યાપકનો સંતોષ, આચાર્યનો પ્રભાવ તથા કોલેજનો પ્રભાવ સાથે સાર્થક સંબંધ જોવા મળ્યો નથી. જેથી આ પ્રકારનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ ધરાવતી પી.ટી.સી. કોલેજમાં અધ્યાપકનો સંતોષ વધે તેવા પ્રયત્નો થવા જોઈએ.

પી.ટી.સી. કોલેજના વાલીપણાના વાતાવરણ સાથે અધ્યાપકોના સંતોષ તથા કોલેજના પ્રભાવ વચ્ચે સૂચક સંબંધ જોવા મળ્યો નથી. તેથી વાલીપણાનું સંગઠનાત્મક

વાતાવરણ ધરાવતી પી.ટી.સી. કોલેજમાં અધ્યાપકના સંતોષમાં વૃદ્ધિ થાય તથા કોલેજનો પ્રભાવ વધે તેવા પ્રયત્નો થવા જોઈએ.

આમ સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને અન્ય માપદંડોની આંતર સંબંધિતતાને ધ્યાનમાં લઈને પી.ટી.સી. કોલેજના અધ્યાપકો તથા આચાર્યો માટેના તાલીમ કાર્યક્રમો, કાર્યશાળાઓ, પરિસંવાદ વગેરેનું આયોજન થવું જોઈએ તથા કોલેજના વાતાવરણમાં પરિવર્તન લાવવા માટેની પ્રયુક્તિઓને વ્યાખ્યાયિત કરવી જોઈએ. જેથી પી.ટી.સી. કોલેજના અધ્યાપકોના સંતોષમાં વૃદ્ધિ થાય, કોલેજની અસરકારકતામાં વૃદ્ધિ થાય, કોલેજના પરિણામમાં વૃદ્ધિ થાય અને આ બધાના પરિણામે અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયાની ગુણવત્તામાં ઈચ્છનીય સુધારણા થઈ શકે. આમ પ્રસ્તુત અભ્યાસએ ગુજરાતની પી.ટી.સી. કોલેજના સંચાલન તથા વિવિધ કાર્યક્રમોના આયોજન અંગે તથા કોલેજની અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયાની ગુણવત્તા સુધારણા માટેનું માર્ગદર્શન પુરું પાડે છે.

૫.૪ ભાવિ અભ્યાસ માટેના સૂચનો :

માનવીય જ્ઞાનની કોઈપણ શાખામાં સંશોધન એ ક્યારેય પૂર્ણ થઈ ગયેલું કે બંધ થઈ ગયેલું પુસ્તક હોતું નથી. હંમેશા નવી સમસ્યાઓનું નિરાકરણ મેળવવાની તથા પૂર્વ સંશોધનના પરિણામો સાથે નવા સંશોધનોના પરિણામો ચકાસવાની આવશ્યકતા રહે છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ સંબંધિત અભ્યાસને અંતે સંશોધક આ ક્ષેત્રમાં વધુ અભ્યાસ અંગે તથા ભાવિ સંશોધન અંગે અંગુલિ નિર્દેશ કરવા ઈચ્છે છે.

- (૧) સંગઠનાત્મક માળખું એ સંસ્થાકીય વાતાવરણમાં અગત્યની ભૂમિકા ભજવે છે. જેને ઓ.સી.ડી.કયુ. માં સમાવિષ્ટ કરેલ નથી. જેથી શાળાકીય વાતાવરણ પર સંગઠનાત્મક માળખાની અસરો વિશે અભ્યાસ થઈ શકે.
- (૨) ઓ.સી.ડી.કયુ. માત્ર આચાર્ય અને અધ્યાપકો વચ્ચેની આંતરક્રિયાને આવરે છે. અન્ય આંતરક્રિયાઓ જેવી કે વિદ્યાર્થી-અધ્યાપક વગેરે ઓ.સી.ડી.કયુ. માં સમાવિષ્ટ નથી જેથી આ પ્રકારની આંતરક્રિયાઓને લક્ષમાં લઈને વધુ અભ્યાસ થઈ શકે.

- (૩) પ્રસ્તુત અભ્યાસ માત્ર ગુજરાત રાજ્યની સરકારી તથા બિનસરકારી અનુદાનિત પી.ટી.સી. કોલેજ પૂરતો મર્યાદિત છે. જેથી સ્વનિર્ભર પી.ટી.સી. કોલેજ તથા સમગ્ર ભારતની પી.ટી.સી. કોલેજ અંગે વધુ અભ્યાસ થઈ શકે.
- (૪) આ કાર્યક્ષેત્રમાં પ્રાયોગિક સંશોધનો દ્વારા સંગઠનાત્મક વાતાવરણમાં પરિવર્તન લાવનાર પ્રયુક્તિઓની વ્યાખ્યા તથા સંરચના કરી શકાય.
- (૫) પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓના પ્રશ્નો વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરી શકાય.
- (૬) પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થીઓની લાક્ષણિકતા વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરી શકાય.
- (૭) પી.ટી.સી. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને અધ્યાપકની લાક્ષણિકતાઓ તથા આચાર્યની લાક્ષણિકતાઓ વચ્ચેનો સંબંધનો અભ્યાસ કરી શકાય.
- (૮) પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણને અધ્યાપકોની ઉંમર, અધ્યાપકોની શૈક્ષણિક લાયકાત, વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા, અધ્યાપકોની જાતીયતા વગેરે સાથેના સંબંધનો અભ્યાસ કરી શકાય.
- (૯) પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ અને વિદ્યાર્થી નિયંત્રણ પદ્ધતિ, વર્તનની લાક્ષણિકતા, નિયંત્રણ માળખું, આચાર્યનું વર્તન અને અધ્યાપકોના ઉત્સાહ વગેરેના સંબંધ અંગે અભ્યાસ કરી શકાય.
- (૧૦) ગુજરાતની પી.ટી.સી. કોલેજ તથા ગુજરાતની બી.એડ્. કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણનો તુલનાત્મક અભ્યાસ એ અંગે અભ્યાસ કરી શકાય.

સંશોધક 'ગુજરાતની પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ' ના અભ્યાસના આધારે ઉપરોક્ત ભલામણો – સૂચનો ભાવિ સંશોધકો સમક્ષ રજૂ કરે છે.

આ કાર્યક્ષેત્રમાં વિવિધ સંશોધનો માટે વિશાળ અવકાશ રહેલો છે. જે સંગઠનાત્મક વાતાવરણીય વર્તનના વિષય વસ્તુના માળખા માટે અત્યંત મદદરૂપ થશે.

.....

संदर्भ ग्रंथसूचि

સંદર્ભ ગ્રંથસૂચિ

❁ પુસ્તકો

1. Argyris, Chris, *Personality and organization*, (New York : Harper and Row, 1957).
2. Bakee, E Weight, *Concept of the social organization in Hairo, Mason (Ed.) Modern organization Theory*, (New York : John Viley and Sons, Inc. 1959).
3. Buch M.B. (ed.) (1974) *Survey of Research in Education*, Baroda : CASE
4. Buch M.B. (ed.) (1979) *Second survey of Research in Education*, Baroda : S.E.R.D.
5. Buch M.B. (ed.) (1987) *Third survey of Research in Education*, New Delhi N.C.E.R.T
6. Buch M.B. (ed.) (1991) *Fourth survey of Research in Education*, New Delhi, N.C.E.R.T.
૭. ઘાંચી ડી. (૧૯૮૮) *વર્ગખંડ પર્યાવરણ*, અમદાવાદ યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ
8. Gibb, Jack R. *Socio psychological process of Group Instruction*. The Dynamics of Instructional Groups, 59th NSS Year book, part II, (Chicago : Illinois : The University of Chicago Press (1960).
9. Halpin, Andrew W. and Croft, Don B. *The organizational Climate of schools*, (Chicago : Midwest Administration Centre University of Chicago, August 1963).

10. Halpin, Andrew W. and Winer, B. James, *A Factorial study of the Leader Behaviour Description in stogdill*, Ralph M. and Coons, Alwin E., (Ed.) *Leader Behaviour : its Description and measurement*, (Columbus Ohio : The Ohio State University, 1970).
11. Sharma, M.L. *Diagnosing School Climate*, International Consultants, Sardar Shahr, Rajasthan (India), 1982.
12. Sharma M.L. *Technical Hand book for School organizational climate Description Questionnaire*, Sardar Shahr : Mrs. S. Sharma 1978.
૧૩. ત્રિવેદી એમ.ડી. પારેખ બી.યુ. *શિક્ષણમાં આંકડાશાસ્ત્ર*, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ અમદાવાદ – ૧૯૮૯.
૧૪. દેસાઈ એચ.જી. અને દેસાઈ કે.જી. *સંશોધન પદ્ધતિઓ અને પ્રવિધિઓ*, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, અમદાવાદ – ૧૯૮૯.
૧૫. દેસાઈ કે.જી., દેસાઈ એચ.જી. *મનોવૈજ્ઞાનિક માપન*, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, અમદાવાદ – ૧૯૭૮.
૧૬. ઉચાટ ડી.એ. *સંશોધનના પ્રારંભે*, અક્ષર ભવન રાજકોટ – ૧૯૮૮.
૧૭. અંબાસણા એ.ડી. *માપન, વિશ્વસનીયતા અને પ્રમાણભૂતતા*, ડૉ. એચ.જી.દેસાઈ એજ્યુકેશનલ મેમોરીયલ ટ્રસ્ટ રાજકોટ-૧૯૯૩.
૧૮. દરજી ડી.આર. *શૈક્ષણિક માપન અને મૂલ્યાંકનની પ્રવિધિઓ*, અમદાવાદ, યુનિવર્સિટીગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ અમદાવાદ-૧૯૮૫.
૧૯. મોદી દમયંતિબેન (સંપાદિત) *સંશોધન માધુકરી*, શિક્ષણ શાસ્ત્રભવન, ભાવનગર યુનિવર્સિટી – ૧૯૯૧.

✿ **JOURNALS**

1. Andrews, J.H.M., What School Climate Conditions are desirable, *The C.S.A. Bulletin*, July 1965 PP 4-40.
2. Argyris, Chris, Some Problems in conceptualizing organizational Climate, *A case study of Bank Administrative Science Quarterly*, 2nd March, 1958, PP 501-502.
3. Bidwell, C.E. Some effects of Administrative Behaviour : *A study in Role Theory, Adm. SC., Q.*, No-9, 1957 PP 978-980.
4. Cornell, Francis G., *Socially perceptive administrative* Phi Delta Kappan, 36, 222, March, 1955.
5. Halpin, Andrew W. and Croft, Don B., *The Organizational Climate of Schools Administrator's Note Book*. XI (7), 1963.
6. Kenney, James B. and Rentz, R. Robert. The Organizational Climate of schools in five Urban Areas, *The Elementary school Journal*, Vol. 71, No-2, Nov. 1970.
7. Sharma M.L. A comparative study of Organizational Climates of Government Secondary Schools and Private secondary schools of Churu District, Rajasthan, *Journal of Educational Research and Extension*, 1969. PP 120-126.
8. Sharma Motilal and Santhanam M.R. Percolation of School Climate into the Classroom, *Education and Psychology Review*, Oct., 1971.
9. Sharma Motilal and Santhanam M.R., School Organizational Climate and Teacher Classroom, Behaviour, *Journal of Educational Research and Extension*, Vol. 9, No.1, July, 1972.

10. Sharma Motilal, Organizational climate and academic achievement, *Indian Journal of Psychometry and Education*, 11, 12, 971.
11. Sharma Motilal, School Organizational Climate : An overview. *Indian Educational Review*, Vol. 6, No. 2, 1971.
12. Sharma Motilal, Educating the managers of the educational enterprise : An Exploratory Programme, *NIE Journal*, VI, 3, 1972.
13. Sharma Motilal, Prognosticating the school climate, *The Educational Trends*, Vol. 9 No. 1-2, 1974.
14. Sharma Motilal, Organizational climate of school : A comparative study, *Naya Shikshak*, XIV, 3, 1975.
15. Sharma Motilal, & Parham, John, Principal's consideration behaviour and its relationship with school organizational climate, *Parshashnika*, Vol. III, No. 4, 1975.
16. Sharma Motilal, Initiating structure behaviors of the headmaster and secondary school climate, *Indian Journal of Psychology*, Vol. 48, part-4, 1973.
17. Sharma Motilal, School climate and its Relationship with Headmaster's Leadership Behaviour, *Teacher To-day*, Jan-March, 1982.
18. Sharma Motilal, Buch P.M. & Rai, K., Organizational climate of secondary schools of Rajasthan and Gujarat : A Comparative study, in 'Motilal Sharma, et. al. (eds.) *Diagnosing the School Personality*, Baroda : Centre of Advanced study in Edu., 1975.

19. Sharma Motilal, Quraishi A.M., Teacher moral and organizational climate : An exploratory study, *The Progress of Education*, December, 1972.
20. Sharma Motilal, School organizational personality, *Jan Shikshan*, September-December, 1974.
21. Sharma Motilal, Dimensions of School Climate, *Indian Educational Review*, Jan. 1980.
22. Sharma Motilal, *Schools in Context*, Ambala-cant : The Indian Publications, 1980.
23. Sharma Motilal, An Investigation into organizational climate of secondary school of Rajasthan, *EPA Bulletin*, Vol., I, No.2 July, 1973.
24. Spencer, Herbert, *Autobiography*, New York, 1904.

❁ મહાનિબંધ, લઘુશોધ નિબંધ, સંશોધન અહેવાલ

1. Franklin, I. A study of organizational Climate and Teacher morale in colleges of Education in Gujarat, Ph. D. Edu. Baroda : M.S. Uni. 1975.
2. Gandhi, K.A. A Study of school Climate as a Function of personality of school personnel and pupil control Ideology, Ph. D. Edu. Baroda : M.S. Uni. 1977.
3. Jain, G.R. A study of organizational Climate of a few selected secondary schools under different management of Ulhasnagar and it's neighbourhood. Ph. D. Edu. Uni. of Bombay 1993.
4. Pillai, J.K. organizational Climate Teacher morale and school Quality, Ph. D. Edu., Baroda, M.S. Uni. 1974.
5. Raut S.R. A study of organizational effectiveness in relation to leadership behaviour role performance and conflict management strategies of the Headmasters and Teacher's work satisfaction. Ph. D. Edu. Kurukshetra Uni. 1995.
6. Rao, T.R.S. A study of the classroom Climate in secondary schools, Ph. D. Edu. Madras Uni. 1977.
7. Sarkar S.C. A comparative study of Role perception and job satisfaction of Headmasters and Teachers in relation to organizational Climate of secondary school in Dacca city (Bangladesh), Ph.D. Edu. Pan. Uni. 1985.
8. Sargent, J.S., An analysis of Principal and Staff Perceptions of High School Organizational climate, Unpublished Doctoral Dissertation, University, of Minnesota, Dissertation Abstracts, 1967, 27, 2344A.

9. Schmidt, W.G., Relationship Between Jortain Aspect of Teacher Behaviour and Organizational Climate, Unpublished Doctoral Thesis. University of Alberta, Edmonton, 1965.
10. Shah S.A. A study of the Impact of school Climate on students and their teacher in Aligarh District, Ph. D. Edu. Agra Uni. 1981.
11. Sharma. M.L. An Investigation into organizational Climate of secondary schools of Rajsthan, Ph. D. Edu. M.S. Uni. 1974.
12. Sharma, M.L., A comparative study of Organizational climate of Government and Private schools of Churu District, Rajasthan, Unpublished Dissertation, National Institute of Education, N.C.E.R.T. New Delhi, India, 1968.
13. Sharma, Motilal, Organizational Climate and its Measurement, Paper presented at the Summer Institute in Research Methodology in Education Organized at CASE, Faculty of Education and Psychology, M.S. University of Baroda, Baroda, 17th May, to 27th June, 1971c, p.2.
14. Sharma M.L., School climate and its Relationship with Headmaster's Leadership Behaviour, Unpublished Research Report, Centre of Advanced Study in Education, M.S., University, 1972d.
15. Sharma, M.L., Prognesticating the school climate, Unpublished Research Report, Centre of Advanced Study in Education, M.S. University, 1972c.
16. Sharma, M.L., School Climate and its Relationship with school Effectiveness, Principal's Effectiveness, and Teacher Satisfaction, Unpublished Research Report, Centre of Advanced study in Education, M.S. University, Baroda, 1972f.

17. Sharma, M.L., and Shah, G.B. Initiating Structure Behaviour of the Headmaster and School Climate Unpublished Research Report, Centre of Advanced Study in Education, M.S., University, Baroda, 1972.
18. Sharma, M.L., and Parham, J., Principal's Consideration Behaviour and its Relationship with school organizational Climate, Unpublished Research Report, Centre of Advanced Study in Education M.S., University, 1972.
19. Sharma, M.L., Buch, P.M., and Rai, K., Organizational Climate of Secondary Schools of Rajasthan and Gujarat : A comparative study, in Sharma, Buch, Rai (Eds) Diagnosing the School Personality, Baroda : Centre of Advanced Study in Education, 1971.
20. Samrong, P. A study of organizational Climate and Teacher morale in secondary schools in central zone of Thailand. Ph. D. Edu. M.S. Uni. 1976.
21. Smith, D.C., Relationship Between External Variables and the Organizational Climate Description Questionnaire, Unpublished Doctoral Dissertation, North-Western University, Dissertation Abstracts, 1967, 27, 2041A.
22. Stansbury, R.D., A Validation study of the Organizational Climate Description Questionnaire for Iowa Elementary Schools, Unpublished Doctoral Dissertation, University of Iowa, Dissertation Abstracts, May, 1969, 29, 3217A.
23. Summers J.A., The Relationship of Organizational Climate of Elementary School Teachers, Unpublished Doctoral Dissertation, southern Illinois University, Dissertation Abstracts, 1970.

24. Tripathi M.K. organizational Climate and Teacher Attitudes : A study of Relationship, Ph.D. Edu. BHU. 1978.
25. Turner, H.R., Association Between - Organizational Climate and Teacher satisfaction - Dissatisfaction, Unpublished Doctoral Dissertation Auburn, University, Dissertation Abstracts, April, 1969, 29, 3403A.
26. Wall, R.C., A Study of Organizational Climate in Selected Suburban-Elementary Schools, Unpublished Doctoral Dissertation, University of Illinois, Dissertation Abstracts, 1967, 28, 4864A.
27. Wathias, J.F., The relationship between the Principal and his Professional staff in the Public School Reparative Research Project, Regional Curriculum Projects, Atlanta, Diorama, 1966.

.....✍

પરિશિષ્ટ - ૧

અભ્યાસના નમૂનામાં સમાવિષ્ટ ગુજરાતની પી.ટી.સી. કોલેજની યાદી

અનુ. નંબર	અધ્યાપન મંદિરનો કોડ નંબર	અધ્યાપન મંદિર/જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવનનું નામ જિલ્લાવાર	વર્ગોની સંખ્યા
1.	01-GUND	બુનિયાદી પુરુષ અધ્યાપન મંદિર સર્વોદય આશ્રમ, ગુંદી, જિ. અમદાવાદ	1
2.	02-HKAD	એચ.કે. પ્રાયમરી ટ્રેનિંગ કોલેજ, નવરંગપુરા, અમદાવાદ.	2
3.	03-CHAD	શેઠ સી.એન. તાલીમી વિદ્યાલય, આંબાવાડી, અમદાવાદ.	-
4.	04-PRAD	પી.આર.ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાયખડ, અમદાવાદ	-
5.	05-KTLL	જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, કઠલાલ જિ. ખેડા	2
6.	06-ANAD	મોતીભાઈ અમીન પ્રાથમિક શિક્ષક અધ્યાપન મંદિર, મોગરી તા. જિ. આણંદ	2
7.	07-LMBS	શ્રી એમ.બી. શાહ પ્રાથમિક અધ્યાપન મંદિર લિબાસી, જિ. ખેડા	1
8.	08-VDRD	જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ, વડોદરા	2
9.	09-DABK	સરકારી પુરુષ અધ્યાપન મંદિર ડબકા, જિ. વડોદરા	2
10.	10-RAJM	જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, રાજપીપળા, જિ. નર્મદા	1
11.	11-SURT	જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, સુરત	1
12.	12-KHVP	શ્રી ખંડુભાઈ હરીભાઈ દેસાઈ પુ.અ.મંદિર, વાપી, જિ. વલસાડ	2
13.	13-DEVB	સરકારી પુરુષ અધ્યાપન મંદિર દેવગઢ બારીયા, જિ. પંચમહાલ	2
14.	14-SNTR	જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, સંતરામપુર, જિ. દાહોદ	1

15.	15-RANJ	શ્રી શિ.હ.મોદી બુનિયાદી અધ્યાપન મંદિર, રણુજ, જિ. પાટણ	2
16.	16-PLND	જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, પાલનપુર, જિ. બનાસકાંઠા	1
17.	17-CKPL	શ્રી સી.કે. મહેતા કોલેજ ઓફ પ્રાયમરી એજ્યુ. પાલનપુર, જિ. બનાસકાંઠા	1
18.	18-KADR	શ્રી સરકારી અધ્યાપન મંદિર, કડિયાદરા, જિ. સાબરકાંઠા	2
19.	19-PRTJ	શ્રી વાસુદેવ રાવલ બુનિયાદી પુરુષ અધ્યાપન મંદિર પ્રાંતિજ, જિ. સાંબરકાંઠા	4
20.	20-LIMB	જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, લીમડી, જિ. સુરેન્દ્રનગર.	1
21.	21-LNSU	શ્રી લખમશી ન.પુ.મૈત્રી પુરુષ અધ્યાપન મંદિર, સુરેન્દ્રનગર.	1
22.	22-SNGH	સરકારી પુરુષ અધ્યાપન મંદિર સોનગઢ, જિ. ભાવનગર.	2
23.	23-BVND	જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, ભાવનગર.	1
24.	24-BHUJ	જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, ભૂજ. જિ. કચ્છ	1
25.	25-MORD	હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ મોરબી, જિ. રાજકોટ.	2
26.	26-AMDI	જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, અમરેલી.	1
27.	27-DHOL	જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, જામનગર.	1
28.	28-ALIB	બુનિયાદી અધ્યાપન મંદિર, અલીયાબાડા, જિ. જામનગર.	2
29.	29-MAGL	સરકારી પુરુષ અધ્યાપન મંદિર માંગરોળ, જિ. જૂનાગઢ.	2
30.	30-SHPR	સર્વોદય આશ્રમ અધ્યાપન મંદિર, શાપુર, જિ. જૂનાગઢ.	2
31.	31-ADLJ	શ્રીમતી માણેકબા સ્ત્રી અધ્યાપન મંદિર અડાલજ, જિ. ગાંધીનગર.	2

32.	32-KOBA	કસ્તુરબા સ્ત્રી અધ્યાપન મંદિર, કોબા, જિ. ગાંધીનગર.	2
33.	33-DHLK	શ્રી સી.યુ. શાહ સ્ત્રી અધ્યાપન મંદિર, ઘોળકા, જિ. અમદાવાદ.	2
34.	34-AHOD	જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, રાયખડ ખમાસા ગેટ, અમદાવાદ.	1
35.	35-SBRM	સ્ત્રી અધ્યાપન મંદિર, હરિજન, આશ્રમ, સાબરમતી, અમદાવાદ.	2
36.	36-NDAD	સરદાર વલ્લભભાઈ સ્ત્રી અધ્યાપન મંદિર, નડિયાદ, જિ. ખેડા.	2
37.	37-SUNV	સૂરજ બા ગો. પટેલ સ્ત્રી અધ્યાપન મંદિર, સુણાવ, જિ. ખેડા.	2
38.	38-TCWB	સરકારી મહિલા અધ્યાપન મંદિર, સુરસાગર, વડોદરા.	2
39.	39-CHHO	શ્રીમતી એમ.સી. પટેલ સ્ત્રી અધ્યાપન મંદિર, છોટાઉદેપુર, જી. વડોદરા.	2
40.	40-RJPW	સ્ત્રી અધ્યાપન મંદિર, રાજપીપળા, જિ. નર્મદા.	2
41.	41-VVTC	વનિતા વિશ્રામ ટ્રેનિંગ કોલેજ, અઠવા લાઈન્સ, સુરત.	2
42.	42-BORK	કસ્તુરબા અધ્યાપન મંદિર બોરખડી, જિ. સુરત.	2
43.	43-SKVP	શ્રીમતિ એસ.કે. બોલાઈવાલા, મહિલા અધ્યાપન મંદિર, વાપી જિ. વલસાડ	1
44.	44-UDVD	શ્રી ભગીની સમાજ કપિલાબેન મહેતા મહિલા અધ્યાપન મંદિર ઉદવાડા, જિ. વલસાડ	1
45.	45-ZALD	મહિલા અધ્યાપન મંદિર ઝાલોદ, જિ. દાહોદ	3
46.	46-PATN	જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, પાટણ.	1
47.	47-NRDP	બુનિયાદી સ્ત્રી અધ્યાપન મંદિર, નારદીપુર, જિ. મહેસાણા.	2

48.	48-CTSN	સ્ત્રી અધ્યાપન મંદિર, બાલારામ-ચિત્રાસણી, જિ. બનાસકાંઠા.	3
49.	49-IDAR	જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, ઈડર જિ. સાબરકાંઠા	1
50.	50-ANRA	સ્ત્રી અધ્યાપન મંદિર, અનેરા, જિ. સાબરકાંઠા.	2
51.	51-MLSU	શ્રી એમ.એલ. દોશી મહિલા અધ્યાપન મંદિર, સુરેન્દ્રનગર.	1
52.	52-WDVN	શ્રીમતિ સદગુણાબેન સી.યુ.શાહ અધ્યાપન મંદિર, વઢવાણ સીટી., જિ. સુરેન્દ્રનગર.	1
53.	53-BVNR	ઘરશાળા અધ્યાપન મંદિર, ભાવનગર.	2
54.	54-JUND	જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, જૂનાગઢ.	1
55.	55-RJTD	જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, રાજકોટ.	1
56.	56-LOHR	શ્રી લોહાણા સ્થાપિત મહિલા અધ્યાપન મંદિર, રાજકોટ.	2
57.	57-SAVK	શ્રી મહિલા અધ્યાપન મંદિર, સાવરકુંડલા, જિ. અમરેલી.	2
58.	58-VBPR	મહિલા અધ્યાપન મંદિર, બાબાપુર, જિ. અમરેલી.	2
59.	59-JMNR	શ્રીમતી મુ.અ.મ્યુનિ. મહિલા અધ્યાપન મંદિર, જામનગર.	2
60.	60-PRAB	શ્રી સ.વ.પ્ર. અધ્યાપન મંદિર, પ્રભાસપાટણ, જિ. : જૂનાગઢ	2
61.	61-MUND	બુનિયાદી અધ્યાપન મંદિર, મુંદ્રા, જિ. કચ્છ.	2

પરિશિષ્ટ – ૨

એડવર્ડ્ઝના 'ટી' ગુણોત્તર દ્વારા વિધાન પસંદગીનું ઉદાહરણ

વિધાન-૧ માટે ઉચ્ચ પ્રાપ્તાંક જૂથ તથા નિમ્ન પ્રાપ્તાંક જૂથ એમ બે આવૃત્તિ વિતરણો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં. આવૃત્તિ વિતરણ પરથી ઉચ્ચ પ્રાપ્તાંક જૂથની સરાસરી X_H તથા નિમ્ન પ્રાપ્તાંક જૂથની સરાસરી X_L શોધી. જેને એડવર્ડ્ઝના સૂત્રમાં મૂકવાથી t ની કિંમત મળી. સૌથી વધુ પ્રાપ્તાંક મેળવનાર જૂથના ૨૫% પાત્રો તથા સૌથી ઓછા પ્રાપ્તાંક મેળવનાર જૂથના ૨૫% પાત્રોની સંખ્યા $n = 15$ લીધેલ છે.

ઉચ્ચ પ્રાપ્તાંક				નિમ્ન પ્રાપ્તાંક			
X_H	F	FX_H	FX_H^2	X_L	F	FX_L	FX_L^2
5	5	25	125	5	4	20	100
4	9	36	144	4	9	36	144
3	1	3	9	3	2	6	18
2	0	0	0	2	0	0	0
1	0	0	0	1	0	0	0
કુલ	15	64	278	કુલ	15	62	262

$\begin{aligned}\bar{X}_H &= \frac{\sum FX_H}{n} \\ &= \frac{64}{15} = 4.27\end{aligned}$	$\begin{aligned}\bar{X}_L &= \frac{\sum FX_L}{n} \\ &= \frac{62}{15} = 4.13\end{aligned}$
$\begin{aligned}\sum (X_H - \bar{X}_H)^2 &= \sum FX_H^2 - \frac{(\sum X_H)^2}{n} \\ &= 278 - \frac{(64)^2}{15} \\ &= 278 - \frac{4096}{15} \\ &= 4.93\end{aligned}$	$\begin{aligned}\sum (X_L - \bar{X}_L)^2 &= \sum FX_L^2 - \frac{(\sum X_L)^2}{n} \\ &= 262 - \frac{(62)^2}{15} \\ &= 262 - \frac{3844}{15} \\ &= 5.73\end{aligned}$

$$t = \frac{\bar{X}_H - \bar{X}_L}{\sqrt{\frac{\sum (X_H - \bar{X}_H)^2 + \sum (X_L - \bar{X}_L)^2}{n(n-1)}}$$

$$t = \frac{4.27 - 4.13}{\sqrt{\frac{4.93 + 5.73}{15(15-1)}}}$$

$$t = \frac{0.14}{0.225} = 0.62$$

$$\therefore t = 0.62$$

પરિશિષ્ટ – ૩

કલમ પૃથક્કરણ માટેના તજજ્ઞોની યાદી

૧. ડૉ. જી. જી. નકુમ
શ્રીમતી એમ.એમ.શાહ બી.એડ. કોલેજ, વઢવાણ.
૨. ડૉ. મનસુખભાઈ સી. નંદાણી
શ્રીમતી એમ.એમ.શાહ બી.એડ. કોલેજ, વઢવાણ.
૩. શ્રી પ્રવિણભાઈ ડી. ભાલ
શ્રીમતી એમ.એમ.શાહ બી.એડ. કોલેજ, વઢવાણ.
૪. ડૉ. ઈશ્વરભાઈ પરમાર
શ્રી શારદાપીઠ બી.એડ.કોલેજ, દ્વારકા.
૫. ડૉ. રઘુભા પી. ચુડાસમા
એમ.ડી.એસ. મહિલા બી.એડ. કોલેજ, જૂનાગઢ.
૬. ડૉ. મૂળશંકર એલ. જોષી
શિક્ષણ શાસ્ત્ર ભવન ગુજરાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
૭. ડૉ. ભગવાનભાઈ એસ. પટેલ
શ્રીમતી એમ.એમ. શાહ કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન, વઢવાણ.
૮. શ્રી બળવંતભાઈ વી. વ્યાસ
શ્રી સી.એચ.શાહ મહિલા કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન, સુરેન્દ્રનગર.
૯. શ્રી રૂપલબેન માંકડ
દરબાર ગોપાળદાસ શિક્ષણ મહાવિદ્યાલય, અલીઆબાડા.
૧૦. ડૉ. વીણાબેન વૈષ્ણવ
ડૉ. સુભાષ મહિલા બી.એડ. કોલેજ, જૂનાગઢ.
૧૧. ડૉ. અરવિંદભાઈ બડગુજર
શ્રી રામબા બી.એડ.કોલેજ, પોરબંદર
૧૨. ડૉ. હંસાબેન શાહ
શ્રી સી.યુ..શાહ મહિલા બી.એડ.કોલેજ, સુરેન્દ્રનગર.

૧૩. શ્રી રમેશભાઈ દવે
ગઢશીશા હાઈસ્કૂલ, માંડવી (કચ્છ).
૧૪. શ્રી મિનાક્ષીબેન દેસાઈ
'ભૂલકા ભવન ટ્રસ્ટ' અડાજણ રોડ, સૂરત.
૧૫. શ્રી તુલસીભાઈ પટેલ
૧-ઉદયનગર, મહેસાણા.
૧૬. ડૉ. સૂર્યકાંત શાહ
શિક્ષણ શાસ્ત્ર ભવન, સાઉથ ગુજરાત યુનિવર્સિટી, સૂરત.
૧૭. ડૉ. રવિન્દ્ર અંધારિયા
બી.એડ.કોલેજ, ભાવનગર.
૧૮. ડૉ. ચંદ્રકાંત ભોગાયતા
શિક્ષણશાસ્ત્ર ભવન, ભાવનગર યુનિવર્સિટી, ભાવનગર.
૧૯. ડૉ. જે.ડી. દવે
શ્રી પી.ડી. માલવીયા બી.એડ.કોલેજ, રાજકોટ.
૨૦. ડૉ. રાજાભાઈ પટેલ
શ્રી વિવેકાનંદ બી.એડ.કોલેજ, અમદાવાદ.

પરિશિષ્ટ - ૪
તજજોને વિનંતી પત્ર

કૃષ્ણકુમાર એમ. મહેતા
C/O શ્રી ગીતા વિદ્યાલય ટ્રસ્ટ,
જંકશન પ્લોટ, રાજકોટ-૧.

માનનીયશ્રી,

નમસ્કાર

સવિનય જણાવવાનું કે રાજકોટની શ્રી લાલબહાદુર શાસ્ત્રી ઉચ્ચત્તર માધ્યમિક શાળામાં હું ગણિતના શિક્ષક તરીકે ફરજ બજાવું છું અને સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીની શિક્ષણ વિદ્યાશાખામાં ડોક્ટરેટ સંશોધન કરી રહેલ છું.

એકેડેમિક સ્ટાફ કોલેજના ડાયરેક્ટર ડો. ભદ્રાયુભાઈ વઘરાજાનીના માર્ગદર્શન હેઠળ મારું સંશોધન કાર્ય આગળ ધપી રહેલ છે. મારા સંશોધનનું શીર્ષક છે : "પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ".

સંશોધનના એક ભાગરૂપે ત્રણ માપદંડોની રચના કરેલ છે.

- (૧) અધ્યાપકનો સંતોષ માપદંડ
- (૨) કોલેજનો પ્રભાવ માપદંડ
- (૩) આચાર્યનો પ્રભાવ માપદંડ

આ ત્રણેય માપદંડો રચવા માટે સંબંધિત વિધાનો એકત્ર કરવામાં આવેલ છે. આ માપદંડો અંગે પી. ટી. સી. કોલેજના અધ્યાપકોના અભિપ્રાયો લેવાના છે. આપશ્રી શિક્ષણ અને સંશોધનના અગ્રણી છો. આ સાથેના ત્રણેય માપદંડને ચકાસી જવા માટે અને તેમાંથી ઉચિત ન જણાય તેવા વિધાનો રદ કરવાનું સૂચવવા માટે આપને મોકલી રહેલ છું. આ કાર્ય અંગે આપશ્રીનો અભિપ્રાય પણ લખી જણાવવા નમ્ર વિનંતી છે.

આ સાથે ટપાલ ટીકીટ સહિતનું જવાબી કવર બીડેલ છે. આપશ્રી આપનો અમૂલ્ય સમય કાઢીને સહયોગ આપશો તેવી અપેક્ષા છે.

આભાર સાથે...
કૃષ્ણકુમાર મહેતાના
નમસ્કાર

પરિશિષ્ટ – ૫
આચાર્યને વિનંતી પત્ર

પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ

માર્ગદર્શક
ડૉ. ભદ્રાયુ વઘરાજાની
ડાયરેક્ટર
એકેડેમિક સ્ટાફ કોલેજ
સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ

પ્રયોજક
કૃષ્ણકુમાર એમ. મહેતા
મદદનીશ શિક્ષક
શ્રી લાલબહાદુર શાસ્ત્રી વિદ્યાલય
રાજકોટ

માનનીય આચાર્યશ્રી,

નમસ્કાર,

સવિનય જણાવવાનું કે રાજકોટની શ્રી લાલબહાદુર શાસ્ત્રી ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળામાં હું ગણિતના શિક્ષક તરીકે ફરજ બજાવું છું અને સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીની શિક્ષણ વિદ્યાશાખામાં એકેડેમિક સ્ટાફ કોલેજના ડાયરેક્ટર ડો. ભદ્રાયુ વઘરાજાનીના માર્ગદર્શન હેઠળ પીએચ.ડી. કરી રહેલ છું. આ પત્ર સાથે ડો. મોતીલાલ શર્મા રચિત સંગઠનાત્મક વાતાવરણ સૂચક પ્રશ્નાવલી (S O C D Q) તથા ત્રણ માપદંડો સામેલ છે. જેમાં આપની કોલેજના / ભવનના અધ્યાપકોએ ઉત્તરો આપવાના છે. દરેક અધ્યાપકે ત્રણ માપદંડો તથા ડો. મોતીલાલ શર્માની પ્રશ્નાવલી એમ ચારના ઉત્તરો આપવાના છે. આ પત્ર સાથે જવાબી કવર જોડેલ છે. આપની કોલેજના તમામ અધ્યાપકો પાસે આ પ્રશ્નાવલી તથા માપદંડોમાં ઉત્તરો મેળવવા આપનો અમૂલ્ય સમય કાઢીને સહયોગ આપશો તેવી અપેક્ષા છે. તમામ અધ્યાપકોના ઉત્તરપત્રો જવાબી કવરમાં સત્વરે પરત મોકલવા નમ્ર વિનંતી છે.

લી. આપનો આભારી

કૃષ્ણકુમાર એમ. મહેતા
C/O શ્રી ગીતા વિદ્યાલય ટ્રસ્ટ,
જંકશન પ્લોટ, રાજકોટ-૧.

પરિશિષ્ટ - ૬
અધ્યાપકને વિનંતી પત્ર

પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ

માર્ગદર્શક
ડો. ભદ્રાચુ વછરાજાની
ડાયરેક્ટર
એકેડેમિક સ્ટાફ કોલેજ
સોરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી
રાજકોટ.

પ્રયોજક
કૃષ્ણકુમાર એમ. મહેતા
મદદનીશ શિક્ષક
શ્રી લાલબહાદુર શાસ્ત્રી વિદ્યાલય
રાજકોટ.

માનનીય અધ્યાપક શ્રી,

સવિનય જણાવવાનું કે રાજકોટની શ્રી લાલબહાદુર ઉચ્ચ માધ્યમિક શાળામાં હું ગણિતના શિક્ષક તરીકે ફરજ બજાવુ છું. અને સોરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીની શિક્ષણ વિદ્યાશાળામાં ડો. ભદ્રાચુ વછરાજાનીના માર્ગદર્શન હેઠળ ડોક્ટરેટ (Ph.D.) સંશોધન કરી રહેલ છું. મારા સંશોધનનું શીર્ષક છે, ' પી.ટી.સી. કોલેજનું સંગઠનાત્મક વાતાવરણ '

આ સાથે ડો. મોતીલાલ શર્મા રચિત સંગઠનાત્મક વાતાવરણ સૂચક પ્રશ્નાવલી (S O C D Q) તથા સંશોધનના એક ભાગરૂપે રચેલા ત્રણ માપદંડો સામેલ છે. (૧) અધ્યાપકનો સંતોષ-માપદંડ (૨) આચાર્યનો પ્રભાવ-માપદંડ અને (૩) કોલેજનો પ્રભાવ-માપદંડ. જેમાં પી.ટી.સી. કોલેજ/જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન ના સર્વે અધ્યાપકોએ પોતાના ઉત્તરો યિન્હિત કરવાના છે. આ ત્રણે માપદંડોના પ્રત્યેક વિધાનને કાળજીપૂર્વક વાંચીને વિધાનની સામે આપેલ પંચ બિંદુ માપદંડમાં આપનો ઉત્તર ચિહ્ન (✓) દ્વારા દર્શાવવા નમ્ર વિનંતી છે. માત્ર સંશોધનના હેતુ અર્થે આ વિધાનોના આપે ઉત્તર આપવાના છે. આપનો અમૂલ્ય સમય કાઢીને સહયોગ આપશો તેવી અપેક્ષા છે.

લી. આપનો આભારી
કૃષ્ણકુમાર એમ. મહેતા
C/o. શ્રી ગીતા વિદ્યાલય ટ્રસ્ટ
જંકશન પ્લોટ, રાજકોટ-૩૬૦ ૦૦૧.

પરિશિષ્ટ - ૭
સંશોધક ઉપકરણ

અધ્યાપકનો સંતોષ - માપદંડ						
કોલેજનું નામ :- _____						
સ્થળ :- _____ જિલ્લો :- _____						
અધ્યાપકનું નામ :- _____						
શૈક્ષણિક લાયકાત :- _____ જાતિયતા :- _____						
ક્રમ	વિધાન	સંપૂર્ણ સહમત	સહમત	તટસ્થ	અસહમત	સંપૂર્ણ અસહમત
૧.	આચાર્ય મારા કાર્યની નોંધ લે છે.					
૨.	આચાર્ય મારા કાર્યની કદર કરે છે.					
૩.	આચાર્ય મને પ્રોત્સાહન આપે છે.					
૪.	શિક્ષણમાં નવતર પ્રયોગો તથા આધુનિક સંશોધનોનો અમલ કરવાનું સ્વાતંત્ર્ય છે.					
૫.	હું મારા શિક્ષણકાર્યમાં નવા વિચારોનો ઉપયોગ કરું છું.					
૬.	હું મારા શિક્ષણકાર્યને અસરકારક બનાવવા માટે પ્રયત્નશીલ છું.					
૭.	વર્ગખંડમાં ચર્ચામાં તાલીમાર્થીઓનો પૂરતો સહયોગ મળે છે.					
૮.	સહઅભ્યાસ પ્રવૃત્તિઓમાં તાલીમાર્થીઓનો પૂરતો સહયોગ મળે છે.					
૯.	મારા વિષયના તાસ માટે તાલીમાર્થીઓ તત્પર હોય છે.					
૧૦.	સહકર્મચારીઓ સાથે મારે મૈત્રીપૂર્ણ સંબંધો છે.					
૧૧.	મારા વિષયના અન્ય શિક્ષકો સાથે મારે મૈત્રીપૂર્ણ સંબંધો છે.					
૧૨.	હું શિક્ષણના પ્રવર્તમાન સિદ્ધાંતોથી માહિતગાર છું.					
૧૩.	મારા વિષયના સંદર્ભમાં વિશેષ વાચન તથા વિશેષ જાણકારી ધરાવું છું.					
૧૪.	હું તાલીમાર્થીઓમાં સારી વાચનદેવોનું ઘડતર કરું છું.					
૧૫.	મારા વિષયમાં તાલીમાર્થીઓ ઉચ્ચ સિદ્ધિ મેળવે છે.					
૧૬.	મારી નોકરીની શરતો સંતોષજનક છે.					
૧૭.	શિક્ષણકાર્ય દ્વારા મને પુરતો આત્મસંતોષ મળે છે.					
૧૮.	સમયપત્રકમાં સમાન કાર્યભારની રીતે તાસની જાણવણી થઈ છે.					
૧૯.	અધ્યાપન માટે મને પસંદગીનો વિષય પ્રાપ્ત છે.					
૨૦.	મારા શિક્ષણકાર્ય વિશે તાલીમાર્થીઓના પ્રતિભાવો ખૂબ જ સારા છે.					
૨૧.	વાલીઓ મને પૂરતો આદર આપે છે.					
૨૨.	શિક્ષકો માટે અવારનવાર કાર્યશાળા યોજાય છે.					
૨૩.	સમયપત્રકમાં કાર્ય અને વિરામની યોગ્ય ગોઠવણી થઈ છે.					

પરિશિષ્ટ - ૮
સંશોધક ઉપકરણ

આચાર્યનો પ્રભાવ - માપદંડ						
આચાર્યનું નામ :- _____						
શૈક્ષણિક લાયકાત :- _____ જાતિચતા :- _____						
ક્રમ	વિધાન	સંપૂર્ણ સહમત	સહમત	તરસ્થ	અસહમત	સંપૂર્ણ અસહમત
૧.	કોલેજના વહીવટી સંચાલનની કુશળતા ધરાવે છે.					
૨.	સંચાલકીય સમસ્યા ઉકેલવા માટેની આંતરચૂક ધરાવે છે.					
૩.	કોલેજના સંચાલન માટે પૂરતો સમય ફાળવે છે.					
૪.	કોલેજના સંચાલનમાં નૂતન પ્રવાહોને પૂરતું સ્થાન આપે છે.					
૫.	શિક્ષણદાતા મેળવવા લોકશાહી અભિનમ ધરાવે છે.					
૬.	અધ્યાપકોની ચોગ્યતા અનુસાર કાર્યવિભાજનની ક્ષમતા ધરાવે છે.					
૭.	અધ્યાપકોના કાર્યભારની સમાન વહેંચણી કરે છે.					
૮.	શૈક્ષણિક વિષયોના મૂલ્યભાર મુજબ તાસનું આયોજન કરે છે.					
૯.	પ્રત્યેક મુદ્દાને આપરી લેતું શૈક્ષણિક આયોજન કરે છે.					
૧૦.	અધ્યાપકો પાસેથી સહયોગ મેળવવાની કુશળતા ધરાવે છે.					
૧૧.	અધ્યાપકોને શૈક્ષણિક સંશોધન માટે પ્રોત્સાહન આપે છે.					
૧૨.	ઉત્સાહી તથા નિષ્ઠાવાન અધ્યાપકોને વધુ કાર્યભાર સોંપે છે.					
૧૩.	અધ્યાપકોને જરૂરી સંદર્ભગ્રંથો ઉપલબ્ધ કરાવે છે.					
૧૪.	અધ્યાપકોની સમસ્યાઓનું નિવારણ કરવામાં સહકાર આપે છે.					
૧૫.	અધ્યાપકો પોતાના વિષયમાં હંમેશા સજ્જ રહે તેવો આગ્રહ રાખે છે.					
૧૬.	સહઅભ્યાસ પ્રવૃત્તિઓના આયોજન માટે વિવિધ અધ્યાપકોની સમિતિ બનાવે છે.					
૧૭.	અભ્યાસમાં સમાજોપયોગી પ્રવૃત્તિઓને સ્થાન આપે છે.					
૧૮.	સહઅભ્યાસ પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન નિયમિતપણે કરે છે.					
૧૯.	અધ્યયનમાં નબળા તાલીમાર્થીઓના ઉપચારાત્મક શિક્ષણનું આયોજન કરે છે.					
૨૦.	તાલીમાર્થીઓની નિયમિતતા માટે આગ્રહશીલ છે.					
૨૧.	તાલીમાર્થીઓના વ્યક્તિગત પ્રશ્નોમાં રસ લઈને તેનું નિરાકરણ કરે છે.					
૨૨.	તાલીમાર્થીઓને પ્રગતિ માટે ઉચિત પ્રોત્સાહન આપે છે.					
૨૩.	શૈક્ષણિક ગુણવત્તાની સુધારણા માટે પ્રયત્નશીલ છે.					
૨૪.	નવા શૈક્ષણિક વિચારો પ્રત્યે હકારાત્મક વલણ ધરાવે છે.					
૨૫.	પોતાની ભૂલોનો નિઃસંકોચ સ્વીકાર કરે છે.					
૨૬.	કોલેજના સંચાલન કાર્યમાં સૌનો સહકાર લે છે.					
૨૭.	અધ્યાપન કાર્યનું નિયમિત પરીક્ષણ કરે છે.					
૨૮.	ભૌતિક સત્વડો તરફ હકારાત્મક વલણ ધરાવે છે.					

પરિશિષ્ટ - ૯
સંશોધક ઉપકરણ

કોલેજનો પ્રભાવ - માપદંડ						
ક્રમ	વિધાન	સંપૂર્ણ સહમત	સહમત	તટસ્થ	અસહમત	સંપૂર્ણ અસહમત
૧.	ત્રિંચાલયનું મકાન સુવિધાપૂર્ણ છે.					
૨.	પુસ્તકોની કાળજીપૂર્વક જાળવણી થાય છે.					
૩.	વાચનાલયમાં તમામ વિષયોના સંદર્ભગ્રંથો ઉપલબ્ધ છે.					
૪.	તાલીમાર્થીઓની સંખ્યાના પ્રમાણમાં પ્રયોજનાના ચોગ્ય ક્ષમતા ધરાવે છે.					
૫.	સમયપત્રકમાં પ્રાયોગિક શિક્ષણ માટે જરૂરી તાસની જોતવાઈ છે.					
૬.	જે તે વિષયના પ્રાયોગિક કાર્ય માટે જરૂરી સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ છે.					
૭.	શૈક્ષણિક તથા વ્યવસાયિક માર્ગદર્શનની પૂરતી સુવિધા છે.					
૮.	તાલીમાર્થીઓ માટે રમતના મેદાનની સુવિધા છે.					
૯.	તાલીમાર્થીઓ માટે રમતનમતના તાસની જોતવાઈ છે.					
૧૦.	શૈક્ષણિક પ્રવાસ, વિવિધ સ્પર્ધાઓ વગેરે પ્રવૃત્તિઓ નિયમિતપણે યોજાય છે.					
૧૧.	કોમ્પ્યુટર શિક્ષણ માટે જરૂરી તાસની જોતવાઈ છે.					
૧૨.	તાલીમાર્થીઓના આરોગ્ય માટે જરૂરી તમામ તકેદારી લેવાય છે.					
૧૩.	એકમ કસોટીઓ નિયમિતપણે યોજાય છે.					
૧૪.	તાલીમાર્થીઓને વિષયવાર શૈક્ષણિક પ્રોજેક્ટ આપવામાં આવે છે.					
૧૫.	તાલીમાર્થીઓની ભાષાના વિકાસ માટે જરૂરી પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન થાય છે.					
૧૬.	તાલીમાર્થીઓને તેમની સિધ્ધિઓ બદલ પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે છે.					
૧૭.	અધ્યાપકો તથા તાલીમાર્થીઓનું જૂથકાર્ય (ટીમવર્ક) નોંધપાત્ર છે.					
૧૮.	તાલીમાર્થીઓ ગૃહકાર્ય, પ્રાયોગિક કાર્ય તથા પ્રોજેક્ટ નિયમિતપણે કરે છે.					
૧૯.	તાલીમાર્થીઓ સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોમાં ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લે છે.					
૨૦.	તાલીમાર્થીઓ સ્વયંશિસ્ત જાળવે છે.					
૨૧.	અધ્યાપકો તથા તાલીમાર્થીઓ વચ્ચે આત્મીક સંબંધો છે.					
૨૨.	નિયમિતપણે વાલી સંમેલન યોજાય છે.					
૨૩.	વર્ગખંડી વિશાળ તથા હવા-ઉજાશવાળા છે.					
૨૪.	શૈક્ષણિક તથા બિન શૈક્ષણિક કર્મચારી વચ્ચે એકસૂત્રતા છે.					
૨૫.	વાર્ષિક પરિણામ ઘણું સારું આવે છે.					

પરિશિષ્ટ - ૧૦
સંશોધક ઉપકરણ
વિદ્યાલયીય સંગઠનાત્મક વાતાવરણ સૂચક પ્રશ્નાવલી
(S O C D Q)

સૂચનાઓ :-

આ પ્રશ્નાવલીના વિભિન્ન પ્રશ્નો એક કોલેજના સંગઠનમાં થતા વિવિધ પ્રકારના વિશેષ વ્યવહારો કે સ્થિતિઓનું નિરુપણ કરે છે. કૃપા કરીને આપ એ દર્શાવો કે આ વર્ણવેલી વિશેષતાઓમાંથી કઈ વિશેષતા કેટલી હદે આપને કોલેજ - વ્યવહારમાં જોવા મળે છે. આપ આ વિગતોનું 'સારા' કે 'ખરાબ' વ્યવહારની દ્રષ્ટિએ મૂલ્યાંકન ન કરો, પરંતુ પ્રત્યેક વિગતને કાળજીપૂર્વક વાંચો અને એ દ્રષ્ટિએ ઉત્તર આપો કે અમુક પ્રકારની વિગત આપની કોલેજ કેવા રૂપમાં રજૂ કરે છે.

ઉત્તરપત્રમાં પ્રત્યેક ક, ખ, ગ, ઘ નાં ખાનાની ઉપરના ભાગે આ વિગતોના મૂલ્યાંકનનો વર્ણનાત્મક માપદંડ (નહિવત્, ક્યારેક, વારંવાર, ઘણી વખત) છાપેલ છે. કૃપા કરીને આ સૂચનોને વાંચીને જ ઉત્તર આપો. આપ જે વિકલ્પ ઇચ્છો તેની સામે ચિહ્ન કરી શકો છો.

આ પ્રશ્નાવલીના ઉત્તરો મેળવ્યા પછી સંશોધક દ્વારા તે બધા વ્યવહારો અને દશાઓની ચકાસણી કરવામાં આવશે, જેને આપની કોલેજના મોટા ભાગના અધ્યાપકોએ ઉલ્લેખનીય બતાવ્યા છે. અને તેના આધારે આપની કોલેજના સંગઠનાત્મક વાતાવરણની રુપરેખા તૈયાર કરવામાં આવશે.

એક ઉદાહરણ આપની સહાય માટે પ્રસ્તુત છે.

અધ્યાપક એકબીજાને તેમના નામના પ્રથમ ભાગથી સંબોધિત કરે છે.	નહિવત્	ક્યારેક	વારંવાર	ઘણી વખત
	ક	ખ	ગ	ઘ

આ ઉદાહરણમાં ઉત્તર આપનાર 'ગ' વર્ણને જોનાકાર વર્તુળ કરીને બતાવશે કે તે કોલેજમાં આ વ્યવહાર 'વારંવાર' થાય છે.

આપ ઇચ્છો તો કોઈ અન્ય વિકલ્પને પણ ચિન્હિત કરી શકો છો. હવે આપ ઉદાહરણમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે આપનાં ઉત્તરો ચિન્હિત કરો. અંતમાં કૃપા કરીને તપાસી લો કે પ્રત્યેક વિધાનના ઉત્તરને ચિન્હિત કર્યા છે કે નહીં ? સમગ્રનું કોઈ બંધન નથી. તેમ છતાં આપ ઝડપથી ઉત્તર આપશોજી. વિશ્વાસ રાખો, આપના ઉત્તર ખાનગી રહેશે. તેથી કોઈપણ સંકોચ વિના સ્પષ્ટ ઉત્તર આપો.

૧. કોલેજના અધ્યાપકોની ટેવો વ્યથિત કરે તેવી છે.
૨. આચાર્ય પોતે કઠોર પરિશ્રમ કરીને ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે.
૩. અધ્યાપકોનું મનોબળ ઊંચું છે.
૪. અધ્યાપકો દ્વારા કરવામાં આવેલ ટીકા રચનાત્મક હોય છે.
૫. અધ્યાપકોના નિકટના મિત્રો કોલેજના અધ્યાપકોમાંથી જ છે.
૬. પર્નકાર્ય નકકી કરવાના બધા નિર્ણયો આચાર્ય તે છે.
૭. કોલેજના સમારંભમાં બોલવા માટે આચાર્ય પૂરી તૈયારી કરે છે.
૮. અહીં અધ્યાપકોનું એક એવું જાનું જુથ છે કે જે હંમેશા મોટા જૂથનો વિરોધ કરે છે.
૯. ઔપચારિકતાઓ શિક્ષણકાર્યમાં અવરોધ ઉત્પન્ન કરે છે.
૧૦. આચાર્ય અધ્યાપકોને પોતાની આલોચનાનું કારણ પણ બતાવે છે.
૧૧. અધ્યાપકો પોતાના અધ્યાપક મિત્રોને ઘેર મળવા માટે આમંત્રિત કરે છે.
૧૨. અધ્યાપકો પોતાનું કાર્ય પૂર્ણ શક્તિ, ઉત્સાહ અને આનંદથી પૂરું કરે છે.
૧૩. આચાર્ય અધ્યાપકોના કલ્યાણ માટે પ્રયત્નશીલ રહે છે.
૧૪. આચાર્ય અધ્યાપકો માટે કાર્ય નકકી કરે છે.
૧૫. સ્ટાફ મિટીંગ નિશ્ચિત કાર્યક્રમ અનુસાર જ યોજવામાં આવે છે.
૧૬. આચાર્ય અધ્યાપકોના આવ્યા પહેલા જ કોલેજમાં હાજર થઈ જાય છે.
૧૭. અધ્યાપકો સમુચિત કોલેજ ભાવનાનું પ્રદર્શન કરે છે.
૧૮. અધ્યાપકો કોલેજના રોજિંદા કામના દિવસની વચ્ચેથી ચાલ્યા જાય છે.
૧૯. આચાર્ય દ્વારા નકકી કરેલ નિયમોને પડકારવામાં આવતા નથી.
૨૦. આચાર્ય અધ્યાપકોને નવીનતમ શૈક્ષણિક ગતિવિધિઓની જાણ કરતા રહે છે.
૨૧. અધ્યાપકગણ પોતાનાથી વિરુદ્ધ વિચારવાળા અધ્યાપકો પર સમૂહના રૂપે પોતાના વિચારો લાદે છે.
૨૨. આચાર્ય દબાણ કરે છે કે એવું જ કામ તેની ઇચ્છાનુસાર થાય.
૨૩. આચાર્યને સમજવા ઘણા સરળ છે.
૨૪. સુરક્ષાને લગતી સેવા જરૂર પડે સુલભ છે.
૨૫. અધ્યાપકો પોતાના સાથીઓની પારિવારિક પૃષ્ઠભૂમિકા જાણે છે.
૨૬. અધ્યાપક - ડાયરીને પૂરી કરવા માટે વધુ કાર્ય કરવું પડે છે.
૨૭. અધ્યાપકોને કોલેજ કાર્યાલયની સેવાઓ ઉપલબ્ધ છે.
૨૮. આચાર્ય અધ્યાપકોની અધ્યાપન ચોગ્યતા તપાસે છે.
૨૯. આચાર્ય અધ્યાપકોની પોતાની વ્યક્તિગત સમસ્યાઓ હલ કરવામાં મદદ કરે છે.
૩૦. આચાર્ય અધ્યાપકોના દરેક વ્યવહારનું મૂલ્યાંકન કાનૂની રાહે જ કરે છે.
૩૧. આચાર્ય અધ્યાપકો પ્રત્યે વ્યક્તિગત સહાનુભૂતિ રાખે છે.
૩૨. અધ્યાપકગણ આચાર્યની વિશેષ કૃપા માટે પ્રયત્નશીલ રહે છે.

૩૩. મોટા ભાગના અધ્યાપકો પોતાના દોષોનો સ્વીકાર કરી લે છે.
૩૪. અધ્યાપકો વ્યક્તિગત જીવનના પ્રશ્નો પર પરસ્પર ચર્ચા કરે છે.
૩૫. આચાર્ય અધ્યાપકોની ભૂલ સુધારવા માટે સૂચનો આપે છે.
૩૬. અધ્યાપકગણ અધ્યાપકસભામાં બીજા અધ્યાપકના બોલવા વખતે વિધન નાખે છે.
૩૭. આચાર્ય અધ્યાપકોના કાર્યોને પૂરા કરવામાં મદદ કરે છે.
૩૮. કોલેજમાં ઉપલબ્ધ બધાં જ સાધનો વર્ગમાં ઉપયોગ કરવા માટે સરળતાથી મળે છે.
૩૯. આચાર્ય પ્રતિદિન બધા જ અધ્યાપકોનો સંપર્ક કરે છે.
૪૦. અધ્યાપકોને કોલેજ સમય અવધિમાં સામાજિક દ્રષ્ટિએ પરસ્પર વજીર આવવાનો અવસર મળે છે.
૪૧. કોલેજમાં વહીવટી પત્રવ્યવહારનું કામ ઘણું છે.
૪૨. અધ્યાપકોને તેમના ઉચ્ચ અધિકારીઓના નિરીક્ષણના પરિણામોથી વાકેફ કરવામાં આવે છે.
૪૩. આચાર્ય નિશ્ચિત છે કે અધ્યાપક પોતાની પૂરી શક્તિથી કાર્ય કરે છે.
૪૪. અધ્યાપકગણ સ્ટાફ મિટીંગમાં વ્યર્થ પ્રશ્નો પૂછે છે.
૪૫. અધ્યાપક સમૂહમાં એક ભાવના છે કે, આવો કાર્ય પૂરું કરીએ !
૪૬. અધ્યાપકો વહીવટી પત્રોને હળીમળીને તૈયાર કરે છે.
૪૭. સ્ટાફ મિટીંગ મુખ્યત્વે આચાર્યની પ્રવચન સભા છે.
૪૮. અધ્યાપકોના વધારાના કાર્ય સ્પષ્ટરૂપે નક્કી કરવામાં આવે છે.
૪૯. વહીવટી પત્રોની તૈયારી માટે પૂરતો સમય દેવામાં આવે છે.
૫૦. આચાર્ય અધ્યાપકોની મદદ માટે નિયમોથી દૂર જઈને પણ કામ કરી દે છે.
૫૧. આચાર્ય સ્ટાફ સભ્યોના નાના-મોટાં પરસ્પરના મતભેદોને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.
૫૨. અધ્યાપકગણ અધ્યાપકસભામાં તર્કહિન વાતો કરે છે.
૫૩. પાઠ્યક્રમ અનુરૂપ ગતિવિધિઓનું આયોજન બધા અધ્યાપકો હળીમળીને કરે છે.
૫૪. કાર્ય દિવસના રીસેસનો બધા અધ્યાપકો એક સાથે બેસીને આનંદમય ઉપયોગ કરે છે.
૫૫. અધ્યાપકગણ કોલેજના સમય પછી પણ પોતાની ઈચ્છાથી રોકાય છે.
૫૬. આચાર્ય કોલેજની ગતિવિધિઓ નક્કી કરવામાં અધ્યાપકોના સૂચનો લે છે.
૫૭. અધ્યાપકો આ કોલેજ છોડવા અંતે વાતચીત કરે છે.
૫૮. કોલેજ સમય પછી અધ્યાપકગણ પોતાના વિદ્યાર્થીઓના વ્યક્તિગત પ્રશ્નો ઉકેલવા માટે સમય આપે છે.
૫૯. આચાર્ય અધ્યાપકોને આર્થિક લાભ અપાવવા પ્રયત્ન કરે છે.
૬૦. અનોપચારિક રીતે એકઠા થયેલ અધ્યાપકોમાં ખૂબ હસી-મજાક થાય છે.
૬૧. અધ્યાપક નાના-નાના સમૂહમાં સામાજિકરણ તરફ પ્રવૃત્ત છે.
૬૨. આચાર્ય સ્ટાફ મિટીંગનું સંચાલન વ્યવસાયી સંમેલનની જેમ કરે છે.
૬૩. શિક્ષણકાર્યમાં પ્રયોગશીલ સહાયક સામગ્રી સરળતાથી મળી રહે છે.
૬૪. આચાર્ય અધ્યાપકોને તેમના કર્તવ્યની વારંવાર ચાદ અપાવે છે.

संरचनात्मक वातावरण सूचक प्रभावती									
उत्तर पत्र									
कोलेजनुं नाम :- _____					स्थान :- _____				
अध्यापकनुं नाम :- _____					जिल्ला :- _____				
कोलेजमां अध्यापकीनी संख्या :- _____					उमर :- _____				
					प्रतिबन्धता :- _____				
कोलेजमां विद्यार्थीओनी संख्या :- _____									
विधान क्रमांक	नहिपत्	क्यारेक	वारंवार	घडीवार	विधान क्रमांक	नहिपत्	क्यारेक	वारंवार	घडीवार
१.	५	अ	अ	घ	३३.	५	अ	अ	घ
२.	५	अ	अ	घ	३४.	५	अ	अ	घ
३.	५	अ	अ	घ	३५.	५	अ	अ	घ
४.	५	अ	अ	घ	३६.	५	अ	अ	घ
५.	५	अ	अ	घ	३७.	५	अ	अ	घ
६.	५	अ	अ	घ	३८.	५	अ	अ	घ
७.	५	अ	अ	घ	३९.	५	अ	अ	घ
८.	५	अ	अ	घ	४०.	५	अ	अ	घ
९.	५	अ	अ	घ	४१.	५	अ	अ	घ
१०.	५	अ	अ	घ	४२.	५	अ	अ	घ
११.	५	अ	अ	घ	४३.	५	अ	अ	घ
१२.	५	अ	अ	घ	४४.	५	अ	अ	घ
१३.	५	अ	अ	घ	४५.	५	अ	अ	घ
१४.	५	अ	अ	घ	४६.	५	अ	अ	घ
१५.	५	अ	अ	घ	४७.	५	अ	अ	घ
१६.	५	अ	अ	घ	४८.	५	अ	अ	घ
१७.	५	अ	अ	घ	४९.	५	अ	अ	घ
१८.	५	अ	अ	घ	५०.	५	अ	अ	घ
१९.	५	अ	अ	घ	५१.	५	अ	अ	घ
२०.	५	अ	अ	घ	५२.	५	अ	अ	घ
२१.	५	अ	अ	घ	५३.	५	अ	अ	घ
२२.	५	अ	अ	घ	५४.	५	अ	अ	घ
२३.	५	अ	अ	घ	५५.	५	अ	अ	घ
२४.	५	अ	अ	घ	५६.	५	अ	अ	घ
२५.	५	अ	अ	घ	५७.	५	अ	अ	घ
२६.	५	अ	अ	घ	५८.	५	अ	अ	घ
२७.	५	अ	अ	घ	५९.	५	अ	अ	घ
२८.	५	अ	अ	घ	६०.	५	अ	अ	घ
२९.	५	अ	अ	घ	६१.	५	अ	अ	घ
३०.	५	अ	अ	घ	६२.	५	अ	अ	घ
३१.	५	अ	अ	घ	६३.	५	अ	अ	घ
३२.	५	अ	अ	घ	६४.	५	अ	अ	घ

ओपनीय

अही कशुं लभशो नही

Factors	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Raw Scores								

Copyright : Dr. Motilal Sharma

Scored by _____
Date _____

૪. પત્ર વ્યવહારનું પુરું સરનામું તથા પીન કોડ જણાવવાનો છે. અધૂરા સરનામાને કારણે અત્રેના કોઈપણ પત્ર મળશે નહિ, તો તેની જવાબદારી અરજદારાની પોતાની રહેશે અને તેમનો કોઈ હક્ક-દાવો રહેશે નહિ.
૫. પ્રવેશ માટે ઉંમર તા. ૧-૭-૯૯ ના પ્રારંભની ગણવાની છે. જન્મ તારીખ, શાળા છોડ્યાનું પ્રમાણ પત્ર (L.C.) મુજબનીજ કોલમ ૩ માં દર્શાવવાની છે. કોલમ-૪ માં ઉંમર પુરા થતાં વર્ષમાં દર્શાવવાની છે.
૬. જે કેટેગરીની બેઠક પર પ્રવેશ મેળવવા ઈચ્છતા હોય તે કેટેગરીની અરજી પત્રકના ક્રમ-૬ વિભાગ-અ માંથી એક આગળ (√) નિશાની કરવી. આ ઉપરાંત વિભાગ - બ માં લાગું પડતું હોય તેની સામે (√) નિશાની કરવી.
૭. અરજદારે આ સાથેની સૂચનાઓ સાથે સંસ્થાઓની પસંદગી માટે જે યાદી આપેલી છે તેમાંથી પુરૂષ અરજદારોએ પુરૂષો માટેની યાદીમાંથી અને સ્ત્રી અરજદારોએ સ્ત્રીઓ માટેની યાદીમાંથી દરેક અરજદારે કુલ પાંચ પસંદગીઓ દર્શાવવાની છે. અરજદાર જે સંસ્થામાં પ્રવેશ મેળવવા માંગતો હોય તે અધ્યાપન મંદિરના નામની સામે દર્શાવેલ સંસ્થાનો કોડ નંબર પસંદગીના ક્રમ અનુક્રમે કોલમ-01, 02, 03, 04, 05 માં દર્શાવવાના છે. દા.ત. પ્રથમ પસંદગી એચ.કે. પુરૂષ અધ્યાપન મંદિર, અમદાવાદની છે, તે પસંદગી ક્રમ 01- ની સામે 02-HKAD દર્શાવવો. ગુણાનુક્રમે પસંદગી સંસ્થા નહિ મળે તો ગમે તે સંસ્થા ફાળવવામાં આવશે. આ અંગે કોઈ રજૂઆત ધ્યાને લેવાશે નહિં.
૮. ઉચ્ચતર માધ્યમિક પરીક્ષા (એચ.એસ.સી.) જે પ્રવાહમાં પાસ કરેલ હોય તેની વિગત કોલમ-૮ માં દર્શાવવાની છે. ગુજરાત સરકારના શિક્ષણ વિભાગના તા. ૯-૬-૯૮ જાહેરનામાં અન્વયે કુલ ઉપલબ્ધ બેઠકોની ૩૦% બેઠકો વિજ્ઞાન પ્રવાહ માટે અને ૭૦% બેઠકો સામાન્ય, ઉતર બુનિયાદી અને વ્યવસાયલક્ષી પ્રવાહોને, જે તે પ્રવાહમાં ઉત્તીર્ણ થયેલ વિદ્યાર્થીઓના પ્રમાણમાં ફાળવવામાં આવશે.
૯. ગુજરાત શૈક્ષણિક સંસ્થાઓના વિનિમયો ૧૯૮૪ ના નિયમ-૬ હેઠળ પ્રવેશ અંગેના વખતોવખત નક્કી થયેલ નિયમોનુસાર પી.ટી.સી. પ્રવેશ મળશે.
૧૦. એચ.એસ.સી. પરીક્ષામાં રાખેલ વિષયોનું નામ, તેના થીયેરી અને પ્રેક્ટિકલના ગુણ તથા મેળવેલ ગુણ તેમજ મેળવેલ ટકાની સંપૂર્ણ વિગતો કોલમ-૧૪ માં લખવાની છે. અને તે ઉપરથી કોલમ-૯ માં માંગેલ વિગતો ભરવાની છે. વિજ્ઞાન

પ્રવાહના ઉમેદવારોએ આ માહિતી, રાખેલ વિષયોના કુલ ગુણ ૮૦૦ માંથી મેળવેલ ગુણ તથા ટકા દર્શાવવાના છે. જેની નોંધ લેવી.

અ-ઉત્તર બુનિયાદી પ્રવાહના ઉમેદવારે વિજ્ઞાન, સામાન્ય કે અન્ય વિષયો રાખેલા હોય તો પણ ઉત્તર બુનિયાદી પ્રવાહ સામે જ (√) ટીક માર્ક કરવાની રહેશે.

૧૧. એચ.એસ.સી. પરીક્ષા જેટલા પ્રયત્ને પાસ હોય તેની માહિતી કોલમ-૧૦ માં શબ્દોમાં લખવાની છે.
૧૨. પી.ટી.સી. પ્રવેશ માટે નીચેના સંજોગોમાં એચ.એસ.સી. પરીક્ષા કર્યાનો ટ્રાયલ ગણાશે.
 - (અ) નાપાસ થનાર ઉમેદવાર પુનઃ તમામ વિષયો સાથે કે મુક્તિ સિવાયના વિષયો સાથે પરીક્ષા પાસ કરે તો ટ્રાયલ ગણાશે.
 - (બ) નાપાસ થનાર ઉમેદવાર ધોરણ-૧૨માં પુનઃ પ્રવેશ થઈ લઈ નિયમિત વિદ્યાર્થી તરીકે એચ.એસ.સી. પરીક્ષા આપે તો તે પણ ટ્રાયલ ગણાશે.
૧૩. શૈક્ષણિક સંસ્થામાં તાલીમ માટે પ્રવેશ આપવાની ઓછામાં ઓછી લાયકાત તરીકે ગુજરાત માધ્યમિક શિક્ષણ બોર્ડે કાઢી આપેલ ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાના પ્રમાણપત્ર ધરાવવું જોઈએ.
૧૪. અરજદાર કે માધ્યમના અભ્યાસક્રમમાં દાખલ થવા માંગતા હોય તે કોલમ-૧૨ માં દર્શાવવા પી.ટી.સી. અભ્યાસના માધ્યમ સામે (√) ની નિશાની કરવી. જે માધ્યમમાં પ્રવેશ મેળવવા ઈચ્છતા હોય તે માધ્યમમાં જ એચ.એસ.સી. પરીક્ષા પાસ કરેલી હોવી જોઈએ.
૧૫. એચ.એસ.સી. પરીક્ષા જે માધ્યમથી પાસ કરેલ હોય તેની વિગત કોલમ-૧૩ માં દર્શાવવાની છે. અને તેની સામે માધ્યમ લખી કોડ લખવાનો છે. દા.ત. ગુજરાતી : ૧, હિન્દી : ૨, મરાઠી : ૩, ઉર્દુ : ૪, સિંધી : ૫.
૧૬. પ્રવેશ અરજીપત્રક સ્વીકારવા અંગે : પ્રવેશ અરજીપત્રક સંપૂર્ણ રીતે ભરીને જાહેરાતમાં જણાવેલ નિયત તારીખ સુધીમાં દર્શાવેલ સ્થળે રૂબરૂમાં સ્વીકારવામાં આવશે, અરજીપત્રક આપતી સમયે અરજીપત્રકમાં ભરેલી વિગતો અંગેના અસલ પ્રમાણપત્રો બતાવવાના રહેશે, જે ચકાસણી કરીને અરજી પત્રક સ્વીકારવામાં આવશે.

૧૭. અરજદારે પ્રવેશ માટે ફક્ત એકજ અરજીપત્રક ભરવાનું છે. એક કરતાં વધુ અરજીપત્રક ભરનારના બધા જ અરજીપત્રક રદ બાતલ ગણાવામાં આવશે.
૧૮. રાજ્યની કુલ બેઠકોના ૭% બેઠકો અનુ. જાતિના ઉમેદવારો માટે, ૧૪% બેઠકો અનુ. જનજાતિના ઉમેદવારો માટે અને ૨૭% બેઠકો સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત જાતિના ઉમેદવારો માટે અનામત છે આ ઉપરાંત વર્ગ દીઠ બે બેઠકો ભંગી ઉમેદવારો માટે વર્ગ દીઠ એક બેઠક પ્રમાણે શારીરિક ક્ષતિવાળા ઉમેદવારો માટે અને મહિલા અધ્યાપન મંદિરોમાં વર્ગ દીઠ એક વિધવા માટે અનામત છે. કેન્દ્રશાસિત વિસ્તારના ઉમેદવારો માટે તથા સૈનિક/માજી સૈનિકના સંતાન માટે રાજ્યમાં કુલ ૨૮ અને ૧૦ જગ્યા અનામત છે.
૧૯. અનામતની કેટેગરી ઉપર પ્રવેશ મેળવતા ઉમેદવારોએ પ્રવેશ સમયે નીચેના પ્રમાણપત્રો અસલમાં રજૂ કરવાના રહેશે. અનુ.જાતિ, અનુ.જનજાતિ, સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત તેમજ ભંગી ઉમેદવારોએ નિયત નમૂના પ્રમાણેનું સક્ષમ અધિકારીનું પ્રમાણપત્ર શારીરિક ક્ષતિવાળા ઉમેદવારોએ અપંગ હોવા અંગેનું સિવિલ સર્જનનું પ્રમાણપત્ર, વિધવા ઉમેદવારોએ વિધવા અંગે મામલતદારનું પ્રમાણપત્ર અને સૈનિક/માજી સૈનિકના સંતાનોએ જિલ્લા સૈનિક બોર્ડનું પ્રમાણપત્ર રજૂ કરવાનું રહેશે.
- (અ) સા. અને શૈ. પછાત વર્ગના ઉમેદવારોએ તેઓ ઉન્નતવર્ગમાં આવતા નથી તે અંગેનું સક્ષમ અધિકારી તરફથી મેળવેલ કિમીલેયર સર્ટીફિકેટ રજૂ કરવાનું રહેશે.
૨૦. અન્ય રાજ્યના પછાત વર્ગના ઉમેદવારોએ ગુજરાત રાજ્યના સમાજ કલ્યાણ અધિકારીનો દાખલો રજૂ કરવાનો રહેશે.
૨૧. શારીરિક ક્ષતિવાળા ઉમેદવારોની અનામત બેઠકો પર અધ્યાપન મંદિરના કાર્યક્રમમાં તેમજ લાયકાત મેળવ્યા પછી શૈક્ષણિક કાર્યમાં ભાગ લેવા માટે બાધ કરતા ન હોય તેવી હાથ, પગ અને હાડકાની ખામીઓવાળા ઉમેદવારો કે જેઓ ૪૦% કે તેથી વધુ અપંગતા ધરાવતા હશે તો જ પ્રવેશ માટે વિચારણામાં લેવાશે. આ બાબતનો અપંગતા ચકાસણી કમિટીનો નિર્ણય આખરી ગણાશે.
૨૨. કેન્દ્રશાસિત વિસ્તાર દીવ, દમણ, દાદરાનગર હવેલીના ઉમેદવારો માટે કુલ ૨૮ જગ્યા અનામત છે. આ જગ્યા ઉપર પ્રવેશ મેળવવા માંગતા ઉમેદવારોએ જે તે વિસ્તારના રહેવાસી હોવાનો ડોમીસાઈલ સર્ટી રજૂ કરવાનું રહેશે.તેમજ કેન્દ્રશાસિત વિસ્તારની ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળામાંથી એચ.એસ.સી. ની પરીક્ષા

પાસ કરેલ હોવી જોઈએ. આ કેટેગરીમાં પ્રવેશ મેળવવા માંગતા ઉમેદવારોએ તેમના પ્રવેશ ફોર્મ કેન્દ્રશાસિત વિસ્તારના જિલ્લા શિક્ષણાધિકારીને નિયત મુદતમાં જ પહોંચાડવાના રહેશે. કેન્દ્ર શાસિત વિસ્તાર માટે મર્યાદિત જગ્યાઓ હોવાથી તે જ પ્રદેશના ઉમેદવારોને આ કેટેગરીમાં ગુજરાત શૈક્ષણિક સંસ્થાઓના વિનિમયો ૧૯૮૪ ની જોગવાઈ અનુસાર એચ.એસ.સી. ના ગુણાંકમે પ્રવેશ અપાશે.

૨૩. શૈક્ષણિક વર્ષ શરૂ થયાના પ્રારંભે એટલે ચાલુ વર્ષ માટે તા. ૧-૭-૯૯ ના રોજ ૧૭ વર્ષ પુરા ન કર્યા હોય અને આવા પ્રારંભે ૨૪ વર્ષ કરતાં વધારે ઉંમર ધરાવતા હોય તેવા કોઈ ઉમેદવારને પ્રવેશ આપવામાં આવશે નહિ. અનુ.જાતિ, અનુ. જનજાતિ, સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત જાતિના તેમજ અપંગ ઉમેદવારોને મહત્તમ વયમર્યાદામાં ૫ વર્ષની છુટછાટ આપવામા આવશે, વિધવા બહેનોને મહત્તમ ૩૩ વર્ષ સુધી પ્રવેશ આપવામાં આવશે. તા. ૧-૭-૯૯ ના રોજ ૧૮ વર્ષથી ઓછી ઉંમર ધરાવતી વિધવા બહેનોના કિસ્સા ગ્રાહ્ય રખાશે નહિ.
૨૪. જે અધ્યાપન મંદિરમાં ઉમેદવારને પ્રવેશ મળશે તે અધ્યાપન મંદિરના શિસ્તના નિયમો ઉમેદવારને બંધન કરતા રહેશે, અને તે કોલેજમાં ચાલતો મુખ્ય અને ગૌણ ઉદ્યોગ સ્વીકારવાનો રહેશે.
૨૫. પ્રવેશાર્થીએ જે તે કોલેજમાં પ્રવેશ આપવામાં આવે ત્યારે નિયમાનુસાર ફી ભરવાની રહેશે.
૨૬. પ્રવેશ સંબંધિ કોઈપણ વિવાદ ઊભો થાય ત્યારે તેનો ઉકેલનો પ્રશ્ન પ્રા.શિ. નિયામકશ્રીને સોંપવામાં આવશે અને તેમનો નિર્ણય આખરી ગણાશે.
૨૭. અરજદારે અરજીપત્રકમાં આપેલી માહિતી પાછળથી ખોટી સાબિત થશે અથવા તો તેમને રજુ કરેલા પ્રમાણપત્રોમાં સુધારો કે બનાવટ કરેલા માલુમ પડશે તો તેમનો પ્રવેશ ગમે તે સમયે રદ કરી તેમની વિરૂદ્ધ ફોજદારી રાહે પગલાં ભરવામાં આવશે.
૨૮. અરજીપત્રક ભરવાથી પ્રવેશ મળશે જ તેવી કોઈ ખાતરી આપવામાં આવતી નથી. પ્રવેશના નિયમો મુજબ જો પ્રવેશ પાત્ર થતા હશે તો જ પ્રવેશ આપવામાં આવશે. પ્રવેશ પાત્ર ન થતા ઉમેદવારોને તેમના પત્રોના પ્રત્યુત્તર પાઠવવામાં આવશે નહિ.

૨૯. અઘૂરી, નિયમ સમય મર્યાદા પછી આવેલ અને અન્યથા છપાયેલી બિન અધિકૃત કે અગાઉના વર્ષની અરજી પત્રકવાળી અરજીઓ રદબાતલ થશે. અરજી પત્રક ફક્ત ૧૯૯૯-૨૦૦૦ ના વર્ષ માટેનું જ ઉપયોગમાં લેવાશે.
૩૦. પી.ટી.સી. નો અભ્યાસક્રમ પૂર્ણ સમયનો છે. તેથી આ અભ્યાસક્રમ સાથે અન્ય અભ્યાસક્રમ ચાલુ રાખી શકાશે નહિ. પી.ટી.સી. ના અભ્યાસક્રમના સમુહજીવન, ઉદ્યોગ, છાત્રાલય નિવાસ, શૈક્ષણિક પાઠો વિગેરેમાં ભાગ ન લઈ શકે તેવા ઉમેદવારો (અપંગ સિવાય) તેમનો અભ્યાસક્રમ ચાલુ રાખી શકાશે નહિ. આ ઉમેદવારોને પ્રવેશનો હક્ક માન્ય રહેશે નહિ.
૩૧. ગુજરાત શૈક્ષણિક સંસ્થાના નિયમો ૧૯૮૪ માં થયેલ જોગવાઈ મુજબ પી.ટી.સી. પ્રવેશમાં વિમુક્ત અને વિચરતી જાતિઓની બાબતમાં અનામત અંગેની કોઈ અલગ ટકાવરી નક્કી કરવામાં આવેલ નથી. તેથી આવી જાતિઓ પૈકી જે ઉમેદવારો અનુ.જાતિ, અનુ. જનજાતિ કે.સા.શૈ. પછાત જાતિમાં આવતા હોય તેવા ઉમેદવારોને જે તે અનામત બેઠક ઉપર પ્રવેશ આપવામાં આવશે. દા.ત. બાવા, વૈરાગી બાવા, નાયક, ગોસ્વામી, વણઝારા વગેરે જ્ઞાતિ, સા.શૈ. પછાત જાતિમાં આવતા હોવાથી તે જાતિની કેટેગરીમાં ટીક કરવાની રહેશે.

પ્રકરણ - ૪નું કોષ્ટક

કોષ્ટક - ૪.૧

ગુજરાતની પી.ટી.સી. કોલેજના વાતાવરણની પ્રસ્તુતિ

કોલેજનો ક્રમ	જૂથકીય વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ				નેતાના વર્તનની લાક્ષણિક			
	ઉદાસીનતા	અળગાપણું	ભાવના	આત્મીયતા	મનોશારીરિક અવરોધ	નિયંત્રણો	ઉત્પાદન અગ્રતા	
	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	
મુક્ત વાતાવરણ								
૨૪	૪૭	૩૪	૫૮	૫૪	૪૧	૪૮	૫૦	
૨૬	૪૭	૩૬	૫૮	૫૧	૪૧	૪૬	૫૧	
૩૬	૩૮	૪૧	૫૮	૫૪	૪૫	૪૪	૫૦	
૪૧	૪૭	૩૭	૫૪	૫૨	૪૫	૪૩	૫૦	
૪૮	૪૭	૩૬	૫૫	૫૨	૪૩	૪૫	૪૮	
૫૪	૪૭	૩૪	૫૫	૫૪	૪૧	૪૮	૫૦	
૬૦	૪૬	૩૬	૫૮	૫૬	૪૨	૪૮	૪૫	

કોષ્ટક - ૪.૧ ચાલુ.....

કોલેજનો ક્રમ	જૂથકીય વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ				નેતાના વર્તનની લાક્ષણિક			
	ઉદાસીનતા	અળગાપણું	ભાવના	આત્મીયતા	મનોશારીરિક અવરોધ	નિયંત્રણો	ઉત્પાદનનું અગ્રતા	
	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	
સ્વાયત્ત વાતાવરણ								
૭	૪૩	૭૩	૫૭	૫૨	૪૨	૪૭	૫૦	
૧૦	૪૭	૩૮	૫૬	૫૦	૪૩	૪૫	૪૮	
૧૧	૫૨	૩૫	૫૬	૫૨	૪૨	૪૫	૪૭	
૧૨	૪૭	૩૭	૫૮	૫૦	૪૦	૪૮	૪૯	
૧૫	૪૬	૩૭	૫૫	૫૩	૪૧	૪૮	૪૮	
૧૬	૪૯	૩૬	૬૦	૫૩	૪૧	૪૫	૪૭	
૧૭	૪૩	૩૭	૫૮	૫૪	૪૦	૪૯	૪૯	
૧૯	૪૪	૩૭	૫૮	૫૪	૪૧	૪૬	૪૯	
૨૭	૪૪	૩૪	૬૦	૫૮	૪૬	૪૨	૫૦	
૨૯	૫૧	૩૪	૫૩	૫૨	૪૫	૪૧	૫૪	
૩૩	૪૪	૩૮	૫૮	૫૪	૪૨	૪૫	૪૮	
૩૪	૪૪	૩૫	૫૯	૫૬	૪૨	૪૭	૪૮	

કોષ્ટક - ૪.૧ ચાલુ.....

કોલેજનો ક્રમ	જૂથકીય વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ				નેતાના વર્તનની લાક્ષણિક			
	ઉદાસીનતા	અળગાપણું	ભાવના	આત્મીયતા	મનોશારીરિક અવરોધ	નિયંત્રણો	ઉત્પાદનનું અગ્રતા	
	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	
૪૩	૪૭	૩૭	૫૮	૫૧	૩૯	૪૮	૪૯	
૪૪	૫૩	૩૩	૫૭	૫૩	૪૪	૪૩	૪૯	
૪૭	૪૩	૩૭	૫૮	૫૪	૩૯	૪૯	૫૦	
૫૨	૪૨	૩૩	૫૮	૫૨	૫૬	૪૫	૪૭	
૫૩	૪૫	૩૩	૫૭	૫૫	૪૩	૪૭	૫૧	
૫૫	૪૩	૩૨	૬૫	૫૯	૪૩	૪૮	૫૨	
૫૬	૪૫	૩૫	૬૧	૫૭	૪૨	૪૫	૪૮	

કોષ્ટક - ૪.૧ ચાલુ.....

કોલેજનો ક્રમ	જૂથકીય વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ				નેતાના વર્તનની લાક્ષણિક			
	ઉદાસીનતા	અળગાપણું	ભાવના	આત્મીયતા	મનોશારીરિક અવરોધ	નિયંત્રણો	ઉત્પાદનનું અગ્રતા	
	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	
પરિચિત વાતાવરણ								
૧	૪૬	૩૮	૫૬	૫૨	૪૧	૪૫	૫૧	
૪	૪૮	૩૭	૫૬	૪૯	૪૩	૪૬	૪૮	
૨૮	૪૩	૩૩	૬૦	૫૭	૩૩	૪૮	૪૯	
૩૦	૪૫	૩૪	૬૦	૫૪	૪૩	૪૬	૫૦	
૩૫	૫૧	૩૫	૫૫	૫૨	૪૩	૪૭	૪૬	
૪૬	૪૯	૩૬	૬૧	૫૬	૪૦	૪૪	૪૮	
૫૦	૪૫	૩૫	૬૦	૫૮	૪૬	૪૨	૪૮	

કોષ્ટક - ૪.૧ ચાલુ.....

કોલેજનો ક્રમ	જૂથકીય વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ				નેતાના વર્તનની લાક્ષણિક			
	ઉદાસીનતા	અળગાપણું	ભાવના	આત્મીયતા	મનોશારીરિક અવરોધ	નિયંત્રણો	ઉત્પાદનનું અગ્રતા	
	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	
નિયંત્રિત વાતાવરણ								
૨	૪૬	૩૫	૫૯	૫૫	૪૧	૪૫	૪૮	
૩	૪૫	૩૬	૫૮	૫૭	૪૧	૪૬	૪૮	
૬	૪૩	૩૯	૫૯	૫૩	૪૦	૫૦	૪૫	
૮	૪૬	૩૬	૫૪	૫૩	૪૨	૪૪	૫૨	
૯	૪૯	૩૪	૫૫	૫૨	૪૨	૪૭	૫૦	
૧૩	૫૨	૩૪	૫૫	૫૨	૪૫	૪૨	૪૯	
૧૮	૪૮	૩૬	૫૫	૫૩	૪૨	૪૫	૪૮	
૨૧	૪૭	૩૭	૫૫	૫૧	૪૭	૪૮	૪૮	
૨૨	૫૧	૩૫	૫૪	૫૨	૪૦	૪૬	૫૦	
૨૫	૪૧	૩૧	૪૯	૪૪	૩૭	૪૧	૪૪	
૩૭	૫૪	૩૫	૫૭	૫૩	૪૦	૪૩	૪૮	
૩૯	૪૪	૩૬	૫૭	૪૯	૪૩	૪૮	૫૦	

કોષ્ટક - ૪.૧ ચાલુ.....

કોલેજનો ક્રમ	જૂથકીય વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ				નેતાના વર્તનની લાક્ષણિક			
	ઉદાસીનતા	અળગાપણું	ભાવના	આત્મીયતા	મનોશારીરિક અવરોધ	નિયંત્રણો	ઉત્પાદનનું અગ્રતા	
	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	
૪૦	૪૮	૩૯	૫૮	૫૦	૪૧	૪૮	૪૪	
૪૨	૪૭	૩૮	૫૫	૪૯	૪૩	૪૫	૪૮	
૪૫	૫૪	૩૬	૫૬	૫૦	૪૯	૪૧	૪૩	
૪૯	૪૬	૩૩	૫૮	૫૨	૪૩	૪૬	૫૨	
૫૮	૩૮	૪૧	૫૭	૫૩	૪૩	૪૫	૫૦	
૬૧	૪૬	૩૩	૫૭	૫૨	૪૩	૪૬	૫૨	

કોષ્ટક - ૪.૧ ચાલુ.....

કોલેજનો ક્રમ	જૂથકીય વર્તનની લાક્ષણિકતાઓ				નેતાના વર્તનની લાક્ષણિક			
	ઉદાસીનતા	અળગાપણું	ભાવના	આત્મીયતા	મનોશારીરિક અવરોધ	નિયંત્રણો	ઉત્પાદનનું અગ્રતા	
	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	
વાલીપણાનું વાતાવરણ								
૫	૪૫	૫૭	૫૫	૪૮	૩૪	૪૪	૪૭	
૧૪	૫૩	૩૩	૬૦	૫૦	૪૮	૪૫	૪૩	
૨૦	૫૭	૩૩	૫૩	૫૦	૪૩	૪૬	૪૮	
૨૩	૫૪	૩૧	૫૨	૫૧	૪૬	૪૪	૫૩	
૩૮	૪૫	૩૨	૫૭	૫૬	૪૧	૪૮	૪૭	
૫૧	૫૨	૩૨	૫૩	૫૫	૪૭	૪૭	૫૪	
૫૭	૫૧	૩૬	૫૪	૫૦	૪૪	૪૭	૪૫	
૫૯	૫૪	૩૫	૫૭	૫૪	૩૯	૪૫	૪૭	
૩૧	૪૬	૩૫	૫૭	૫૨	૪૩	૪૬	૫૦	
૩૨	૫૦	૩૫	૫૬	૫૨	૪૧	૪૭	૪૮	

